

Ivar Strahl

Magt og Ret

DET SCHØNBERGSKE FORLAG
KØBENHAVN

Originalens titel: Makt och Rätt. © Ivar Strahl 1958
Omslagstejning Verner Larsen
Oversat af Claus Lembourn. 1. oplag september 1964
Sat med Linotype Bodoni. Printed in Denmark by
F. E. Bording, Kobenhavn

FORORD

Dette skrift har sin oprindelse i forelæsninger, som jeg har holdt på universitetet i Uppsala. Forelæsningerne blev senere udgivet i bearbejdet skikkelse i form af et såkaldt kompendium til brug for studenterne. Da emnet antoges at have interesse for et større publikum, er kompendiet efter yderligere bearbejdelse blevet udgivet i bogform.

Meningen med bogen er at give en kort oversigt over de forskellige forestillinger, som mennesket i den vestlige kulturverden op igennem tiderne har gjort sig om retten, og dermed i et vist omfang belyse disse forestillingers forbindelse med de på hvert enkelt tidspunkt rådende kulturelle, politiske, sociale og lignende forhold. En sådan fremstilling bliver til en vis grad en skildring af forholdet mellem magt og ret.

To afsluttende kapitler, om rettens natur og om rettens opgave, beskæftiger sig hovedsageligt med diskussioner, som den historiske oversigt giver anledning til.

Det er naturligvis ikke uden vanskeligheder at give en fremstilling af et så omfattende emne, som det bogen behandler. I de historiske afsnit må fremstillingen i mangt og meget bygge på andenhåndsviden. I de diskuterende afsnit består vanskelighederne først og fremmest deri, at der på vigtige områder ikke findes nogen almindeligt godtaget opfattelse at bygge på.

Det gælder i det hele taget, at fremstillingen på mange punkter rører ved brandfarlige emner. Jeg har ikke fundet det rigtigt, og heller slet ikke muligt, helt at undertrykke mine personlige sympatier og antipatier ved behandlingen af dem.

Tredie oplag af bogen adskiller sig kun i ringe grad fra andet.

Uppsala i september 1962

Ivar Strahl

Professor ved universitetet i Uppsala

INDLEDNING

De nordiske samfund har i lang tid haft en højtudviklet lovgivning og retspleje. Ved lov gives der i stor udstrækning forskrifter for, hvorledes borgerne bør handle i forskellige situationer. Domstolene anvender lovene i praksis, d.v.s. udtaler hvad der er ret i de enkelte sager, som forelægges dem til pådømmelse, og der findes myndigheder, som sørger for, at dommene bliver eksekveret. Hvad ret egentlig er, kan i sådanne tilfælde synes at være et simpelt spørgsmål. For at besvare det, kan det forekomme tilstrækkeligt at henvise netop til lovgivning og retspleje. Ved nærmere eftertanke viser spørgsmålet sig at være mere indviklet.

Der ligger en vanskelighed allerede i den omstændighed, at domme ikke alene tjener til at udsige, hvad der er ret i det enkelte tilfælde. Domme kan også virke som præjudikater, d.v.s. tjene som retningslinie for kommende domsafsigelser i andre sager, hvor der foreligger et lignende retsspørgsmål. I de nordiske lande anses højesteretsdomme for at være præjudicerende.

Desuden: Er retten ikke noget andet og mere end det, lovgivningsmyndigheden og domstolene bestemmer? Findes der ikke en eller anden målestok, som gør det muligt at bedømme, om deres beslutning virkelig er ret? Og opstår retten i virkeligheden ved myndigheders beslutning? Findes der ikke en ret, hvorfra myndighederne afleder deres ret til at lovgive og domme?

Sådan kan man spørge, og sådan har man spurgt. Igennem hele kulturhistorien lyder spørgsmålene: Hvad er ret? Og: Hvorledes opstår ret? I det følgende skal gøres et forsøg på at give en oversigt over de måder, hvorpå disse spørgsmål er blevet besvaret til forskellige tider og hos forskellige folk. Det vil vise sig, at spørgsmålene er blevet besvaret forskelligt i forskellige kultursammenhænge, og at man ikke er nået frem til en besvarelse, som er almindeligt godtaget.

I. BABYLONIEN

DESUDEN NOGLE BETRÆKTNINGER OVER FORSKELLIGE SLAGS REGLER

I den babyloniske kulturkreds har man fundet en af de ældste retsordener. En årsag til at en retsorden så tidligt udvikledes på dette sted var sikkert, at befolkningen fandt det formålstjenligt at organisere et samarbejde for at udnytte floderne Eufrat og Tigris til overrisling af markerne. Kulturen i toflodslandet, Babylon og Mesopotamien, byggede på et omhyggeligt gennemført overrislingssystem.

En af de ældste lovsamlinger, som overhovedet er bevaret, er den babyloniske konge *Hammu-rabis* (eller Hammu-rapis) lov, som blev til omtrent lige så lang tid før Kristi fødsel, som vi lever efter dette tidspunkt. Loven er indridset med kileskrift på en sort, opretstående sten på noget over mandshøjde og med omtrent samme omkreds som et menneske. Den står nu på Louvre i Paris.

Af dette og af andre fund har forskere ment at kunne slutte, at den babyloniske kulturkreds forestillede sig en moralsk verdensorden, som guder og mennesker havde at følge og opretholde. Det lå ifølge denne opfattelse i naturens væsen, at alt var underordnet evige, i naturen selv givne love. Man så, at den livløse natur fulgte visse love, og forestillede sig, at sådanne også gjaldt for menneskene, ja, endog for guderne.

Det er muligt, at denne forestillingsmåde fremmedes af dette, at man levede i et land, hvor man over sig havde det store, næsten altid skyfri himmelhvælv med måne og stjerner. Allerede tidligt studerede man himmellegemerne, og man fandt, at deres bevægelser var regelbundne. Men når selv himmelen var underkastet eviggyldige regler, gjaldt det samme så ikke om alt andet?

Udforskning af stjernerne mentes at kunne give oplysning om begivenhederne på Jorden. Til en vis grad anså man det for muligt at forudsige disse ved at studere himmellegemerne.

Thi disse øvede indflydelse på de jordiske tildragelser, mente man. Kunsten at spå på grundlag af studier af stjernehimlen, astrologien, agtedes højt i toflodslandet og spredtes derfra til den antikke verden, grækernes og romernes kulturkreds, navnlig efter at Alexander den Store ved sin erobring af de nærmeste dele af Asien i sidste halvdel af 300-tallet f. Kr. havde udjævnet grænsen mellem de vestlige lande og østen. Siden levede astrologien i lang tid som et betydningsfuldt element i den vesterlandske kultur. Så sent som i 1500- og 1600-tallet havde den tilhængere blandt videnskabsmænd. Over for tvivlerne, som tidligt meldte sig, indvendte man bl. a.: Hvorfor har Gud anbragt himmellegemerne på himlen, hvis det ikke var fordi, de skulle betyde noget?

Ved at udforske stjernerne mente man at komme på sporet af naturens hemmelighedsfulde sammenhæng. At der skulle findes en skjult sammenhæng, visse gennemgående regelmæssigheder, er en tanke, som altid har tiltalt menneskene.

Der findes imidlertid forskellige slags regelmæssigheder eller regler.

En slags regler er de såkaldte naturlove. Ved at iagttage den livløse, den uorganiske natur, finder vi, at forandringerne sker med en vis regelbundethed. Vi opdager faktiske regelmæssigheder i processerne og sammenfatter vore iagttagelser i sætninger, som vi kalder naturlove, f. eks. tyngdeloven eller loven om at is smelter, når den opvarmes til en temperatur over nulpunktet.

Kan man på samme måde finde love for menneskers opførsel? Det kan man i nogen grad. Man kan ved at iagttage menneskers gøren og laden se, at mennesker i et bestemt land til en bestemt tid plejer at opføre sig på en bestemt måde i bestemte situationer, f. eks. tage hatten af, når de møder en bekendt, eller trække sig over i højre side af kørebanen, når de møder modgående trafik. Men de regler, man på denne måde kan udskille, er ikke undtagelsesfrie, hvad derimod naturlovene er. Det ligger tydeligvis ikke i menneskets natur, som det ligger i tingenes, undtagelsesfrit at følge visse regler, som kan udforskes.

Regler som f. eks. den, at mennesker hilser på hinanden ved at tage hatten af, plejer man at betegne som sæd og skik. At holde sig i højre side af vejen er ikke blot sæd, det er tillige foreskrevet i loven. Her har vi et eksempel på en retsregel.

Hvorved adskiller en sådan sig fra den blotte sæd? Det er ikke let at give et svar på dette spørgsmål. Som antydet indledningsvis har opfattelserne af rettens natur gået, og går stadig, i vidt forskellige retninger. Det er imidlertid en nærliggende tanke, at retsregler ikke som naturlovene angiver, hvad der sker under de eller de forudsætninger, eller som sæd og skik, hvad der plejer at ske i visse situationer, men derimod angiver, hvad der bør ske. Lovene gives jo, for at mennesker skal rette sig efter dem, og tilsvarende er forholdet med de domme, som domstolene afsiger.

Lovgivning og afsigelse af domme er imidlertid menneskeværk. Af en anden art er de regler for menneskers opførsel, som etiketten handler om. Ethiske regler, også kaldet moralregler eller sædelighedsregler, anses for at gælde uafhængigt af, hvad mennesket bestemmer. Mange anser dem for at være begrundet i menneskets eget væsen.

Forestillingen om, at der i menneskets eget væsen, i naturen selv, ligger, at det bør følge visse regler, er dybt rodfæstet i menneskets tankeliv. For en kritisk bedømmer er sådanne regler noget andet end naturlove, men som netop antydet er den iagttagelsesevne, at naturen er underkastet naturlovene, sandsynligvis med til at skabe og opretholde forestillingen om sådanne regler. En berømt udtalelse af den tyske filosof *Kant* fremhæver på udmærket måde dette: »To ting fylder sindet med ny og stadig voksende beundring og ærefrygt . . . : stjernehimlen over mig og den moralske lov i mig.«

I det foregående er det blevet sagt, at man i den babyloniske kulturkreds synes at have forestillet sig en moralsk verdensorden, som guder og mennesker burde opretholde og følge. Det er ikke blevet sagt, at denne verdensorden også opfattedes som en retlig orden. Det var muligvis tilfældet. Gennem tiderne har det nemlig, som vi senere skal se, været en meget almindelig opfattelse, at der findes en retsorden begrundet i naturen selv. Hvis man betragter den babyloniske

anskuelse på denne måde, vil man i denne finde et tidligt eksempel på en såkaldt naturretlig opfattelse. Forestillingen om en naturret optræder gang på gang i kulturhistorien, og der er blevet opstillet mangan skarpsindig naturretlig lære.

2. JØDERNE

En anden opfattelse end den babyloniske optræder hos jødefolket. Dette var stærkt præget af den babyloniske kultur og også af den ægyptiske, men har som bekendt gennem sine religiøse ideer fået overordentlig stor betydning, og er desuden bemærkelsesværdigt ved sine endnu bevarede religiøse dokumenter, og den sejhed, hvormed det trods sin relative lidenhed har formået at fastholde sit særpræg.

For jøderne var moral og ret hvad Gud, Jahve, befalede. Gud var loven: først og fremmest de ti bud, Dekalogen, men også en mangfoldighed af andre forskrifter som griber ind i det daglige liv, og som omtales i Det gamle Testamente, navnlig Mosebøgerne. Disse forskrifter var ifølge juridisk opfattelse ret, ikke fordi det lå i naturens orden, men fordi Gud havde befalet det sådan.

Den opfattelse, at Gud i Det gamle Testamente ganske som en lovgiver giver menneskene forskrifter, som skal overholdes, fik i Sverige aktualitet gennem Reformationen. Et princip i denne var, at Biblen skal være menneskets rettesnor. Dette blev drevet så vidt, at Moseloven i stor udstrækning blev betragtet som gældende ret i Sverige i 1600-tallet. Følgen blev en væsentlig skærpelse af straffen for visse forbrydelser, fremfor alt sædelighedsforbrydelser. I Moseloven fastsættes nemlig meget strenge straffe for sådanne forbrydelser.

Lige indtil 1959 fremgik det af den, ed, som enhver svensk dommer må aflægge, den såkaldte dommered, at han skulle dømme efter Guds og Sveriges lov. Ved Guds lov forstod man imidlertid ikke længere bibelske retsregler, sådan som det i hvert fald i perioder har været tilfældet, men derimod den kristne religions lære eller samvittighedens bud.

3. GRÆKERNE

Hos grækerne finder man ikke en ensartet opfattelse af rettens væsen. Derimod står forskellige opfattelser over for hinanden. Dette hænger sammen med, at grækerne ivrigt diskuterede og spekulerede over snart sagt alle spørgsmål, som møder et menneske på dets vandring gennem livet. I filosofien og på tilgrænsende områder har grækerne, om end ofte blot ved at udkaste mere løst begrundede ideer, været inde på en meget stor del af de tanker, som under den senere kulturudvikling er blevet gennemdebatteret og yderligere udviklet.

Sammenlignet med de store verdener i den nære Orient, den babylonisk-assyriske og den ægyptiske, var Grækenland et lille og fattigt land. Desuden var det politisk splittet i en mængde småstater. Hver stat udgjordes i almindelighed af en by med tilhørende opland. Disse bysamfund lå i evig strid med hinanden.

Efter at perserne i 500-tallet f. Kr. havde underlagt sig både Babylonien-Assyrien og Ægypten samt det mellemliggende Syrien med Palæstina tillige med Lilleasien og en del af Balkanhalvoen, vendte de sig mod Grækenland, men blev slået. Den afgørende begivenhed var grækernes sejr i søslaget ved Salamis 480 f. Kr. Krigens heldige udfald styrkede i høj grad grækernes fællesfølelse og gav dem en følelse af overlegenhed. Det blev noget andet og finere at være hellener end at være barbar. De to ledende byer, Athen og Sparta, kom imidlertid i strid med hinanden, den langvarige og ødelæggende Peloponnesiske krig, som sluttede med nederlag for den i kulturel henseende førende by Athen. Nogen politisk enhed opnåedes dog ikke derved, tværtimod fortsatte stridighederne mellem forskellige byer. Partikularismen overvandt først i midten af 300-tallet f. Kr., da det på det tidspunkt temmelig helleniserede Makedonien fik herredømmet over Grækenland. Makedoniens konge, *Alexander den Store*, erobrede perserriget omkring 330 f. Kr. og lagde dermed hele den dengang kendte verden øst for Grækenland åben for hellensk indflydelse. Efter

hans tidlige død opløstes hans rige i flere stater, alle prægede af en kultur, som man plejer at kalde hellenistisk.

Grækenland var som sagt splittet op i et utal af bysamfund. Mange forskellige politiske spørgsmål trængte sig derfor på. Den monarkiske statsform, som vi kender den fra de homeriske digte, Iliaden og Odysseen, blev afskaffet på et tidligt tidspunkt. I perioden op til perserkrigene, og endog senere, forekom det, at en borger gjorde sig til enevoldshersker uden at bære kongenavn, en såkaldt tyran. Det var dog mere almindeligt, at magten lå hos nogle få aristokrater, oligarki, eller udøvedes af hele folket, demokrati. Striden mellem Athen, som var et demokrati, og Sparta, som var et oligarki, skønt to konger formelt stod i spidsen for staten, var også en strid mellem tilhængerne af den ene eller den anden af disse styreformers.

Forskellen fra de vældige orientalske kongedømmer var meget stor. Den ægyptiske farao ansås for at være guddommelig. Han lod sig kalde solens søn, den store gud eller den gode gud. Den babyloniske konge betragtedes i almindelighed ikke som guddommelig, men han var dog efter naturens orden verdensrigets enevældige hersker. I Hellas møder man for første gang i historien samfund af frie borgere, som styrede sig selv, i de demokratiske stater tilmed en statsreform ifølge hvilken hele folket deltog i styret.

Modsætningen kommer tydeligt frem i nogle linier fra *Aischylos'* festspil »Perserne«, hvormed sejren over perserne fejredes i Athen. Aischylos lader den persiske dronning med sigte på grækerne spørge: »Hvem er hos dem folkets hyrde, hvem er hærens enevældige hersker?« »Ingens slaver, kaldes de, og lyde ingen herres bud.« Forbavset tager dronningen til genmæle: »Kan et sådant folk sig værne og stå fjenderne imod?«

Det atheniensiske demokrati stræbte efter at skabe et samfund af frie mænd, hvor enhver frit kunne udfolde sin personlighed. Dette ideal har fået et berømt udtryk i den ligtale, som Athens ledende statsmand *Perikles*, ifølge den samtidige atheniensiske historieskriver *Thukydides*, skal have holdt over

faldne athenere i den Peloponnesiske krigs første år. I virkeligheden gjorde Athen på Perikles' tid en strålende kulturel indsats.

Imidlertid prægedes det politiske liv i Athen af en række uheldige forhold. Folkeforsamlingen manglede tilstrækkelig indsigt til at kunne tage stilling til vanskeligere spørgsmål. At Sparta sejrede, skyldtes de grove fejltagelser, som Athens ledelse gjorde sig skyldig i. Folket lod sig let begejstre og viste sig villigt til at gøre en ekstraordinær indsats og yde store ofre, men ressourcerne blev forødt på grund af mangel på planlægning, og Athen bukkede under for den mere nøgternt beregnende fjende. Man mente, at de demokratiske principper krævede lighed for alle, og dette blev drevet så vidt, at embederne besattes ved lodtrækning, dog med undtagelse af posterne som feltherrer. Man ville ikke vide af nogen begrænsning af folkets magt. Borgerne kunne landsforvises efter folkeafstemning, og denne såkaldte ostrakisme ramte adskillige af byens fremtrædende mænd. Straf kunne idømmes på meget vagt grundlag, som det f. eks. var tilfældet med dommen over *Sokrates*. I det hele taget savnede individet retsbeskyttelse over for statsmagten. Det må yderligere bemærkes, at samfundets demokratiske forfatning kun gjaldt for dem, der var medborgere. Man regner med, at Athen ved den Peloponnesiske krigs udbrud har haft 100.000 til 170.000 medborgere, men dertil kom mellem 100.000 og 150.000 slaver og henimod 40.000 udlændinge. Endnu en svaghed var borgernes tilbøjelighed til at stemme for opnåelse af personlige fordele på statens bekostning, såsom aflønning for deltagelse i rådsmøder og i de til kulten hørende fester. Mangerne ved styret blev mere og mere fremtrædende, efterhånden som tiden gik.

Det vakte stærk kritik, at demokratiet udartede på denne måde. Thukydid beskriver demokratiet i Athen som det glade vanvid.

I religiøs henseende var grækerne polyteister. Omkring mangfoldigheden af guder skabtes der en rig mytologi, først og fremmest gennem de homeriske digte. Varsler tillagdes stor betydning. Fromheden var i de enkelte byer i høj grad knyttet til en traditionel dyrkelse af en guddom, som betrag-

tedes som byens særlige beskytter, f. eks. Pallas Athene i Athen. Også hellige kilder og andre hellige steder var genstand for kultus. Med den vågnende refleksion udvaskedes efterhånden gudeskabens enkeltpersoner. Man talte om guderne i bred almindelighed, eller forestillede sig de enkelte guder som forskellige åbenbarelsesformer af samme guddom. Også ren ateisme forekom. Det er betegnende, at man ofte i hellenistisk tid talte om, at tilfældet, Tyche, råder. I denne periode vandt endog orientalske religioner indpas. De religiøse forestillinger fik ofte et stærkt præg af overtro.

Det er klart, at man i Grækenland under de skildrede forhold måtte have et andet syn på retten end de tidligere nævnte orientalske folk. Retten kunne ikke opfattes som Guds befaling, eftersom man havde mange guder, og dette, at hver by havde sin egen ret, syntes at gøre det vanskeligt at tro på en i naturen givne verdensorden. Det lå lige for at mene, at ret ganske simpelt var, hvad der var vedtaget i hver enkelt af de forskellige byer. I så fald skulle ret kort sagt være det, som de stedlige magthavere bestemte. Men der var folk, der reagerede mod denne tanke.

I *Sofokles'* tragedie *Antigone* stilles spørgsmålet: Findes der ikke en højere ret-end herskerens befaling? I skuespillet har Thebens hersker forbudt, at Antigones bror, som er faldet som oprører, bliver begravet. Hun trodser forbudet, idet hun påberåber sig en højere rets regler. Hun siger om disse:

*»Thi ej i dag blot, og i går, nej evigt de bestå,
og ingen ved, hvornår de først blev til.«*

Dette er *Sofokles'* egen anskuelse. Meningen med dramaet er at hævde, at der i menneskets natur findes en ret, som står over lovgiverens bud.

Andre tænkte anderledes. Repræsentanter for en modsat opfattelse findes først og fremmest blandt de såkaldte sofister, filosoffer af en skole, som opstod efter perserkrigen. Sofisterne satte alt under debat og øvede kritik ikke mindst mod nedarvede religiøse og moralske forestillinger. Over for trosforestillinger satte de forudsætningsløs tænkning og må for så vidt

betrages som banebrydere for en videnskabelig indstilling. Den mest berømte af dem er *Protagoras*, først og fremmest kendt for sin såkaldte homo mensura-sætning: Mennesket er altings mål.

Sofisterne, eller visse iblandt dem, nægtede, at der findes nogen ret udover den, som mennesket selv har skabt. Dette er en helt moderne opfattelse, men den har bidraget til at give sofisterne et dårligt ry. Thi både dengang og senere er det blevet anset for umoralsk at hævde noget sådant. En anden årsag til sofisternes dårlige ry var, at de udviklede og mod betaling gav undervisning i veltalenhedens og diskussionens kunst og, efter hvad det hævdedes, under udøvelse af denne ikke generede sig for at forsøge at imponere ved hjælp af slutninger, som kun tilsyneladende var rigtige, de såkaldte sofismer.

Diskussionen om ret og moral tilspidsedes til tider sådan, at man ganske frejdigt erklærede: Magt er ret. Det synes, som om denne opfattelse vandt adskillige tilhængere og i ikke ubetydelig grad bidrog til at brutalisere stridighederne mellem byerne indbyrdes og den politiske kamp i de enkelte byer. Brutalitet overgik Athen, hvor der særligt propaganderedes for de nye filosofiske ideer, sin mere traditionsbundne konkurrent Sparta, som jo ellers var en udpræget krigerstat.

I Thukydids historie om den Peloponnesiske krig lader forfatteren de atheniensiske sendebud, i en tale til beboerne på øen Melos, som athenerne havde angrebet, give åbent udtryk for denne magtlære:

»I ved lige såvel som vi, at blandt mennesker er der i virkeligheden kun tale om ret, når begge sider vejer lige med hensyn til magt. Hvis ikke, tiltvinger den stærke sig, hvad han kan, og den svage giver efter.«

Over for sofisterne stod *Sokrates* med sin understregning af samvittighedens betydning. Nogen retslære opstillede han imidlertid ikke.

Hans elev *Platon*, som virkede i første halvdel af 300-tallet

f. Kr., viede derimod en ikke ringe del af sit omfattende forfatterskab til spørgsmål af denne art.

Af betydning for disse var Platons berømte idélære, som gik ud på, at der til fænomenerne i denne verden svarer fænomenets idé i en oversanselig verden. Selv det skønne, det sande, det gode og det rette eksisterer som ideer i ideernes verden. Det er denne, der er den virkelige verden, af hvilken den verden, vi oplever med vore sanser, blot er en afspejling, en skygge. Ifølge Platon fandtes der altså noget, som virkelig var ret, nemlig det rettes idé. Denne tanke førte ham imidlertid ikke langt, thi han var ikke i stand til at gøre rede for, hvori det rette bestod.

Idélæren har haft stor betydning for filosoffer helt op til vore dage.

Der har dog længe været almindelig enighed om, at idélæren, sådan som den fremstilledes af Platon, ikke kan godtages. Den mødte stærk kritik allerede kort tid efter, at den var blevet fremsat. Hvad man har hæftet sig ved, er imidlertid den tanke, at der skulle findes noget fuldkomment bag den synlige, ufuldkomne verden, noget absolut bag det relative, som vi oplever, en »tingen i sig selv« bag vore forestillinger om tingen, noget der er mere virkeligt end den virkelighed, som vi tror at opfatte med vore bedrageriske sanser; tanken er blevet varieret på mange måder. Den moderne filosofi er dog tilbøjelig til at afvise en sådan opfattelse. Hvad angår den såkaldte Uppsalaskole, som vil blive omtalt i 17. kap., vender denne sig med bestemthed mod sådanne med Platon beslægtede anskuelser.

Blandt Platons skrifter findes en beskrivelse af en idealstat. Fremstillingen præges af en stærk tro på statsmagtens evne til at regulere samfundslivet. I Platons idealstat skal statens ledere overvåge, at hver borger opfylder sin funktion på den plads i samfundet, som hans evner gør ham egnet til. Systemet er en slags statssocialisme. Den moderne læser kan ikke undgå at finde ligheder med de totalitære styreformers, som virkeligjordes i Europa under og omkring Anden verdenskrig. Man må imidlertid forstå Platons tanker som et udtryk

for den kritik, hvormed han betragtede forholdene i Athen på hans egen tid. I hans og i adskillige andre attheners øjne virkede forholdene i Sparta, hvor der herskede streng disciplin, langt bedre på afgørende punkter. Da Platon blev kaldt ud til en af de store græske byer i Italien, Syracus på Sicilien, for at bistå den herskende tyran med sine råd, viste det sig vanskeligt at omsætte hans lære i praksis, og han måtte skuffet vende tilbage.

Platon hengav sig ganske vist til studier og forfatterskab og gav desuden undervisning – i Akademeia, en lund ved Athen, hvoraf betegnelsen akademi for højere forsknings- og læreanstalt kommer – men han gjorde det som den formuende privatmand, der sysler med det, der morer ham. Så var *Aristoteles* mere lig typen på en professor fra vore dage. Han modtog undervisning ved Platons akademi og opholdt sig dér i lang tid. Efter en pause, hvor han bl. a. var Alexanders lærer, kom han tilbage til Athen, hvor han startede sin egen filosofskole, Lyceum. Han virkede i den sidste halvdel af 300-tallet f. Kr. Mens Platon var meget spekulativt indstillet, var Aristoteles fremfor alt empiriker og systematiker. Han har skrevet omfattende værker om mange forskellige emner, deriblandt stats- og retslære.

Aristoteles beskrev og sammenlignede et stort antal statsforfatninger, omtrent sådan som en naturforsker ville gå til værks. En stor del af hans forfatterskab er for øvrigt helliget naturforskningen. Han fandt, at alle de mennesker, han kunne skaffe sig oplysninger om, levede i samfund, og sluttede deraf, at det hører til menneskets natur at leve i et samfund. Mennesket er, mente han, et socialt dyr. Under sine studier fandt han imidlertid også, at samfundsordenen varierede meget fra sted til sted og til forskellige tider. Han diskuterede fordelene og ulemperne ved forskellige statsforfatninger, uden dog at fremhæve nogen bestemt. Han så det som statens mål at uddanne kultiverede gentlemen. Hans opfattelse prægedes af den for grækerne karakteristiske høje værdsættelse af harmoni i livets forskellige forhold. Han så klart, at statens love eller den gældende retspraksis kunne komme i strid med ideelle krav, og hævdede, at der ved siden af denne såkaldte positive

ret også fandtes en naturlig ret. Hos ham finder man derfor, måske for første gang, en klar sondring mellem positiv ret og naturret. Nogen egentlig naturretlig lære udviklede han dog ikke.

Det var forbeholdt en senere filosofisk skole nærmere at udvikle den tanke, at der findes en naturlig ret. Det skete hos stoikerne. Den stoiske skoles grundlægger er *Zenon*, der sandsynligvis var af semitisk afstamning. Han virkede i Athen i begyndelsen af 200-tallet f. Kr. Han må ikke forveksles med den såkaldte eleater *Zenon*, som levede i byen Elea i Syditalien, og som er kendt for sit tankeeksperiment med kapløbet mellem Akilles og skildpadden. Deres navn fik stoikerne, fordi de plejede at holde til i en søjlehal med malerier, den brogede søjlehal, *Stoa poikile*.

Stoicismens centrale lære er, at dyden er det højeste gode, ja, det eneste gode. En guddommelig, naturen iboende magt, en verdenssjæl i hvilken vi alle har del, har opstillet love for det, der sker i verden. Dyden består i at ville efterleve disse love, d.v.s. at ville gøre sin pligt. Derved kommer man i harmoni med verdenssjælen eller naturen, hvilket er den sande ykke. Dette er muligt for os alle, thi det kommer an på os selv, om vi vil det rette. Man kan blive fattig, man kan komme i fængsel eller blive henrettet – hvad gør det? Det eneste, der betyder noget, er, at man bestræber sig på at gøre sin pligt. Stoikerne vil med deres lære vise menneskene, hvordan de skal leve deres liv for at blive lykkelige: den vise er lykkelig, thi han vil det rette.

Pligtlæren førte med sig, at stoikerne udviklede en lære om en naturlig retsorden, som den statslige retsorden bør stræbe efter at virkeliggøre. Efter deres opfattelse ligger det i naturen, at de og de regler gælder. Eftersom menneskene af naturen er lige, er de alle, endog slaverne, lige over for den naturlige ret. Stoikerne fremsatte den første klart udformede naturretlige lære.

Samtidig med *Zenon* levede *Epikur*, grundlæggeren af den epikuræiske retning. Ifølge denne skole er velbefindende det mål, man bør sætte sig i livet. Et liv nydt med beherskelse og

dydighed, befriet for lidenskaber og uro, er ifølge epikuræerne vejen til dette mål. De beskæftigede sig imidlertid ikke med problemerne i forbindelse med retslæren. Efter deres opfattelse burde den vise helst undlade at beskæftige sig med offentlige anliggender.

4. ROMERNE

Romerne erobrede lidt efter lidt hele den dengang kendte verden. Erobringerne var i det væsentlige bragt til ende kort før Kristi fødsel.

I den ældste tid var Rom et monarki. Byens grundlægger og første konge var ifølge traditionen *Romulus*.

Styreformen ændredes imidlertid snart, og Rom blev en republik. I spidsen for styrelsen stod to konsulere, valgt for ét år ad gangen. I vigtigere anliggender lå bestemmelsesretten hos senatet og hos folket, d.v.s. de romerske borgere som sammenkaldtes på Forum i Rom. Heraf kommer den almindelige indskrift S. P. Q. R., hvilket betyder *Senatus populusque romanus*.

Efterhånden som riget voksede, viste denne styremåde sig lidet egnet til at løse de stadig større opgaver. Efter en periode med voldsomme partistridigheder, som af og til udviklede sig til borgerkrig, tiltvang *Julius Cæsar* sig diktatorisk magt. Da han kort efter blev myrdet, den 15. marts, idus Martii, år 44 f. Kr., lykkedes det hans søsterdatters søn, der senere blev kaldt *Augustus*, at tilkæmpe sig magten efter nye stridigheder. Formelt bestod republikken stadig, men gennem sin faktiske magtstilling og ved at samle en række embeder under sig kunne Augustus udøve enevældig magt. Under hans efterfølgere, som man plejede at benævne Cæsar, deraf kejser, gled forestillingen om republikken stadig mere i baggrunden. Man havde et kejserdømme.

Tvunget af store politiske og økonomiske vanskeligheder reorganiserede kejser *Diocletian* styreformen i slutningen af

200-tallet e. Kr. Styret fremtrådte nu åbent som kejserdømme, tilmed i en form som ledte tankerne hen på de orientalske monarkier. Kejseren var det romerske riges herre og gud, dominus et deus. Tidligere havde han ganske vist været genstand for guddommelig dyrkelse, men var dog i teorien blot den første blandt borgerne.

År 330 ophøjede *Konstantin den Store* Konstantinopel til hovedstad i stedet for Rom. Denne kejser gjorde endvidere kristendommen til statsreligion. Hedenskabet fortrængtes derefter ret hurtigt.

I slutningen af 300-tallet opdeltes riget i en vestlig del med Rom som hovedstad og en østlig, hvor Konstantinopel vedblev med at være hovedstad.

De germanske folkevandringer skabte omkring år 400 og lang tid frem store vanskeligheder for begge riger. Det vestromerske rige blev helt tilintetgjort. Den sidste vestromerske kejser, *Romulus Augustus*, som blev kaldt Augustulus på grund af sin ungdom, blev tvunget til at abdicere i 476.

I midten af 500-tallet generobrede kejser *Justinian* bl. a. Italien, men det meste af dette land gik snart tabt igen. Derefter var det romerske rige i hovedsagen indskrænket til at omfatte de østlige lande. Største delen af de asiatiske besiddelser tillige med Nordafrika var tabt til araberne i 600-tallet. Dødsstødet kom i 1453, da tyrkerne indtog Konstantinopel.

Allerede inden romerne erobrede Grækenland, havde græsk kultur øvet en vis indflydelse på dem. Den romerske gudeverden er således i nær overensstemmelse med den græske. Den romerske religion havde imidlertid sit særpræg i den vægt, der lagdes på selve det rituelle. Religionen synes hovedsageligt at have gået ud på, at visse strengt formelle kultiske handlinger blev foretaget på den rigtige måde og af de rigtige personer, f. eks. af den eller den embedsmand. Religionen var en del af statsmaskineriet. Stor betydning tillagdes tyding af offerdyrs indvolde o. l. Allerede herved viste romerne deres indstilling til det, de anså for praktisk nyttigt. De var langt mindre indstillet på teoretisk spekulation end grækerne.

Efter at Grækenland og den hellenske verden var blevet

erobret, smeltede kulturen sammen til en ensartet græsk-romersk kultur i hele den dengang kendte verden, som bl. a. omfattede middelhavslandene, Frankrig og England.

Romernes bidrag til skabelsen af denne kulturelt ensartede blok var først og fremmest af organisatorisk art. Det var romernes militære dygtighed og deres evner som statsmænd, der gjorde det muligt at tilvejebringe denne politiske enhed. Det betød også meget, at de var fremragende finansmænd. Og: de var fortræffelige jurister.

Romerne har i virkeligheden gjort en større indsats for retsvidenskabens udvikling end noget andet folk. Dette hænger uden tvivl sammen med deres anlæg for det praktisk organisatoriske. Deres praktiske indstilling havde imidlertid også til følge, at de kun i ringe grad beskæftigede sig med retsteoretiske spørgsmål.

Den romerske ret var individualistisk. Romerne interesserede sig særligt for retsforholdene mellem borgerne, altså for privat- eller civilretten. De skabte et beundringsværdigt system af regler om, hvordan borgerne gennem aftaler og andre retshandlinger skulle kunne erhverve rettigheder og påtage sig forpligtelser over for hinanden. Man mærker, at det var et folk med et stærkt udviklet forretningsliv. Karakteristisk er følgende udtalelse af den romerske retsvidenskabsmand *Ulpianus*: »Juris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere« (= Rettens forskrifter er disse: lev hæderligt, gør ingen fortræd, giv enhver sit).

Romerretten tog lidt efter lidt form, uden større lovgivning. En kodifikation, loven på de tolv tavler, skabtes ganske vist tidligt under republikken, men den var ikke særlig omfattende. En retsskabende virksomhed udøvedes desuden af prætoren, en embedsmand i en art dommerstilling. Han kundgjorde nemlig på forhånd retsregler, som skulle gælde i hans embedstid. Han medtog da sine forgængeres regler, men gav selv nye. Desuden forekom senatsbeslutninger og i kejsertiden kejserlige forordninger.

Det var imidlertid en omfattende retsvidenskabelig litteratur, som bragte romerretten op på dens imponerende stade.

Dens blomstringsperiode faldt i 100-tallet e. Kr. og i nogen tid derefter. Berømte navne er *Papinianus*, *Celsus*, *Ulpianus* og *Gajus*.

Retsvidenskaben havde et praktisk, men tillige et humant præg. Målet var at finde en retfærdig og rimelig løsning på ethvert opdukkende stridsspørgsmål. De retslærde plejede at give udtalelser, responsa, ved retssager og udgav så senere samlinger af disse udtalelser eller bearbejdnings af dem. Deres stillingtagen til de behandlede spørgsmål gjorde sig bemærket ved beundringsværdig skarpsindighed og juridisk takt. I deres bestræbelser for at nå frem til en i saglig henseende tilfredsstillende afgørelse følte de sig ikke særlig bundne af bestemmelsesernes ordlyd: »Scire leges non hoc est, verba earum tenere, sed vim ac potestatem« (= At kende lovene er ikke at kende deres ordlyd, men deres ånd, *Celsus*). Man generede sig ikke for at omfortolke ældre bestemmelser og præjudikater. Man ville »suum cuique tribuere« (*Ulpianus*). Man opfattede retsvidenskaben som »ars boni et aequi« (= det godes og det rettes kunst, *Celsus*) og som »divinarum atque humanarum rerum notitia« (= kundskab om det guddommelige og menneskelige, *Ulpianus*).

Med dette udgangspunkt og denne målsætning var den gamle ret ikke længere rummelig nok, da riget begyndte at vokse. Man måtte finde løsninger, som passede til de større forhold, og hentede bevidst retningslinier for, hvad der burde gælde, fra sin retsbevidsthed eller fornemmelse af, hvad der var retfærdigt og rimeligt. Ved siden af den gamle romerske ret, *jus civile* (= den borgerlige ret), opstod en *jus gentium* (ordret = folkenes ret), som man nærmest havde tænkt sig skulle anvendes i de tilfælde, hvor andre end romerske borgere var indblandet. *Jus gentium* var udtryk for, hvad man fandt retfærdigt og fornuftigt, og som derfor burde gælde for alle mennesker. »Quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur, vocaturque jus gentium« (= Hvad den naturlige fornuft bestemmer blandt alle mennesker, det ses lige meget hos alle folk og kaldes *jus gentium*, *Gajus*).

Under kejser *Caracalla* i begyndelsen af 200-tallet fik næ-

sten alle rigets indbyggere borgerret, dog ikke slaverne. Jus civile og jus gentium sloges dermed sammen.

Til jus gentium's fremmarch bidrog i nogen grad den stoiske filosofi. Mange dannede romere hyldede læren, eksempelvis kejser *Marcus Aurelius*, filosofen på tronen. *Cicero*, Cæsars samtidige, var ganske vist ikke stoiker – han hentede sine synspunkter mange steder fra – men har dog givet udtryk for den stoiske naturretslære, når han siger, at der findes en naturlig ret, en jus naturale, og om denne udtaler: »Det er ikke tilladt at ændre denne lov; ej heller kan vi blive løst fra den ved en beslutning, det være sig af senatet eller folket.« Cicero virkede bl. a. som advokat, men er alligevel ikke repræsentativ for juristernes tænkesmåde. Dertil var han for lidt juridisk skolet og for interesseret i græsk filosofi. Bag juristernes tale om jus naturale lå der i almindelighed ikke nogen gennemtænkt naturretlig lære, men blot en vag fornemmelse af, at man ved praktiske afgørelser burde stræbe efter at tilfredsstille retsbevidsthedens krav. Den stoiske naturretslære ved blev nok snarere med at være en filosofernes end en juristers lære.

Den romerske retsvidenskab sygnede hen under den økonomiske, politiske og kulturelle nedgangsperiode i 200-tallet. Man holdt sig til de gamle berømte forfattere og de kejserlige forordninger. For at indskrænke mængden af det stof, som det var nødvendigt at beherske, forordnede kejseren i 400-tallet, at fem navngivne forfattere, samt de forfattere som disse citerede, skulle gælde som autoritet. Hvis de havde afvigende meninger, skulle flertallets opfattelse være gældende, eller hvis stemmerne stod lige, Papinianus'.

Trods den lettelse der derved skabtes, viste det sig stadig sværere at tilfredsstille behovet for jurister, som virkelig beherskede den gældende ret. Kendskabet til denne skulle jo hentes i skrifter, som var blevet forfattet et par hundrede år tidligere, under andre forhold og i et andet land. Desuden var der siden dengang blevet udfærdiget en mængde kejserlige forordninger.

Kejser *Justinian* besluttede derfor at kodificere romerretten. Til formålet nedsatte han en lovkommission under ledelse af

Tribonian. Denne forfattede en lovbog, hovedsageligt ved at samle stykker af berømte juristers værker til en sammenhængende lovtæst. Ved hvert stykke angav man hvilken forfatter, det var hentet fra, men ikke sjældent lavede man med vilje ændringer i teksten, såkaldte interpolationer, uden at der blev gjort anmærkning om, at der var foretaget en ændring. På denne måde skabtes i løbet af nogle år en omfattende lovsamling, som udsendtes af Justinian i 530erne, den berømte *Corpus juris civilis*.

Til indledning gaves en orienterende fremstilling af romerretten, Institutionerne (*Institutiones*). Derefter fulgte samlingens hovedafsnit, *Digesterne* (*Digesta*) eller *Pandedekterne* (*Pandectæ*). Sidst kom *Codex*, som var en samling af kejserlige forordninger. Senere forordninger, af Justinian og efterfølgende kejsere, føjedes yderligere til, *Novellerne* (*Novellæ*). De fleste af disse er skrevet på græsk, som var det gængse sprog i det Østromerske rige.

Man mente, at Justinian med sit lovværk havde fået sammenfattet alt det værdifulde hos de retsvidenskabelige forfattere. Disse læstes derfor ikke længere, og deres bøger gik tabt. Af de såkaldte klassiske romerske retslærde har vi i virkeligheden næsten ikke andet i behold end en kortfattet lærebog i civilret af Gajus. Den blev fundet i Norditalien i begyndelsen af 1800-tallet.

Indtil da og endog senere troede man, at *Corpus juris* indeholdt den klassiske romerret. Man har først efterhånden opdaget, at citaterne af klassiske forfattere er blevet forvansket ved interpolationer. Den forskning, der nu beskæftiger sig med romerretten, er for en stor del optaget af at forsøge at udrede, hvad den oprindelige tekst kan have indeholdt, og hvor man står over for interpolationer. I den senere tid har man gjort talrige papyrusfund, d.v.s. fund af dokumenter skrevet på papyruspapir, i Ægypten og andre steder, og der er derved åbnet mulighed for større kendskab til retslivet i det romerske rige.

Justinian mente ikke, at der efter skabelsen af *Corpus juris* forelå noget behov for en fortsat retsvidenskab. *Corpus juris* gav efter hans mening svar på alle forekommende retsspørgs-

mål. I hvert fald burde det tilkomme kejseren at træffe afgørelsen, hvis der skulle opstå tvivl om dens rette fortolkning. Han forbød derfor affattelse af kommentarer til Corpus juris.

Forbudet kunne ikke helt overholdes. Men der blev faktisk kun udøvet ringe retsvidenskabelig virksomhed i det Østromerske rige. Alene at beherske Corpus juris viste sig at være en opgave, som oversteg kræfterne. For at gøre det lettere benyttede man sammendrag, på græsk, af det vigtigste af indholdet i Corpus juris.

Corpus juris anvendtes ikke i de dele af det tidligere romerrige, som beherskedes af de germanske folk. Disse folk havde alle deres egen ret, som imidlertid påvirkedes af romerretten og mange steder kodificeredes, leges barbarorum. Indbyggerne i det af germanerne undertvungne romerrige levede efter romersk ret, om end i en temmelig barbariseret form, som også sine steder blev nedskrevet, leges romanorum.

I selve Italien havde Justinian indført Corpus juris. Men den gik snart i glemmebogen. Tidens kulturniveau var for lavt for et sådant lovgivningsværk.

Forst i slutningen af det elvte og ind i det tolvte århundrede var man atter nået så højt i kultur, at man havde kraft til at interessere sig for Corpus juris. Da opstod der en juristskole i Bologna i Norditalien, som helligede sig studiet af Corpus juris. I håndskrifternes margin anførtes bemærkninger til lovtæksten, de såkaldte glosser. Glossatorernes virksomhed strakte sig til midten af 1200-tallet.

Omkring midten af 1200-tallet afløstes glossatorerne af de såkaldte postglossatorer eller kommentatorer, hvis blomstringstid begyndte i 1300-tallet. Også disse hørte hjemme i Italien. Postglossatorerne skrev udførlige kommentarer til særlige afsnit af Corpus juris og af glossa, i hvilke de brugte teksten som udgangspunkt for opstilling af almene begreber. De tog også hensyn til den på det tidspunkt gældende ret, idet deres mål nemlig var at skabe en for samtiden anvendelig ret.

Det nyvundne kendskab til Corpus juris virkede næsten som en åbenbaring. I Corpus juris fandt man et sammenhængende retssystem, i hvilket man syntes at kunne finde så godt som alle retsspørgsmål besvaret på den mest skarpsindige

måde. Man kunne ikke undgå at opdage, at *Corpus juris* var den hjemlige ret overlegen. Fra alle egne strømmede elever til Italien og vendte tilbage stolte af deres lærdom, som de ville bruge i deres eget land. Romerretten kom derved til at øve en stærk indflydelse på retsudviklingen i de fleste vestlige lande.

På denne måde skete en mere eller mindre fuldstændig reception af romerretten i en stor del af Europa.

Dette var navnlig tilfældet i Tyskland, hvor romerretten ved middelalderens slutning i en forordning blev anerkendt som gældende tysk ret. Det, der på denne måde blev gældende ret i Tyskland, var dog ikke udelukkende *Corpus juris*, og endnu mindre den klassiske romerret, men den romerske ret således som den var blevet formet af århundreders retsvidenskab og praksis. Den kaldtes *usus modernus* eller *pandektret* eller *Gemeines Recht*. Den sidstnævnte betegnelse brugtes, fordi adskillige ting ordnedes ved lovgivning i de enkelte tyske lande.

På *Frederik II's* initiativ skabtes således i Preussen en almindelig borgerlig lovbog, *Preussisches Allgemeines Landrecht*. I det omfang der ikke fandtes særlige love, skulle *pandektretten* dog gælde, og dens indflydelse var i virkeligheden ielt afgørende. Strafferetten, som havde interesseret de romerske jurister forholdsvis lidt, var i det store hele ordnet ved lovgivning i de enkelte lande. En almindelig civilretlig lovbog fik Tyskland først med *Bürgerliches Gesetzbuch*, ofte kaldet *BGB*, som trådte i kraft år 1900. Østrig havde tidligere fået en sådan.

Også i Frankrig var romerrettens indflydelse stor, navnlig i den sydlige del af landet. I Nordfrankrig derimod gjaldt fortrinsvis lokale retssædvaner. Lovgivning for dele af riget eller hele riget forekom imidlertid i ikke ringe udstrækning. Ensartet ret indførtes af *Napoleon*, først og fremmest med *code civil* og *code pénal*, som endnu gælder.

For den engelske retsudvikling har romerretten betydet adskilligt, om end indflydelsen er mindre iøjnefaldende end på kontinentet.

Romerretten har også haft indflydelse i de nordiske lande. Adskillige af vore retsregler, f. eks. reglerne om testamente

og adoption, stammer fra romerretten, og vor retsvidenskab har udviklet sig på grundlag af romersk ret, først og fremmest som denne videreudvikledes af postglossatorerne og i Tyskland.

Fra Corpus juris bør man udskille Corpus juris canonici. Denne er skabt af den katolske kirke og har til hensigt at regulere de forhold, som kirken har interesseret sig for. Den er en samling af konciliebeslutninger og pavelige breve, hovedsageligt fra middelalderen. Samlingen blev først formelt færdig i begyndelsen af 1900-tallet. Romerretten kom også til at præge den kanoniske ret, og denne har så til gengæld påvirket den almindelige europæiske retsudvikling, navnlig i middelalderen. Kirken var således, for at tage et eksempel, ivrig efter at udvikle testamentsretten.

5. DEN ÆLDSTE KRISTNE OPFATTELSE

I sin oprindelige form var kristendommen verdensfravendt. Man ventede på Kristi genkomst. Verden var ond. Staten, det romerske rige, var af denne verden og viste sin ondskab ved forfølgelsen af de kristne. Disse burde undgå at blande sig med de hedenske skabninger.

Denne fjendtlighed over for det verdslige samfund strider helt mod oprindelig antik opfattelse. Ifølge denne var det medborgerlig dyd, man burde beflitte sig på. Allerede før kristendommens fremtrængen var man dog begyndt at forkynde det verdensfravendte som ideal.

Epikuræerne mente, at man af hensyn til sjælefreden, som var væsentlig for velbefindendet, burde trække sig tilbage fra offentlig virksomhed og leve i ubemærkethed. For den konkurrerende skole, stoicismen, var sjælefreden ligeledes vigtig. Ifølge stoikerne kunne den imidlertid kun vindes ved et pligt-opfyldende liv. I stedet for at søge at undgå at tjene staten burde man derfor til det yderste bestræbe sig på at gøre en nyttig indsats i samfundet. Men i og for sig var samfundet og hvad dér foregik temmelig uvedkommende efter stoikernes

opfattelse, thi det eneste væsentlige var, at man gjorde sin pligt. Af *Marcus Aurelius'* »Selvbetragtninger« ser man også, hvor meget større vægt denne virksomme kejser lægger på meditationer end på sine bedrifter. Det blev i virkeligheden almindeligt at anse et liv viet til studier og meditation for at være mere værdifuldt end et liv i aktivitet.

Den gamle romerånd uddøde. I stedet for et fædreland, man måtte kæmpe og dø for, havde man nu et altomfattende samfund, styret af en despot. Den gamle religion, som var knyttet til Roms statskult og de nationale minder, havde ikke længere magt over folk. I stedet rivaliserede orientalske religioner. Skepticisme og grov overtro var udbredt. Troen på dæmoner og overnaturlige kræfter trængte ind i filosofien. Det materielle grundlag for kulturen undergravedes samtidig af økonomiske og politiske kriser. Den antikke kultur formåede ikke længere at skabe noget nyt.

Det var under sådanne forhold, kristendommen trængte frem, i konkurrence med andre missionerende religioner, som alle appellerede til den religiøse følelse. Den gav mennesket et ideal, hævet over livets forkrænkelighed. Men dette ideal var vendt bort fra verden.

Den ældste kirkes største navn er kirkefaderen *Augustin*, død 430 som biskop i Hippo Regius i Nordafrika omtrent samtidig med, at et germanerfolk, vandalerne, erobrede landet. I hans forfatterskab findes et skrift fra stats- og retslærens område: »De civitate Dei«, Om Guds stat. I dette skrift kom kristendommens evighedsperspektiv til udtryk, men på en måde som lagde grunden til den middelalderlige kirkes magtkrav.

Ifølge Augustin har menneskeheden siden syndefaldet været delt i to samfund, af hvilke det ene tilhører Gud – det er Gudstaten – det andet djævelen. Den udbredte skabelonmæssige opfattelse, at der findes »gode mennesker« og »slette mennesker«, stammer fra Augustin. Ifølge Augustin fortjente alle egentlig at være hjemfaldne til evig fortabelse, men Gud har i uudgrundelig nåde udvalgt nogle til frelse. Hvem disse er, ved vi ikke. Hvorfor de er udvalgt, ved vi heller ikke. Vi ved blot, at det ikke skyldes deres egen fortjeneste, men

alene Guds nåde, thi mennesket har ingen fri vilje. Menneskene er derfor prædestinerede til frelse eller til fordømmelse, men vi ved ikke, for hvem det ene gælder, og for hvem det andet gælder. I denne verden er medlemmerne af de to riger blandet sammen, men i den næste verden skal de skilles. Gudsriget er således ikke en organisation, vi kan iagttage med vore øjne. Det tilhører ikke den af synd besmittede verden. Dets natur er overjordisk.

Men verdenshistorien er ikke desto mindre historien om kampen mellem de to riger, en kamp som skal slutte med Gudsrigets sejr. Vi ser historien igennem, hvorledes Guds plan om frelse virkeliggøres. På Det gamle Testaments tid førtes kampen for Gudsriget af jødefolket. Efter kristendommens gennembrud bliver det den kristne kirkes og den kristne stats opgave at føre kampen videre. De kristne har altså en opgave i denne verden. De udvalgte er borgere både i Gudsriget og i det jordiske samfund, og menneskene bør lade dette sidste gennemsyre af den kristne lære, som er hævet over tidernes omskiftelser. Derved kan der skabes evig fred og retfærdighed på Jorden. I et hedensk rige er dette umuligt, thi et sådant er kun af denne verden, hvor alt veksler og forgår. Årsagen til det romerske riges forfald var dets verdslighed. Kristenheden repræsenterer derimod Gudsriget, som er hævet over det forgængelige.

6. MIDDELALDEREN

Augustins lære om kirken som en organisation, der skulle arbejde for Gudsstats fremme allerede i denne verden, kom til at danne grundlaget for den vesterlandske kirkes opfattelse igennem hele middelalderen.

Kirken var nu, fra at have været *ecclesia militans*, den kæmpende kirke, blevet *ecclesia triumphans*. Den trådte frem af det romerske riges ruiner som den eneste tilbageblevne organisation, der havde nogen styrke, udbredelse og fremtidsmulighed.

Statslivet forfaldt. Romerrigets højtudviklede organisation var blevet knust af folkevandringstidens storme, og de nye statsdannelser var svage. Krig og indre stridigheder rasede. Kulturniveauet var lavt, de økonomiske forhold primitive.

Romerrigets administration afløstes af feudalsystemet. Kongen formåede ikke at styre sit rige ved hjælp af en centralt dirigeret forvaltning. Han blev tvunget til at give dele af riget i forlening til stormænd, som så igen gav dele af deres område i forlening til andre o.s.v., ofte i flere led. Længst nede fandtes en bondebefolkning, som mange steder helt eller delvis endte i livegenskab. Trældom ophørte derimod i almindelighed i den tidlige middelalder. Lenene var arvelige. Gennem vasaller og undervasaller, som var bundet af troskabspligt mod deres nærmeste lensherre, skulle riget så styres, men det er givet, at denne organisation var meget løs. Man har sagt, at feudalismen snarere var en måde, hvorpå et rige gik i opløsning, end en måde hvorpå det blev styret.

Under disse forhold kunne kirken ikke undslå sig for at gøre en indsats for at skabe fred og orden. Den afvisende holdning over for det verdslige måtte vige, og kirken blev i stedet den store kulturskabende kraft i den tidlige middelalder. Kirkens indstilling til staten måtte dermed ændres. Staten opfattedes ikke længere som ond. Staten og dens ret fremstod i stedet som et instrument til virkeliggørelse af retfærdighed og moral.

Den tanke at hele kulturverdenen egentlig burde være ét stort rige, som den havde været det i den romerske kejsertid, var ikke død. Den var i nogen grad blevet realiseret i kirken, som var en altomfattende, ensartet organisation med biskoppen af Rom, paven, i spidsen. Men det betragtedes som et uheldigt forhold, at den politiske enhed var gået tabt.

Da det lykkedes den frankiske konge *Karl den Store* at bringe de fleste af germanerrigerne ind under sin magt, lå den tanke derfor nær, at man burde genoplive det romerske kejserdømme. Juledag år 800 kronede paven Karl den Store til romersk kejser i den daværende Peterskirke i Rom. Det romerske kejserdømme var dermed genopstået med krav, i hvert fald i teorien, på at omfatte hele den katolske kultur-

verden. Man så i nogen grad bort fra, at der i Konstantinopel herskede en anden kejser med ubrudte traditioner fra det romerske kejserdømme. Denne var som kætter udelukket fra det kristne fællesskab. Man afskyede ikke »grækerne« syndeligt mindre end hedningene.

Karl den Stores rige splittedes kort efter hans død, men kejserværdigheden bestod. Lige fra den tyske kong *Otto den Store*, som levede i 900-tallet, kom den til at tilhøre mænd, som med mere eller mindre ret kunne betragtes som tyske konger, skønt ikke alle tyske konger opnåede kejserværdigheden. Man havde fået »det hellige romerske rige af tysk nation«. Forestillingen om, at det antikke romerrige var genopstået på tysk grund, fremmede receptionen af romerretten. Det tysk-romerske rige bestod indtil Napoleonstiden, da kejseren, tvunget af Napoleons sejre, frasagde sig den tysk-romerske kejserværdighed for i stedet at lade sig udråde til kejser af Østrig. I løbet af den nyere tid forringedes imidlertid kejserdømmets betydning og anseelse, navnlig i forbindelse med den westfalske fred i 1648, i en sådan grad at Voltaire i 1700-tallet kunne sige, at det hverken var helligt, romersk eller et rige.

I middelalderen levede kejserdømmet som en vældig idé. Til tider indtog kejseren også en imponerende magtposition, som omfattede betydeligt mere end det nuværende Tyskland. Til tider beherskede han bl. a. store dele af Italien.

Kristenheden havde imidlertid på denne måde to overhoveder: paven og kejseren. I teorien burde de samarbejde til fordel for kirkens bedste. I praksis kom de i konflikt med hinanden, og en stor del af middelalderens historie handler om kampen mellem dem.

Kejseren burde efter kirkens opfattelse være dennes lydige tjener og virke for at fremme Gudsstaten på Jorden. Selv kejseren burde bøje sig for Guds statholder i Rom. Kejseren ville derimod forbeholde sig ret til at føre en vis opsigt med kirken. Han betragtede sig selv som ansvarlig for sine undersåtters åndelige såvel som timelige vel, men dertil kom, at han vanskeligt kunne tillade, at den rige og mægtige kirkelige

organisation i hans stater adlød en anden hersker end ham.

På Karl den Stores og Otto den Stores tid var kejseren ubetinget den mægtigste. Pavedømmet sygnede i perioder hen, og uheldige forhold skadede dets anseelse meget. Men en kirkelig reformbevægelse øgede i det elvte århundrede dets indflydelse.

Under pave *Gregor VII*, som virkede i den sidste halvdel af århundredet, og under hans nærmeste forgængere, nåede reformbevægelsen sit højdepunkt, og konflikten kom til udbrud. For at undgå kejserlig indflydelse på pavevalgene overlodes disse til kardinalkollegiet. Der gennemførtes cølibat for præster, bl. a. for at hindre at præsteembeder gik i arv og derved feudaliseredes. Forbudet mod simoni, d.v.s. handel med gejstlige embeder, indskærpedes. *Gregor* udstrakte imidlertid forbudet mod simoni til også at gælde forbud mod, at lægmænd foretog ikklædningen eller indsættelsen af gejstlige i højere kirkelige embeder, den såkaldte investitur.

Det sidste punkt fremkaldte kejser *Henrik IV's* protest. Kejseren byggede nemlig i høj grad sin magt på indflydelsen på bispeindsættelser. Han tilsidesatte forbudet, og dermed udbrød den såkaldte investiturstrid. Kejseren stræbte efter at få paven afsat. Paven svarede med bandlysning. Dennes magt over sindene var så stor, at kejseren blev tvunget til underkastelse. Med et ganske lille følge begav han sig til borgen Canossa i Norditalien, hvortil paven var flygtet for at være i sikkerhed, og her bønfuldt han paven om at hæve bandet. I sin egenskab af sjælesørger kunne paven ikke afvise den bød-færdige. Bandlysningen blev hævet, og kejseren vendte tilbage til sin magtstilling i Tyskland, hvor pavens eftergivenhed havde gjort et forstemmende indtryk på hans tilhængere. Imidlertid brød konflikten snart efter ud igen med en ny bandlysning, som dog denne gang havde mindre virkning. *Gregor* endte sine dage i landflygtighed, men også *Henrik* bukkede til sidst under for sine fjender, som opildnedes af den yderst hadske og hensynsløse pavelige propaganda. Investiturstriden blev løst ved et kompromis.

Pavemagten blev imidlertid stadig stærkere, mens kejsermagten gik tilbage. Man plejer at sige, at pavemagten nåede

sit højdepunkt under *Innocens III* omkring år 1200. De pavelige krav kom til udtryk i *Innocens'* ord:

»Ligesom Gud har sat to lys på himlen, det store til at herske over dagen, det mindste over natten, således har han også på den almindelige kirkes firmament indsat to værdigheder, den store som skal herske over sjælene, ligesom over dagen, den mindre som skal herske over kroppene, som svarer til natten: den ypperstepræstelige og den kongelige værdighed. Men ligesom månen får sit lys fra solen og er denne underlegen i størrelse, art og virkning, således låner den kongelige værdighed sin glans af den ypperstepræstelige myndighed.«

Selv pavemagten skulle dog snart gå tilbage. De efterhånden stærkt øgede krav om magt vakte modstand. Den religiøse og moralske nidkærhed, som utvivlsomt havde været medvirkende til at de kunne opretholdes, måtte lidt efter lidt svækkes. Klostrogene i og omkring 1100-tallet var kommet i gang med ivrig støtte fra paverne, men var i det væsentlige mislykkedes. Gennem øget velstand spredtes oplysning ud til lægmand, hvorved kirkens kulturelle monopol blev brudt. Minskelsen af kejserens magt førte til en forøgelse af magten hos andre fyrster. De moderne nationalstater begyndte at tage form.

Pave *Bonifacius VIII* kom omkring år 1300 i konflikt med den franske konge *Filip den Smukke*. Forholdene var helt ændrede. Bonifacius drev ganske vist i sine buller de pavelige magtkrav til det yderste. Underkastelse under paven er, forkyndte han, nødvendig for ethvert menneskes frelse. Men med den støtte han havde i den franske folkestemning, som ophidsedes af en kraftig smædekampagne mod paven, kunne kongen trodse Bonifacius. Det gik så vidt, at paven blev taget til fange i den italienske by Anagni af den franske konges kansler, som havde begivet sig dertil. Paven blev ganske vist hurtigt befriet, men døde kort efter, knækket af ydmygelserne.

Derefter kom paverne i lang tid helt under fransk indflydelse. Den pavelige residens flyttedes til Avignon i Sydfrankrig. Forsøg på at føre paverne tilbage til Rom førte til, at der en overgang fandtes to paver, en i Rom og en i Avignon, ja,

en tid oven i købet tre, som alle bekæmpede hinanden og hinandens tilhængere. Da denne for kirkens anseelse så ødelæggende tilstand, det såkaldte store skisma, var blevet bragt til ophør og pavedømmet i begyndelsen af 1400-tallet genoprettet i Rom, sprængtes den middelalderlige kulturverden af den kulturstrømning, som kaldes renæssancen, og af de dermed følgende dybtgående forandringer i de vestlige landes forhold.

Den katastrofe, som med folkevandringerne ramte romeriget, havde medført en meget stærk kulturel nedgang. Den antikke kultur gik for en stor del i glemme. I slutningen af det elvte og i løbet af det tolvte århundrede genopdagedes den imidlertid, i væsentlig grad ved arabernes mellemkomst. Disse kom man i berøring med i Spanien, på Sicilien og under korstogene. Det fik navnlig stor betydning, at man genopdagede *Aristoteles*. I dennes omfangsrige og alsidige forfatterskab fandt man til sin forbavselse en strengt logisk sammenhængende, overordentlig detaljeret beskrivelse af og forklaring på naturens verden. Aristoteles syntes at være det aldrig siden nåede højdepunkt af menneskelig intelligens. Aristoteles, og også andre forfattere, opnåede en vældig autoritet. Det er i det hele taget karakteristisk for den middelalderlige videnskab, den såkaldte skolastik, at man lagde væsentlig mere vægt på autoriteternes opfattelse end på egne iagttagelser.

Men Aristoteles var ikke kristen. Hvorledes forholdt hans lære sig til det, som burde være den højeste autoritet, nemlig kirkens lære? Dette spørgsmål blev for skolastikken et spørgsmål om forholdet mellem viden og tro, mellem den menneskelige fornuft, repræsenteret af Aristoteles, og den åbenbarede religion. Problemet løstes på den måde, at man tænkte sig, at den menneskelige fornuft rakte til en vis grænse; derefter begynder troen. Så langt Aristoteles giver besked, så langt rækker, mente man, den menneskelige fornuft. Men som hedning var han lukket ude fra de kristne sandheder. De er tydeligvis utilgængelige for fornuften. De kan derfor ikke, og skal heller ikke, bevises. De skal accepteres uden kritik. De er troens domæne.

For at undgå konflikter mellem Aristoteles, og dermed fornuften, på den ene side og troen på den anden, måtte man

fortolke Aristoteles sådan, at han ikke kom i modstrid med de religiøse sandheder. Blandt dem der udlagde Aristoteles på denne måde, var navnlig den italienske dominikanermunk fra 1200-tallet, den hellige *Thomas af Aquino* (St. Thomas Aquinas), som hædredes med benævnelsen *doctor angelicus*. I et vældigt forfatterskab sammenfattede han med største skarp-sindighed og lærdom højmiddelalderens verdensbillede. Hans filosofi er i den sidste halvdel af 1300-tallet af paven blevet ophøjet til den katolske kirkes officielle filosofi.

I løbet af middelalderen forekom imidlertid afvigende tankeretninger, tilmed rent fritænkeri. Hos den arabiske filosof *Averroes* lærte man en anden Aristoteles at kende, end den Thomas fremstillede. Ifølge den skolastiske retning, som sluttede sig til Averroes, var Aristoteles' virkelige lære den, at verden beherskedes af stjernernes skæbnemagt. Denne astrale determinisme bestemte alting, også religionernes opståen og forsvinden. Med denne opfattelse blev Kristi genløsningsværk en absurditet. Averroismen fornægtede endvidere individuel u dødelighed. Den var et forhadet kætteri, men et kætteri som var vanskeligt at komme til livs.

Selv om der således forekom afvigende meninger, var det middelalderlige verdensbillede i det store hele klart. Under himmelkuplen lever menneskene deres liv som aktører i det store drama: kampen mellem Gud og djævelen. Der er opridset en slags skema for dette skuespil. Der findes nemlig en hierarkisk orden indstiftet af Gud, ifølge hvilken hver enkelt har sin opgave og sine beføjelser inden for den guddommelige dobbeltorganisation, kirken og staten. Men disse beføjelser har man kun som medlem af organisationen, og den enkelte må derfor holde sig inden for de grænser, som afstikkes af den opgave, som organisationen har tildelt ham. Dette gælder selv topfigurerne: paven og kejseren, samt de i denne teori mere eller mindre underordnede fyrster. Der består altså en naturlig, guddommelig ret, som selv fyrsterne har at følge. Kongen skal være en retfærdig konge, en *rex justus*.

Man anså således fyrsten for at være underkastet en guddommelig ret. Hans magt hidrørte fra Gud. Da Karl den Store blev kronet til kejser, hed det, at han var kejser af Guds nåde,

Dei gratia. Dette var et udtryk for, at kejseren kunne takke Gud for sin ophøjelse. I ordene lå altså oprindelig en ydmyg erkendelse af herskerens afhængighed af Gud. De kunne imidlertid også forstås som et udtryk for, at Gud særligt havde udmærket fyrsten fremfor andre og havde overdraget herskermagten til ham. Sådan blev udtrykket »af Guds nåde«, som plejer at indgå i kongernes titulatur, allerede tidligt opfattet.

At fyrsterne står under Guds særlige beskyttelse, og at deres magt hidrører fra Gud, er en opfattelse, som gennem tiderne har været meget almindelig, og ganske naturligt særlig yndet af fyrsterne. Det jødiske kongedømme har i denne henseende spillet en vis rolle for kristenhedens regenter. Profeten Samuel salvede jo på Guds vegne Saul og David til konger, og en sakral salvelse er derefter blevet almindelig ved kroningen af konger, som på denne måde blev Herrens salvede.

Ifølge en udbredt middelalderlig opfattelse var fyrsten imidlertid ikke indsat direkte af Gud, men havde sin magt fra den guddommelige retsorden. Efter en almindelig opfattelse havde fyrsten i overensstemmelse med denne retsorden fået sin magt overdraget af folket. Nogle udviklede tanken derhen, at der forelå en pagt mellem fyrsten og folket, den såkaldte herskeragt, efter hvilken folket overlod magten til fyrsten. I 8. kap. bliver der lejlighed til at komme tilbage til denne forestilling om en pagt mellem fyrste og folk. Det må være tilstrækkeligt her at nævne, at den typiske middelalderlige indstilling fik et demokratisk præg ved den mere eller mindre klart formulerede anskuelse, at fyrstemagten hidrørte fra folket, samtidig med at den udøvedes i overensstemmelse med guddommelig ret. I dette demokratiske præg sporer man træk af germansk opfattelse. For antikkens folk og i endnu højere grad for de orientalske var det en fremmed tanke, at fyrstens magt skulle stamme fra folket. Men hos germanerne var det almindeligt, at en folkeforsamling foretog kongevalg eller i det mindste bekræftede kongeværdighedens overgang til en arving af den foregående konge, og det forekom ikke sjældent, at en folkeforsamling afsatte en konge.

Den middelalderlige opfattelse af retten er af *Thomas* blevet udviklet til et sindrigt system.

Thomas tænker sig, at Forsynet styrer verden med guddommelig visdom i overensstemmelse med en guddommelig ret. Denne ret er evig og gælder for alt skabt, det være sig levende væsener eller døde ting. Denne evige ret kan mennesket, ene af alle skabte væsener, til dels forstå takket være sin fornuft. Den del af den evige ret, som er fattelig for mennesket, kalder Thomas for den naturlige ret. Menneskets fornuft er imidlertid begrænset. Derfor har Gud åbenbaret en del af den evige ret i de forskrifter, han har givet i Biblen. Dette er den åbenbarede guddommelige ret. Endelig findes der den positive, d.v.s. den i staten givne og dér anvendte ret. Staten er for Thomas en institution, der er grundet på den naturlige ret, og hvis opgave det er at tilgodese menneskenes sociale behov. Den er en ufuldkommen afspejling af Gudsstaten, men intet onde.

Den tredobbelte guddommelige ret kan mennesker ifølge Thomas ikke ændre. De har blot at adlyde den, og den statslige lovgivning bør altså i størst muligt omfang virkeliggøre denne guddommelige ret. Men der findes områder, mener Thomas, som den guddommelige ret ikke regulerer. Adskillige spørgsmål er nemlig uden interesse set fra den guddommelige rets synspunkt, og med hensyn til disse har lovgiveren frie hænder. Han bør lade sig lede af hensynet til retfærdigheden og almennyttens, men disse spørgsmål kan løses på den ene eller den anden måde i forskellige samfund og til forskellige tider, uden at loven kommer i konflikt med den guddommelige ret.

Thomas anser den private ejendomsret for at være et område, som tilkommer den positive ret. På dette punkt har kirken indstilling ændret sig gennem tiderne. De første kristne var på en vis måde tilbøjelige til at se noget ondt i ejendomsretten, mens der i vore dages katolske kirke synes at være en tendens til at ville henføre den til den naturlige ret.

Thomas' retslære tildeler altså den positive ret en selvstændig plads, men den skal følge de principper, der er givet, ligesom den guddommelige ret skal være rettesnor for alt, hvad den fastsætter. Hvor der måtte opstå en konflikt, skal man lyde Gud mere end mennesker, men man bør dog finde sig i

uretfærdigheder, hvis man derved kan undgå uroligheder i samfundet.

Med behændighed giver Thomas' retslære de lovgivende myndigheder mulighed for at tage hensyn til forholdene, som de måtte være i forskellige lande til forskellige tider. Samtidig tilfredsstillter hans lære menneskenes trang til i retten at se noget højere og mere bestandigt end blotte produkter af en lovgivende virksomhed.

7. RENÆSSANCEN

Ved middelalderens slutning styrtede den middelalderlige kulturverden sammen. Renæssancen begyndte.

Bag betegnelsen renæssance ligger den forestilling, at kulturen nu blev vakt til live igen efter at have ligget i dvale i middelalderen. Med ordet forbindes gerne tanken om, at det var den antikke kultur, som genoplivedes.

Der ligger megen overdrivelse i begge disse forestillinger. Middelalderen var ikke nogen kulturløs tid. Kulturen stod ganske vist på et lavt trin overalt i Europa helt frem til 1100-tallet, men derefter skete et omslag, som ikke mindst kom til udtryk i en stærk interesse for de antikke forfattere. Det er også rigtigt, at renæssancen prægedes af begejstring for antikken, men renæssancekulturen var dog i mange henseender forskellig fra den antikke, og de drivende kræfter i udviklingen var mangeartede. Det skal også bemærkes, at den såkaldte højrenæssance i renæssancens førende land, Italien, var af ganske kort varighed. Man plejer at sige, at den begyndte i midten af 1400-tallet og varede til 1527, da Rom blev lagt i grus af *Karl V's* lejetropper.

De to topfigurer i den middelalderlige samfundsorganisation havde skadet hinandens anseelse grundigt med deres indbyrdes fejde. Nok blev pavedømmet genoprettet i Rom, men det fik ikke sin magtstilling tilbage. En række meget verdslige paver var lidet egnede til at hævde kirkens autoritet. Hvad kejseren angår, herskede Karl V over et kolossalt rige,

som bl. a. omfattede de nyopdagede lande i Amerika. Men hans magtområde bestod snarere af en gruppe enkeltstater end af ét samlet rige.

Dette havde forbindelse med dannelsen af de moderne nationalstater. Feudalismen, men dog ikke adelens herfra stammende privilegier, blev afskaffet, hvilket bl. a. kunne lade sig gøre, fordi ridderborgene ikke længere var noget værn, efter at krudtet var blevet opfundet og taget i anvendelse i artilleriet. Mange steder tog kongerne magten i centralt styrede stater, som ofte faldt nogenlunde sammen med en nations territorium. De moderne nationalstaters magtbevidsthed og trang til national uafhængighed kunne kun vanskeligt forliges med ideen om kristenhedens politiske samhörighed.

Også ideen om en altomfattende kirke mistede sin magt over sindene, da et stort antal lande under reformationen i 1500-tallet brød ud og dannede nationalkirker. Således sprængtes middelalderens dobbeltorganisation, som i hvert fald i teorien havde omfattet hele den vesterlandske kulturverden. Hverken paven eller kejseren var længere ubestridte topfigurer i en verdensomfattende, hierarkisk opbygget organisation.

Ødelæggelsen af det middelalderlige verdensbillede standsede ikke her. Opdagelsesrejserne flyttede de snævre grænser for den kendte verden længere ud. Synskredsen udvidedes med ét slag. Forbavset opdagede man, at den middelalderlige kulturverden kun havde dækket en meget lille del af Jordens overflade, og kun omfattet en ringe del af dens befolkningsmængde. Men vigtigere endnu: *Copernicus'* opdagelse, som ganske vist først lidt efter lidt vandt anerkendelse, knuste illusionen om, at Jorden var verdens midtpunkt. Himlen, som tidligere havde kunnet opfattes som en kuppel hvælvet over Jorden eller en skal, som omsluttede den, beskyttende som æggeskallen omkring ægget, brast, da man gjorde sig fortrolig med konsekvenserne af *Copernicus'* opdagelse. Opfindelsen af bogtrykkerkunsten betød også en udvidelse af synskredsen. Kundskaber spredtes i et omfang, som hidtil havde været ukendt, og troen på autoriteterne svækkedes derved.

Mange oplevede alt dette som en befrielse. »Ånderne vågne, og det er en lyst at leve« udrød den tyske humanist *Ulrich*

von Hutten. Kulturlivet stimuleredes og blev overordentlig livskraftigt.

Befrielsen medførte dog samtidig, at man, ofte radikalt, gjorde sig fri af hævdvundne moral- og retsbegreber. Perioden har mange eksempler på mennesker, som egoistisk forfølger deres mål uden hensyn til ret og moral. Den schweiziske historiker *Burckhardt*, som levede i midten af 1800-tallet, og som beundrede renæssancekulturen og i mange henseender har præget den nugældende, populære opfattelse af renæssancen, siger et sted om renæssancens Italien, at det var en ond tid og en røverkule.

Betegnende for renæssancens indstilling og temperament er den florentinske diplomat *Machiavellis* bog »Il principe« (Fyrsten). I denne undersøger Machiavelli, med hvilke metoder en fyrste mest effektivt kan erhverve og bevare politisk magt, i selve staten og i forholdet til naboerne, og han anbefaler visse metoder som de bedste. Bogen er på en måde en vejledning for fyrster i kunsten at regere. Allerede i middelalderen var der blevet skrevet adskillige bøger med råd til fyrster, men de havde alle villet angive, hvorledes en fyrste *burde* handle, og havde dermed haft det middelalderlige fyrsteideal, »*justus*, som udgangspunkt. Machiavelli derimod undersøger, hvorledes det virkelig går til i det politiske liv, uden at gøre moralske eller retlige synspunkter gældende. Han går til værks, som om det drejede sig om at undersøge, hvad der sker i f. eks. myrernes samfund. Og hvad han vil klargøre er som sagt, hvilke metoder der er mest effektive til opnåelse og bevarelse af politisk magt. Resultatet bliver, at han anbefaler metoder, hvori der indgår vold, list og bedrageri. Dette sker, uden at han på mindste måde giver udtryk for moralsk fordømmelse af metoderne. Hans fremstilling er helt fri for enhver moraliseren.

Han havde dog et ideelt mål, nemlig et enigt Italien. Han havde håbet, at hans samtidige, *Cesare Borgia*, pave *Alexander VI's* søn, havde været i stand til at bemægtige sig herredømmet over hele Italien. Eksemplerne i bogen er ofte genivelser af Cesares skurkestreger, ved hjælp af hvilke det lykkedes denne at udvide Kirkestaten og dér for en tid samle

magten i sin egen hånd. Cesares handlinger skildres uden andyndning af misbilligelse. De fremstilles derimod som effektive. For læseren fremtræder Cesare derfor som helten i bogen. Læseren får indtryk af, at forfatteren i Cesare ser idealet af en fyrste.

Machiavellis bog vakte straks megen opmærksomhed og er stadig genstand for stor interesse. Det almindeligste har været, at man gav udtryk for sin indignation over dens, som man syntes, højst umoralske tendens. En undtagelse er den tyske filosof *Hegel*, som skal omtales i kapitel elleve.

Det er givet, at der altid har eksisteret fyrster af den type, som Machiavelli skildrer, endog i middelalderen, men det er ikke desto mindre betegnende for renæssancen, at en opfattelse som Machiavellis kunne fremføres på denne måde.

I virkeligheden blev det politiske liv brutaliseret under renæssancen. I deres stræben efter magt satte fyrsterne sig ofte ud over moralske og retlige hensyn. Ugerninger som blodbadet i Stockholm er helt i Machiavellis ånd. *Kristian II* havde for øvrigt læst bogen og satte stor pris på den.

I renæssancetiden styrkedes fyrstemagten, og der begyndte en udvikling, som mange steder førte til indførelse af absolut fyrstemagt.

Man søgte imidlertid ofte efter en retlig legitimation af magten. I middelalderen havde man fundet den i de teologisk farvede spekulationer over en guddommelig naturlig ret, ifølge hvilken fyrsten indtog sin plads i det hierarkisk organiserede samfundsliv. Denne tanke havde nu mistet sin overbevisende kraft.

I stedet blev det almindeligt at mene, at fyrsterne af Gud havde fået det hverv at styre deres stater. Udtrykket »konge af Guds nåde« toges som et udtryk herfor. *Jacob I* af England sagde i en parlamentstale:

»Kongerne ere ikke blot Guds stedfortrædere på Jorden og sidde på Guds trone, men kaldes af Gud selv for guder. Lige såvel som det er bespottelse at drøfte, hvad Gud skal gøre, er det oprør, hvis undersætter debatterer, hvad en konge skal gøre.«

En mere kompliceret teori udvikledes af den franske jurist *Bodin*, som virkede i sidste halvdel af 1500-tallet. På hans tid rystedes Frankrig af borgerkrige, de langvarige og ødelæggende huguenotterkrige, d.v.s. krigen mellem katolikkerne og protestanterne, som kaldtes huguenotter. Selve den statslige enhed syntes at være i fare. I denne situation understregede Bodin betydningen af en stærk statsmagt. Han sagde, at staten besad suveræniteten, d.v.s. en højeste og af alt uafhængig magt over undersåtterne. Bæreren af suveræniteten var ifølge Bodin kongen, suverænen. Alt havde sit udspring i suverænets vilje. Kongen er efter Bodins opfattelse enevældig, om end han bør følge visse almindelige principper.

I denne tilføjelse gemmer sig en rest af naturret. Den viser nemlig, at retten ifølge Bodin ikke ene og alene er fyrstens befalinger. Man må i virkeligheden spørge, om ikke selve grundtanken, nemlig at staten er suveræn og fyrsten suverænitets bærer, er naturrelig. Thi det har sikkert ikke været Bodins mening blot at sige, at fyrsten rent faktisk havde al magt i staten, og at statsmagten rent faktisk var ubegrænset. Sådan var det jo tydeligvis ikke. På Bodins tid var den franske konge så temmelig uden magt, og det samme var tilfældet med den statslige organisation overhovedet. Meningen må være, at kongen som statens overhoved har ubegrænset *retlig* magt, og det ikke blot sådan at forstå, at der ikke skulle findes nogen retlige grænser for, hvad kongen kan bestemme – et standpunkt som Bodin som omtalt ikke fuldt ud gik ind for – men at kongen har ret til at bestemme, hvad han vil. Men hvad grunder denne ret sig på, om ikke på et naturreligt princip?

Fyrsternes krav om enevælde forblev ikke ubestridt, hverken i teorien eller i praksis. Navnlig i Frankrig og navnlig blandt huguenotterne publiceredes skrifter, som bestred kongernes krav på enevælde. Et sådant skrift var det anonyme »*Vindiciæ contra tyrannos*« (= Hævn over tyrannerne), forfattet under indtryk af det blodbad på huguenotterne, som den franske konge havde befalet, den såkaldte Bartholomæusnat. Kongemagten stammede oprindeligt, hævdedes det i disse skrifter, fra folkets frie valg. Man var berettiget og forpligtet

til at gøre modstand mod en fyrste, som trådte retten under føde og forfulgte den rene lære. Tyranniet var som en ildebrand, som enhver efter bedste evne skulle søge at slukke, uden at behøve at vente på, at ordensmagten skulle gribe ind. Forfatterne til skrifter af denne art kaldtes monarchomacherne, d.v.s. kongebekæmperne.

Imidlertid gik tendensen mere og mere i retning af enevælde. I tiden efter renæssancen blev absolut monarki det almindeligste i Europa, og det ansås for at være det normale for en stat. Under *Ludvig XIV's* lange regeringstid, som varede ind i 1700-tallet, blev det franske monarki toneangivende. Karakteristisk for tidens opfattelse er denne udtalelse, som tillægges Ludvig XIV: »L'état c'est moi« (= Staten, det er mig).

I Sverige indførtes enevælden under *Karl XI*, i Danmark under *Frederik III*. Den svenske og danske enevælde var dog særpræget derved, at den respekterede gældende love. Karl XI, som lod sig kalde »envålds allom bjudande og rådande suveræn konung« og nøje så til, at han blev adlydt, foreskrev ikke desto mindre, at hvis en domstol skulle finde, at en kongelig forordning stred mod en lov, skulle den følge loven og ikke forordningen. Under den danske enevælde fra 1660 til 1848 er det kun sket to gange, at kongen har ændret en højesteretsafgørelse.

8. NATURRETSLÆRENS GENOPLIVELSE I 1600-TALLET

Middelalderens opfattelse af kristenheden som et samfundslignende fællesskab, underkastet en guddommelig naturlig retsorden, havde under renæssancen mistet sin kraft. I praksis havde den ikke kunnet hindre stridigheder, men den havde dog øvet en dæmpende indflydelse på de stridbare. Efter at den havde mistet sin betydning, stod staterne over for hinanden som uafhængige, konkurrerende enheder. Magtkampen skærpedes yderligere af de religiøse modsætninger. Behovet for en mellemfolkelig retsorden gjorde sig stærkt gældende.

Til den retsløshed, som herskede på det internationale plan,

svarede en retsløshed inden for den enkelte stat. Thi hvis ret var, hvad fyrsten befalede, var borgeren prisgivet fyrstelig vilkårlighed. Den enkelte borger havde behov for retsbeskyttelse mod statsmagten.

I denne situation kunne man ikke søge sin tilflugt hos middelalderens teologiske naturretslære. Man gik derfor længere tilbage og hentede fra den stoiske naturretslære inspiration til en ny naturret, som udelukkende byggede på den menneskelige fornuft. Den fik meget stor betydning, og det er i almindelighed den, man sigter til, når man i vore dage taler om naturretten.

Hollænderen *Hugo Grotius* anses for at være dens grundlægger, hvilket dog ikke udelukker, at lignende tanker er kommet til udtryk på et tidligere tidspunkt. Grotius fremstillede imidlertid et gennemtænkt naturretligt system, som fik stor indflydelse.

Grotius virkede i første halvdel af 1600-tallet. Han var retslærd, klassisk filolog, digter, historiker, teolog samt statsmand og diplomat. Under de politiske stridigheder i sit hjemland blev han domt til livsvarigt fængsel, men havde held til at lygte til Paris, hvor han siden blev svensk gesandt. Hans berømte værk »*De jure belli ac pacis*« (= Om krigens og fredens ret), fandt hurtigt læsere, deriblandt Gustav Adolf.

Grotius mener som stoikerne, at visse retsregler ligger i menneskets natur. Eftersom mennesket er skabt af Gud, gælder disse regler ganske vist for alt det skabte, men han tænker sig ikke, sådan som Thomas, at alt det skabte er underkastet en guddommelig retsorden. De naturlige retsregler er derimod regler af samme art som logikkens og matematikkens. De ville, siger han, gælde, selv om man forestillede sig den »urimelige tanke«, at Gud ikke eksisterede. Og Gud kan ikke efter hans opfattelse ændre disse regler, lige så lidt som han kan ændre den regel, at $2 \times 2 = 4$. De naturlige retsregler kan man ifølge Grotius nå frem til ved eftertanke. Intet fornuftigt menneske kan, når det har forstået sagen rigtigt, tvivle på gyldigheden af de regler, som man på denne måde kan konstatere. De er aksiomer ganske som de geometriske.

Det vigtigste af disse aksiomer er reglen: *Pacta sunt ser-*

vanda (= Aftaler skal holdes). Grotius tænkte sig endvidere, at samfundets medlemmer har sluttet en pagt, samfundspagten, i hvilken de har fastsat statsformen. Denne kunne være af forskellig art i forskellige stater, men fælles for dem alle var, at der ved pagten og det selvfølgelige princip om aftalers ukrænkelighed var opstået en organisation med en retlig kompetence til at lovgive.

Som det fremgår af værkets titel, beskæftiger det sig især med forholdet mellem stater. I de protestantiske lande betragtes han som grundlæggeren af den moderne folkeret. Hvor man nu anvender det af romerne benyttede udtryk *jus gentium*, plejer man at hentyde til denne. Fra princippet om aftalers ukrænkelighed og fra andre naturretlige principper drog Grotius den slutning, at staterne var forpligtet over for hinanden ved retsregler. Det lå ham bl. a. stærkt på sinde at fremme en humanisering af krigen.

Læren om samfundspagten, som ikke savnede forgængere (jvf. 6. kap.), blev af grundlæggende betydning for den fortsatte naturretlige tænkning. Man forestillede sig, at menneskene oprindeligt havde levet uden styre, lov eller orden – en tilstand som nogle anså for paradisisk, andre for kaotisk – og at menneskene senere havde sluttet en aftale med hinanden om at respektere hinanden og leve i fred samt underkaste sig et styre. Denne samfundspagt ansås af de tidlige naturretslærde for at være et historisk faktum; senere indså man, at det var en konstruktion, men betragtede den som en måde, hvorpå man kunne retfærdiggøre staten og retten. At der i virkeligheden ikke var truffet nogen udtrykkelig aftale, behøvede ikke at berøve konstruktionen dens bæreevne, thi aftalen kunne opfattes som indgået alene ved menneskenes opførsel. For at tage et almindeligt eksempel fra vore dage: den som sætter sig i en sporvogn anses for at være villig til at betale billet. I samfundspagten fandt man svar på spørgsmålet om, hvorledes staten kunne have ret til at kræve lydighed over for statens love. Ifølge denne betragtningsmåde byggede statsmagten ikke på en af Gud indstiftet højeste ret (den middelalderlige opfattelse), eller på en af Gud indsat monarks vilje (teorien om kongedømmet af Guds nåde), men derimod

på samfundsmedlemmernes overensstemmende vilje, på en aftale mellem disse. At en sådan aftale var gyldig, fulgte igen af sætningen *Pacta sunt servanda*, som var et produkt af den menneskelige fornuft.

Forestillingen om samfundspagten er helt uhistorisk. Aristoteles kom sandheden meget nærmere, da han erklærede, at mennesket er et socialt dyr. Så vidt man har kunnet finde, har mennesket altid søgt sammen, altid levet i samfund af den ene eller den anden art.

Alligevel er det dog forekommet, at man har sluttet en samfundspagt. Det var således tilfældet, da de såkaldte pilgrimsfædre indgik deres aftale. I året 1620 landede fartøjet *Mayflower* på Amerikas østkyst med ca. hundrede passagerer, mænd, kvinder og børn. Det var puritanere, som havde forladt England for at undgå at blive forfulgt på grund af deres religion. Inden de gik i land, samlede 41 af dem i skibets kahyt og undertegnede en aftale, hvori der stod, at de sluttede sig sammen i et samfund for derved bedre at kunne ordne deres tilværelsesforhold og organisere deres forsvar. På grundlag af overenskomsten skulle de efterhånden stifte sådanne retfærdige og rimelige love, som de måtte finde bedst egnede til fremme af koloniens fælles vel, og disse love gav de løfte om at ville adlyde.

Er en sådan pagt bindende? Ja, svarer naturretslæren og henviser til sit aksiom *Pacta sunt servanda*. Men er denne sætning virkelig et aksiom? Man kommer til at tvivle derpå, når man betænker, at de skandinaviske aftalelove nævner en hel række af tilfælde, hvor aftalelovene ikke er bindende, at der før aftalelovene gjaldt noget lignende om end ikke helt det samme, samt at andre lande også har den slags regler om aftalers gyldighed, selv om de ikke fuldt ud svarer til vore. Kan en regel være et aksiom, hvis den er gennemhullet på denne måde? Er den i virkeligheden ikke en retsregel som alle andre, helt afhængig af indholdet af den positive ret? Men i så fald kan den ikke danne grundlaget for den positive retsorden.

Et spørgsmål som mere og mere blev centrum for de naturretslærdes opmærksomhed var spørgsmålet, om hvorvidt sam-

fundsmedlemmerne har nogen rettigheder over for staten, eller mere direkte, spørgsmålet om samfundsmedlemmernes beskyttelse mod overgreb fra statsmagten. Problemet syntes at dreje sig om indholdet af samfundspagten. Har samfundets medlemmer én gang for alle overladt al magt til statens centrale ledelse, det vil i almindelighed sige til fyrsten?

I denne forbindelse er den engelske udvikling betydningsfuld.

Kongemagten var allerede i middelalderen blevet indskrænket ved det frihedsbrev, som stormændene aftvang kong *Johan uden Land* i året 1215. Dette dokument, det berømte Magna Charta, er ofte blevet betragtet som den engelske friheds hjørnesten. Man har ment, at frihedsbrevet fastslog folkets ret til at bestemme over beskatningen, og at det sikrede enhver undersåt beskyttelse af person og ejendom. Nu menes det hovedsageligt at have haft betydning som et middel til at omgærde kongemagten med retlige skranker til fordel for adelen. Men alene dette, at retsregler gjordes gældende over for kongemagten, var betydningsfuldt og blev udgangspunktet for de senere udvikling af den engelske statsform henimod et konstitutionelt monarki.

I 1200-tallet lagdes grunden til et parlament, som ikke udelukkende repræsenterede adelen, et parlament som med tiden fik større og større betydning ved siden af kongen.

Til sammenligning skal nævnes, at den svenske konge efter gammel skik ved sin tronbestigelse aflagde ed på, at han ville respektere lovens forskrifter. Ifølge kong *Magnus Erikssons* fælles rigslov fra omkring 1350 skulle kongen ved ed forpligte sig til at være »trygg och trogen sitt folk»: »Han skal ingen fattig eller rig på nogen måde fordærve på liv og lemmer, uden at han er lovligen forvunden, som lov siger og rigets ret; ej skal han heller noget gods på nogen måde af ham tage uden efter lov og lovlig dom.« Det vigtigste af indholdet i rigslovens kongeed er siden gået igen i de fleste svenske forfatninger og findes nu i Regeringsformens § 16.*)

*) Regeringsformen er den vigtigste af de fire love, som sammen med en række konstitutionelle særlove udgør det svenske forfatningsgrundlag. O. a.

Også danske konger har fra 1200-tallet til midten af 1600-tallet ved deres tronbestigelse måttet afgive løfter, i form af såkaldte håndfæstninger, som begrænsede deres magtudfoldelse. Flere af bestemmelserne i den første af disse, Erik Klipping's håndfæstning fra 1282, genfindes i den nuværende danske grundlov.

Mens Tudor'erne sad på tronen i 1500-tallet – blandt dem *Henrik VIII* og *Elisabeth I* – havde regenten i virkeligheden en meget stor magt, men udøvede den i forståelse med parlamentet, ligesom dettes rettigheder formelt respekteredes. Hvor langt disse gik var i øvrigt meget uklart.

Under det følgende dynasti, huset Stuart, udbrød en konflikt mellem konge og parlament. Uoverensstemmelserne opstod allerede under den første konge af denne æt, *Jacob I*. Under hans søn, *Karl I*, udbrød der åben borgerkrig. Man plejer at kalde krisen for den store engelske revolution.

Årsagerne til krisen var dels religiøse modsætninger, dels kongernes stræben efter enevælde hvilende på ideen om kongedømmet af Guds nåde. Stadig stærkere puritanske bevægelser opponerede nemlig mod statskirken. Det var netop i *Jacob I*'s sidste år, at pilgrimsfædrene emigrerede til Nordamerika for at undgå forfølgelser i hjemlandet. Da *Karl I* søgte at inddrive skatter uden parlamentets samtykke og prøvede at omdanne den skotske kirke, så at den kom til at ligne den engelske statskirke, udbrød der åben konflikt. Ved hjælp af en »act of attainder«, ikke en dom, men derimod en lov som var vedtaget til formålet, dødsdømte parlamentet kongens nærmeste rådgiver, jarlen af *Strafford*, hvorefter han henrettedes. Efter yderligere uoverensstemmelser opstillede såvel kongen som parlamentet en hær, og borgerkrigen brød ud i 1642. Store dele af adelen stillede sig på kongens side. Parlamentet hentede meget af sin styrke i de store byer, hvis borgerskab var begyndt at få stadig større betydning.

Krigen sluttede med kongens nederlag, og i 1649 dømtes han til døden af en domstol, nedsat af Underhuset, og henrettedes som »tyran, forræder, morder og åben fjende af denne nations gode folk«. Underhuset erklærede, at al magt lå hos folket, og at Underhuset udøvede den højeste magt i staten.

Der indførtes republik. I spidsen for denne stillede man parlamentshærens leder, *Oliver Cromwell*, som fik titlen Lord Protector, og som skulle regere sammen med parlamentet. Der var imidlertid stærke modsætninger mellem hæren, som for en stor del bestod af yderliggående puritanere, og parlamentet, som bl. a. havde den næringsdrivende middelklasse bag sig. Trods forfatningen, den første skrevne forfatning i nyere tid, blev protektoratet faktisk til et militærdiktatur. På denne måde gled sejren parlamentet af hænde.

Skønt Cromwell havde usædvanlige evner som statsmand, lykkedes det ham ikke at få nationen til at forlige sig med militærregimet, ej heller at få dette afviklet på en tilfredsstillende måde. Man begyndte at længes efter normale samfundsforhold. Den eneste udvej syntes at være en tilbagevenden til monarkiet. Kort efter Cromwells død kaldtes Karl I's søn *Karl II* derfor hjem fra landflygtigheden i Frankrig. Kongedømmet genoprettedes uden modstand, den såkaldte restauration. Under Karl II's regering var gnidningerne mellem kongen og parlamentet til tider stærke, men ved smidighed lykkedes de kongen at undgå åben konflikt. Mens han sad på tronen, fik parlamentet gennemført den såkaldte Habeas Corpus-akt (habeas corpus = hav legemet, d.v.s. bring personen til stede, så at han kan anklages). Ifølge denne lov, som stadig er et værn for den engelske borgers personlige frihed, kan den anholdte kræve, at han inden en vis tid stilles for en domstol eller også frigives. Loven yder således beskyttelse mod vilkårlig fængsling. En lignende, om end mere vag, bestemmelse indførtes i Sverige med grundloven af 1720. I de nordiske lande findes nu klare regler om fængsling, hvori det bl. a. fastslås, at anholdte skal løslades, hvis der ikke rejses tiltale mod ham inden et vist kortere tidsrum.

Karl II's efterfølger, broderen *Jacob II*, opgav sin forgængers forsigtige politik. Situationen forværredes yderligere, ved at han var katolik. I sin politik syntes han at stræbe efter indførelse af såvel enevælde som katolicisme. Utilfredsheden var stor. I 1688 tilkaldtes den hollandske prins *Vilhelm af Oranien*, som var gift med Jacobs datter *Maria*, og ham lykkedes det i spidsen for en hær, om end uden sværds slag, at styrte Jacob,

den såkaldte ærifulde revolution. Dermed blev den langvarige strid mellem det Stuartske monarki og parlamentet bragt til ophør. De yderliggående bevægelser var blevet trængt tilbage, og man samledes i et ønske om ro og orden. Statsretligt udtryktes situationen i Declaration of rights eller Bill of rights fra året 1689. Denne lagde kongens og parlamentets indbyrdes forhold i faste rammer. Loven var i virkeligheden en konstitution, som bandt kongen, og den var således udtryk for det konstitutionelle styres definitive sejr over Stuarternes absolutistiske tendenser. Man fik et såkaldt indskrænket monarki.

Bill of rights indeholder også et forbud mod ekstraordinære domstole. Dette forbud kompletteredes nogen tid efter med en lov om, at dommerne, om end kun de højeste, ikke kunne afsættes af kongen. I Sverige optoges forbud mod ekstraordinære domstole først i Regeringsformen af 1772. Det princip, at dommere kun kan afsættes ved dom, blev i Sverige endeligt fastslået i håndfæstningen af 1719 og er nu lovfæstet i Regeringsformens § 36. Samme princip kommer til udtryk i den danske grundlovs § 64, ligesom der ifølge § 61 ikke kan ned sættes særdomstole med dømmende myndighed.

Udviklingen i England har givet parlamentet en stadigt mere dominerende stilling. I vore dage ligger praktisk taget hele magten hos parlamentet.

De Stuartske konger byggede hovedsagelig deres krav om enevælde på den forestilling, at Gud havde givet dem den absolutte fyrstemagt som en art guddommeligt kald. Den ukloge halsstarrighed og den upålidelighed, som er påfaldende træk hos flere af de Stuartske konger, kan nok til en vis grad forklares ved, at disse konger ikke mente, at de var berettigede til at opgave deres guddommelige rettigheder, ja, at de i virkeligheden slet ikke var i stand til det.

I en bog fra denne tid kommer læren om kongedømmet af Guds nåde til udtryk på meget yderliggående måde. Forfatteren, sir *Robert Filmer*, begynder med at forkaste det, efter hans mening, almindelige synspunkt, at mennesket fra begyndelsen er udstyret med frihed. Sandheden er, siger han, at Gud gav Adam kongelig magt, og at denne magt er overgået til dennes arvinger og til slut tilfaldet monarkerne i moderne

tid. Disse hersker over deres undersåtter med en ret, som svarer til den, fædre har over deres børn. Hans lære, nemlig at kongemagten er gået i arv fra Adams tid, stemte godt med en almindelig samtidig opfattelse af kongens ret til riget. Dengang og længe efter mentes kongen at eje riget, omtrent på samme måde som en jordejer ejer sin ejendom.

Mens Filmers bog nu næppe huskes mere, er det modsatte tilfældet med hans landsmand *Hobbes'* bog *Leviathan*, som blev udgivet i midten af 1600-tallet, og hvori der udvikles en rationalistisk naturretslære til støtte for Stuarternes magtkrav.

Bogens titel er hentet fra Det gamle Testamente, hvor *Leviathan* er navnet på et uhyre. Hobbes sammenligner staten med dette uhyre. Han fremstiller staten som et væsen skabt af mennesker, en organisme som mennesket selv, blot meget større. Denne tanke er siden blevet ført videre og har spillet en betydelig rolle for opfattelsen af staten i 1800-tallet og senere.

Hvor der ingen stat findes, skulle der ifølge Hobbes herske kaotiske tilstande med *bellum omnium contra omnes* (= alles krig mod alle). Af selvopholdelsesdrift har menneskene derfor sluttet sig sammen og ved en samfundspagt overdraget al magt til en fyrste eller eventuelt til en anden øverste statsledelse. Fyrstens kompetence til at herske hviler efter Hobbes' mening udelukkende på den bemyndigelse, som folket har givet ham. Hermed har folket imidlertid én gang for alle og uigenkaldeligt afgivet al magt. Men eftersom dette er sket, for at fyrsten kan holde orden, så at samfundsmedlemmerne ikke ødelægger tilværelsen for hinanden, har fyrsten til gengæld også pligt til at opretholde denne orden. Gør han ikke det, har han ikke opfyldt sin forpligtelse ifølge samfundspagten, og samfundsmedlemmerne kan da frit vælge en anden statsledelse. I alle andre tilfælde skal de adlyde fyrsten. Det er, mener Hobbes, bedre at have en tyrann end ikke at have nogen orden. Borgerkrigens ulykker har utvivlsomt påvirket hans opfattelse. For at undgå kaos er det bedst at have en fyrste, men Hobbes kan godt acceptere en anden styreform, blot den er i stand til at opretholde ordenen. Han handlede derfor ikke i strid med sin lære, da han efter at have fulgt Karl II i land-

flygtighed efter Karl I's henrettelse underkastede sig Cromwell og vendte tilbage til England. Cromwell kunne jo, hvad Karl II før restaurationen ikke havde kunnet, nemlig holde orden.

Mens Hobbes i sit forfatterskab fremtrådte som en Stuarternes mand, repræsenterede den indflydelsesrige filosof *John Locke* den retning, som sejrede ved den ærefulde revolution. I sin bog »Two treatises of government«, som udkom i 1690, gør han sig til talsmand for ideer, som måtte tiltale den næringsdrivende middelklasse. Denne ville have ro og ordnede forhold, borgeren og hans ejendom skulle være beskyttet mod overgreb fra staten, og han skulle have indflydelse på statens styrelse.

Locke går ligesom Hobbes ud fra, at der før al organiseret orden herskede en naturtilstand, men i modsætning til Hobbes beskriver han denne som en tilstand af fredeligt samliv. Allede i naturtilstanden er menneskene underkastet en ret, som følger af fornuften, og som lærer dem, hvis de blot ville lytte, at alle mennesker er lige og frie og ikke bør skade hinanden. Der kan dog opstå konflikter, og da er det en mangel ved naturtilstanden, at der ikke er nogen myndighed til at afgøre uoverensstemmelsen. I naturtilstanden er ethvert menneske nemlig henvist til at være sin egen dommer. Menneskene har derfor sluttet sig sammen i et samfund og underkastet sig en ledelse; samfundet bliver til takket være individernes villighed til at forene sig i et samfund. Men ledelsen bør ikke være en enevældig hersker, for i så fald ville man ikke kunne finde en objektiv dommer, når der opstod konflikter mellem herskeren og samfundsmedlemmerne. At underkaste sig en absolut monark ville være det samme som at være bange for ræven, men ikke for løven. Monarkens magt må derfor være begrænset. For at undgå misbrug bør den lovgivende og den udøvende magt være adskilte. Locke tænker sig tydeligt nok, at parlamentet bør lovgive og kongen have den udøvende magt.

Denne lære munder altså ud i en anbefaling af det indskrænkede monarki, omtrent sådan som det, der oprettedes ved den ærefulde revolution. Læren bygger på forestillingen om samfundspagten. På grundlag af pagten er der blevet oprettet et styre, men allerede inden pagten, og ganske uafhæn-

gigt af denne, har menneskene visse medfødte, naturlige rettigheder. Og samfundspagten er netop blevet indgået, for at man kan nyde godt af disse rettigheder, d.v.s. skabe en gensidig sikring af liv, frihed og ejendom. Locke opholder sig med forkærlighed ved den sidstnævnte af disse rettigheder.

Blandt 1600-tallets naturretslærere bør endvidere nævnes tyskeren *Samuel Pufendorf*, filosof, retsvidenskabsmand og historiker, en tid professor i Lund, siden svensk righistoriker i Stockholm.

Naturretslæren blomstrede endnu i 1700-tallet. Størstedelen af dette århundrede prægedes imidlertid af den idéstrømning, som man plejer at kalde oplysningsfilosofien, og som kom til at øve indflydelse på alle kulturens områder.

9. OPLYSNINGSTIDEN

Reformationen i 1500-tallet fremkaldte en fornyelse af de katolske kirke og skabte en brændende iver efter at bekæmpe kætteriet. Denne modreformation, som betjente sig af såvel åndelige midler som voldsmidler, havde betydelig succes, om end det kun lykkedes at udrydde kætteriet i visse lande. Modsætningerne mellem katolicismen og protestantismen var en væsentlig årsag til de ødelæggende krige i første halvdel af 1600-tallet, hvoraf den vigtigste er Trediveårskrigen. Da denne sluttede i 1648, var Mitteleuropa lagt øde. Det var dog ikke lykkedes nogen af religionsretningerne at få overtaget. Man måtte finde sig i, at Europa var delt mellem tilhængere af forskellige kirker. De teologiske stridigheder begyndte dermed at miste deres dominerende indflydelse på kulturlivet. Den religiøse tolerances idé begyndte at vinde indpas. En af dens fortalere var for øvrigt *Locke*.

Den teologiske interesse afløses i 1700-tallet af en interesse for ved hjælp af forstanden at danne sig en mening om alle mulige spørgsmål. Man fandt, at det gjaldt om at befri sig for tidligere tiders overtro og fordomme og i stedet lade den menneskelige fornuft komme til sin ret. Tiden prægedes af en

voldsom tillid til fornuften og en glad forvisning om ideernes fortræffelighed. Mørket begyndte endelig at vige for lyset. Man betragtede sig som oplyst og ville sprede oplysning, en oplysning hvoraf man ventede sig store, øjeblikkelige fremskridt.

At der blev gjort store kulturelle fremskridt er uomtvisteligt. Oplysningstiden tog imidlertid i sin første fase en temmelig negativ retning. Man så ned på ældre tider og koncentrerede sig for en stor del om at kritisere ældre forestillinger. En typisk repræsentant for denne første del af oplysningstiden er den franske forfatter *Voltaire*. Kritikken var dog ikke særlig dybtgående. Trods sin kamp mod kirken og sine hånlige udfald mod kristendommen var Voltaire dog ikke ateist. Fornuften syntes at vise ham, at der fandtes et Højeste Væsen. Det forholdt sig på lignende måde med de naturretlige ideer. De blev godkendt uden større kritik. Man blev kaldt filosof, hvis man kritiserede teologerne og hyldede de forestillinger, som var på mode i intellektuelle kredse. Når man ræsonnerede, gik man gerne ud fra abstrakte begreber som natur, moral og fornuft uden nærmere at analysere, hvad de indeholdt. Dybtgående filosofiske undersøgelser var ret sjældne blandt »oplysningsfilosofferne«. I det førende kulturland Frankrig hentede man for en stor del sine ideer fra England, hvorefter de bearbejdedes og populariseredes af de franske oplysningsforfattere.

Oplysningsmændenes kritik rettedes ikke mindst mod de bestående retsinstitutioner. Voltaire førte således en ivrig kamp mod den daværende franske retspleje. Kendt er hans med held kronede anstrengelser for at få genoptaget sagen mod huguenotten *Calas*, som var blevet henrettet for mord. Oplysningsmændene gik ivrigt ind for afskaffelse af tortur som middel til at fremtvinge tilståelser og for indskrænkning af den hyppige anvendelse af dødsstraf. Navnlig italieneren Beccaria er kendt for sin vellykkede kamp mod dødsstraffen. Oplysningsmændene var også ivrige tilhængere af lighed for loven, ligesom de gik ind for en nøjere fastsættelse af, hvorledes dommerne skulle dømme. Thi er menneskene ikke af naturen lige? Og hvordan går det ikke med menneskets natur-

lige rettigheder, hvis dommerne får lov at bestemme efter deres forgodtbefindende?

De tidlige oplysningsmænd vendte sig i virkeligheden slet ikke mod adelen, men i deres lære lå der unægtelig en brod, som nok kunne rettes mod privilegiesamfundet, og som senere også blev det.

De franske oplysningsmænd var fra begyndelsen heller ikke modstandere af det enevældige kongedømme. Af dette ventede de sig tværtimod de reformer, som de krævede. En af de betydeligste af oplysningsmændene, *Montesquieu*, gjorde sig ganske vist, som det straks skal omtales, til talsmand for et indskrænket kongedømme, men i denne og andre henseender var han forud for sin tid. Imidlertid kritiserede oplysningsmændene det herskende regeringssystem, senere kaldet l'ancien régime, for de indgreb der gjordes i borgernes frihed. Man krævede trykkefrihed: censuren burde afskaffes. Og de vendte sig imod kongens magt til blot ved hjælp af et dokument, une lettre de cachet, at lade generende personer indespærre p' ubestemt tid og uden undersøgelse og dom. I det hele tagt bidrog deres kritik af de bestående forhold til at undergrave kongedømmets anseelse, og oplysningsfilosofien var derfor én af de faktorer, som var med til at fremkalde kongedømmets fald under den store franske revolution.

L'ancien régime havde store vanskeligheder at kæmpe med. Skønt kulturlivet blomstrede, var de økonomiske og sociale forhold dårlige. Hertil kom udenrigspolitiske skuffelser. Efter som kongen var enevældig, var man tilbøjelig til at skyde skylden på ham og hans ministre. I virkeligheden var kongemagten blevet svækket betydeligt efter Ludvig XIV's død. Hans efterfølger, *Ludvig XV*, var ikke mand for at holde stramme tøjler. Den i teorien så godt som enevældige konge havde ret svært ved at sætte sig i respekt. Den despotisme, man protesterede imod, var i praksis temmelig mild. Censuren var lidet effektiv. Skrifter, som kunne mishage regimet, blev i stor udstrækning trykt i udlandet, hvorefter de smugledes ind i Frankrig, og forfatterne bragte sig ofte i sikkerhed ved at lade kritikken af de hjemlige forhold formelt gælde et andet land, eller, som Montesquieu i sine »Persiske

breve«, lægge den i munden på opdigtede udlændinge. Lettres de cachet brugtes ikke meget. De anvendtes mest i forbindelse med unge adelsmænd, som var kommet galt af sted, og som man af hensyn til familieæren ville holde borte fra den almindelige rettergang. Der forekom en ret generende politisk opposition. Kongen kom bl. a. i voldsom konflikt med de højere domstole, de såkaldte parlamenter.

Den netop omtalte *Montesquieu*, en dommer som trak sig tilbage fra sit embede for at hellige sig sine studier og sit forfatterskab, bragte et meget betydningsfuldt indlæg i diskussionen om den bedste styreform. Det skete med bogen »*De l'esprit des lois*«, som udkom i midten af århundredet. Her fremhæver han faren for, at al magt, som ikke kontrolleres og begrænses, skal blive brugt til undertrykkelse af individerne. Dette gælder ikke blot, hvor magten ligger i hænderne på en monark, men også hvor den indehaves af en folkerepræsentation. I sidste tilfælde er der nemlig fare for, at majoriteten skal undertrykke minoriteten. For at undgå magtmisbrug bør magten derfor deles. *Montesquieu* har her ladet sig inspirere af den engelske forfatning, således som den formedes under den ærefulde revolution. Han er også påvirket af *Locke*. Med hensyn til sin magtfordelingslære går han længere end til blot at anbefale et indskrænket monarki med konge og parlament bundet af en forfatning. Efter hans mening bør der findes tre af hinanden uafhængige »statsmagter«, nemlig den lovgivende: parlamentet, den udøvende: kongen, og den dømmende: domstolene. I dette system så han en garanti for borgernes frihed og retsbeskyttelse.

Montesquieus magtadskillelselære kom til at spille en stor rolle for adskillige af eftertidens forfatninger. I den amerikanske er hans system nøje efterlignet, og den svenske grundlov af 1809 prægedes ligeledes af hans lære. Hvor meget er dog omdiskuteret.

Montesquieus bog fik også på andre områder stor betydning for eftertiden. Han havde sat sig for at undersøge, hvordan lovene var i forskellige samfund til forskellige tider. Han fandt herved store forskelligheder. Disse forklarede han som resultater af afvigende ydre omstændigheder såsom klima,

geografiske forhold, religion og næringsliv. Han sluttede heraf, at lovene hverken kan eller bør være ens overalt. Denne slutning stemmer dårligt med den naturretlige opfattelse, at visse retsregler er givne i menneskets natur, eller med oplysningsmændenes almindelige tro på, at man kan ræsonnere sig til, hvorledes et samfund bør være ordnet. Montesquieu foregreb på dette punkt den såkaldte historiske skole. Værdien af hans værk ligger snarere i synet på lovene som afhængige af historiske og andre forhold, end i bogens samlede righoldige materiale af iagttagelser fra forskellige lande og tider, som naturligt nok i dag må virke ret dilettantisk.

Oplysningsmændens ideer øvede mange steder uden for Frankrig en stor indflydelse på fyrstemagtens indehavere. I de fleste lande herskede der absolutisme. Men selve ånden i magtudøvelsen undergik mange steder en forandring. I almindelighed anså fyrsterne sig nu som tidligere for at være fyrster af Guds nåde, men de begyndte i højere grad end før at føle sig forpligtede til at anvende deres magt til folket bedste, og blev derved påvirket af oplysningsideerne. På flej af Europas troner sad »oplyste« monarker. Et eksempel er *Frederik II* af Preussen, som sagde de karakteristiske ord »Kongen er statens første tjener«. Andre eksempler er *Josef II* af Østrig, *Katarina II* af Rusland og *Gustav III* af Sverige. Enevælden ville de dog ikke opgive; de hyldede et regerings-system, som man kan kalde oplyst enevælde. Parolen var: Alt for folket, intet ved folket. Gustav III var ganske vist ikke enevældig, men indskrænkede i høj grad rigsdagens magt. Intet sted var absolutismens teori så udførligt fastslået som i Danmark, men den danske enevælde var dog altid moderat.

Den ændrede indstilling hos monarkerne gav sig udslag i, at man begyndte at anse det for at være forkert, at kongen greb ind i retsplejen. Dette standpunkt, som allerede Karl XI havde indtaget, blev så at sige moderne. Dette belyses af anekdoten om møllen, som stod ved Frederik II's lystslot Sanssouci i Potsdam, og som ejeren vægrede sig ved at sælge til kongen under henvisning til, at der fandtes dommere i Berlin. Anekdoten, som siges at være falsk, belyser udmærket, hvilket indtryk det gjorde, at kongen erklærede sig stående under

loven. Ifølge Montesquieus grundsætninger skulle retsplejen være uafhængig. Det forekom dog, omend sjældnere og sjældnere, at kongen ændrede den øverste domstols afgørelser. Noget sådant skete, da en anden møller bad kongen gribe ind i en sag mod nogle adelsmænd, som efter møllerens mening havde berøvet ham drivkraften til møllen ved at reparere en karpedam. Mod kongens vilje faldt dommen ud til møllerens ugunst. Frederik dekretede så, at dommen skulle kasseres, dammen ødelægges og nogle af dommerne afsættes og straffes. I dette tilfælde betragtede kongen sig som retfærdighedens vogter, overbevist, omend med urette, om at der forelå lovtrækkeri og klassejustits.

I den sidste halvdel af 1700-tallet skete der en ændring i de ledende oplysningsmænds synspunkter.

I 1750 udlovede akademiet i Dijon, hovedstaden i Bourgogne, en pris for den bedste besvarelse af spørgsmålet: Har kunsten og videnskaben forbedret sæderne? I betragtning af den fremskridtstro der dengang var fremherskende, ventede akademiet et bekræftende svar og ønskede blot, at deltagerne i konkurrencen skulle give en veltalende og interessant motivering for svaret. Blandt de indsendte afhandlinger var der imidlertid én, som gav et negativt svar. Den var skrevet af den dengang temmelig ukendte *Jean Jacques Rousseau*. Videnskab og kunst, sagde han, havde skabt luksus og laster. Ødelæggelse og fordærv er straffen for menneskets hovmodige forsøg på at komme ud af den lykkelige uvidenhed, som guderne har anvist det. Han priste naturtilstanden, hvor det primitive, uspolerede menneske levede uden lidelser og konflikter.

Skriftet gjorde med ét sin forfatter berømt. Det var noget nyt på den tid. De ældre oplysningsmænd vendte sig ganske vist bort i væmmelse. »Når man læser Rousseau, får man rigtig lyst til at gå på alle fire«, hånede Voltaire. Men det nye hos Rousseau slog an. Man forestillede sig, at mennesket af naturen var godt. Det var de ulykkelige samfundsforhold, der havde fordærvet det, men hvis man befriede menneskene fra de unaturlige samfundsindretninger, ville deres naturlige godhed atter gøre sig gældende.

Sværmeriet for den ædle vilde byggede ikke på studier af virkeligheden. Man kan ikke, på grundlag af hvad man nu ved om de primitive folkeslag, slutte sig til, at de skulle være bedre end andre. Også de lever, i modsætning til hvad man troede i 1700-tallet, i samfund og er ofte uhyre bundne af alle hånde regler af religiøs og social art.

Rousseau går videre i sine senere værker, kærlighedsromanen »La nouvelle Héloïse« og opdragelsesromanen »Emile«. Han hævder følelsens ret over for forstanden og kræver individet frigjort fra konventionelle bånd.

Rousseau fik meget stor indflydelse på samtiden. Man fandt hos ham en varme, som man havde savnet hos de ældre oplysningsmænd. Den tidlige oplysningstids nøgterne, for ikke at sige tørre, fornuftsdyrkelse måtte vige. Det blev mode at være følsom.

Rousseau beskæftigede sig også med statslære. I sin bog »Du contrat social« stiller han spørgsmålet: hvordan kan det være, at mennesket, som fødes frit, alligevel overalt er i læsker? Svaret er, at man har misforstået samfundspagten. O rindeligt er alle mennesker lige og frie. Denne lykkelige tilstand er hørt op. Det gælder om at genskabe den, selv om vi lever i en stat. Dette kan gøres, ved at man grunder staten på en samfundspagt med det indhold, at individernes lighed og frihed skal beskyttes. Det er netop den rigtige samfundspagts opgave. Dette er ikke noget historisk faktum; man må tage det som udgangspunkt, selv om det ikke har fundet sted. Statens hele ret stammer fra samfundspagten. Hvis fyrsten havde fået magten overladt ved denne pagt, ville den imidlertid ikke opfylde sin funktion. Derfor indeholder pagten ikke dette. Samfundsmedlemmerne har derimod overladt statsmagten til sig selv. På den måde går ingen frihed tabt, thi når alle overdrager sig selv til alle, har ingen overdraget sig til nogen: »Chacun se donnant à tous, ne se donnant à personne.« Folket er den virkelige suveræn; det har aldrig afgivet sin magt ved samfundspagten. Ingen er undersætter, alle er medborgere. Fyrsterne er igen blevet tyranner.

Læren om folkesuveræniteten var ganske vist ikke ny, men den form hvori Rousseau fremførte den, og den styrke han

gav den, var en nyhed, som vakte opsigt og hurtigt vandt tilhængere.

Ifølge Rousseau har folket en uindskrænket ret til at herske. Med udgangspunkt i den grundlæggende tankegang, som dog ikke altid gennemføres konsekvent, afviser Rousseau magtfordelingslæren og tillægger ikke individet nogen rettigheder over for statsmagten: staten er, siger han, herre over al borgernes ejendom. Thi hvis alle hersker, trædes ingens frihed for nær. Almenviljen, la *volonté générale*, bør råde. I princippet er Rousseau imod, at en folkerepræsentation skal repræsentere folkeviljen. Også den kan nemlig blive en tyrann. Derfor bør alle egentlig være med til at bestemme om alt. Hans ideal er de gamle græske bystater og de schweiziske kantoner. Han var selv født i Genève, omend han levede en stor del af sit liv i Frankrig. Efter sit navn på bogens titelblad satte han: »Citoyen de Genève«. Han måtte dog indrømme, at det i store stater var nødvendigt med en folkerepræsentation.

Nu kan en folkeafstemning jo også føre til undertrykkelse, idet majoriteten kan tyrannisere minoriteten. Rousseau er ikke blind for dette. Han indrømmer, at almenviljen ikke er alles vilje: »La *volonté générale* n'est pas la *volonté de tous*.« Men han har ikke rigtig noget svar på denne indvending, som i virkeligheden er meget alvorlig. Den folkesuveranitetenslære, som Rousseau forkyndte, medførte, at individet blev berøvet al den frihed, som netop havde været Rousseaus mål. Under den franske revolution, på hvis statsretlige tænkning han kom til at øve en afgørende indflydelse, skulle svagheden i hans tankegang fremtræde på skæbnsvanger måde.

Rousseau forsøger at slippe uden om indvendingen ved at sige, at alle skal anses for at have tiltrådt samfundspagten, hvoraf følger, at den, som vægrer sig ved at lyde la *volonté générale*, bør tvinges til at lyde, hvad der ikke betyder andet, end at han tvinges til at være fri. Dette begrundes han ved at sige, at la *volonté générale* sikkert vil det bedste. Den loyale borger kan derfor ikke have noget imod at adlyde. Hvad andre vil, må man se bort fra; de har jo dog tiltrådt samfundspagten. I ræsonnementet ligger mindst to tænkefejl – eller

tricks som kan hjælpe én med at få bevist, hvad man vil bevise – ingen af dem sjældne i den senere udvikling af retslæren: vilje kan snart betyde menneskers virkelige vilje, snart en beslutning, som er fattet på en bestemt måde, i dette tilfælde samfundspagten, og frihed kan snart betyde det, man almindeligvis forstår ved frihed, nemlig frihed til at gøre, hvad man vil, snart frihed til at gøre det, som anses for at være det rette eller det bedste.

I det hele taget gør Rousseaus forfatterskab sig mindre bemærket ved tankens klarhed og skarphed end ved en veltalende bejlen til læserens følelser. Han havde imidlertid en genial evne til at give udtryk for ideer, som så at sige lå i tiden, og vandt derfor tilhængere trods manglerne ved hans bevisførelse. Selv var han et ulykkeligt menneske, led af forfølgelsesvanvid og døde i fattigdom.

En mand som derimod ikke, trods sjælden begavelse, opnåede at blive værdsat efter fortjeneste af sin samtid, var englænderen *Hume*, der i vore dage betragtes som en af de største filosoffer, der nogen sinde har levet. Hans fornemste arbejde, »*Treatise of human nature*«, blev skrevet i 1730erne da forfatteren endnu ikke var fyldt tredive år. Hans rent erkendelsesteoretiske undersøgelser vakte lidt efter lidt opmærksomhed, men først i vore dage har hans hermed sammenhængende undersøgelser i forbindelse med ret og stat vakt mere almindelig interesse. Årsagen er ganske givet den, at tiden ikke var moden for de synspunkter, han fremsatte. Hans bog indeholder nemlig en dybtgående filosofisk kritik af naturretslæren.

Hume undersøger denne til bunds og spørger, om det virkeligt er sandt, at der findes visse naturen iboende retlige principper, f. eks. reglen *pacta sunt servanda*, som skulle være den regel, der gjorde samfundspagten bindende. Hvordan kan man vide, at noget er sandt? Jo, man kan gøre iagttagelser. Men ad denne vej kan man ifølge Hume ikke nå til nogen sikker erkendelse, kun til mere eller mindre sandsynlige udsagn. Og naturretslærerne byggede jo ikke deres påstande på iagttagelse; de mente at kunne hente deres viden om naturretten i den menneskelige fornuft. Dette er nu også en vej til

erkendelse. Matematikken giver os viden, det er ubestrideligt, og til forskel fra erfaringen en sikker viden, men den er ikke en viden om den i tid og rum givne virkelighed, men blot om logiske forhold. For at en regel skal være en retsregel, må den imidlertid have med virkeligheden at gøre. Vi kan derfor ikke nå frem til nogen retsregler ad fornuftens vej alene. Der findes ingen retlige aksiomer.

Ja, fornuften er i det hele taget ude af stand til at angive retningslinier for vor handlen, mener Hume. Thi vor erfaring og vor fornuft kan nok vise os, hvad der er sandsynligt eller hvad der er sandt, eller omvendt hvad der er usandsynligt eller usandt, men ikke hvordan vi bør handle. Vore erkendelsesredskaber kan nok hjælpe os til at finde midler, hvormed vi kan nå et bestemt mål for vor handlen, men ikke angive målet. Fornuften foreskriver os ikke noget. Det gør vore følelser derimod. De etiske regler, vi føler os bundet af, stammer fra følelserne, i den forstand at vi billiger det, vi finder nyttigt og behageligt for os selv og andre. Når visse etiske regler er almindeligt godtagne, beror det ikke på, at disse regler er indlysende som følge af vor fornufts natur, men det beror på at visse følelser er almindelige.

Hvad retten angår, så er den skabt af menneskene for at fremme det, de finder nyttigt. Og som nyttigt vurderer menneskene ikke blot det, som efter deres opfattelse gavner dem selv, men også hvad de mener gavner andre. Den drivkraft, som fører til, at mennesker opstiller retsregler, er ifølge Hume et følelsesbestemt ønske om at fremme det, der er nyttigt for menneskene.

10. RETTIGHEDSERKLÆRINGERNE

Humes kritik af naturretten fik som sagt ikke nogen direkte betydning for samtiden. Tværtimod beherskedes den almindelige indstilling til statslivet helt af naturretslæren, en indstilling som kom til udtryk i to berømte rettighedserklæringer fra 1700-tallet.

Den første stammer fra Nordamerika, hvor de engelske ko-

lonier bortset fra Canada erklærede sig frie i 1776 og udfærdigede en rettighedserklæring. Den ansete og belæste advokat *Jefferson*, som var dens egentlige forfatter, skrev bagefter, at det ikke var meningen at opstille nye principper eller nye argumenter, som ingen før havde tænkt på, ej heller at sige nye ting, som aldrig var blevet sagt før, men derimod at vise menneskeheden, at disse ting var selvindlysende, og på den måde skaffe sig dens bifald. I erklæringen hedder det:

»Vi anser følgende sandheder for at være indlysende i sig selv, nemlig at alle mennesker er skabte lige, at de af deres Skaber er begavede med visse ufortabelige rettigheder, og at til disse hører liv, frihed og stræben efter lykke; – at for at sikre disse rettigheder er statsstyrelser indsatte iblandt menneskene, hvilke udlede deres retfærdige magt fra de styrendes samtykke.«

Som det ses, havde man tilegnet sig *Lockes* lære om de naturlige rettigheder og *Rousseaus* om folkesuveræniteten.

I flere delstaters forfatninger optoges rettighedserklæring med udførlige fortegnelser over rettighederne. Unionsforfatningen af 1787 og de senere tillæg til denne, de såkaldte amendments, indeholdt ligeledes rettigheder.

Unionsforfatningen er bemærkelsesværdig, bl. a. ved sin nære tilknytning til *Montesquieus* magtfordelingslære. Den lovgivende myndighed udøves af kongressen, bestående af senatet, som vælges ved almindelig valgret men med lige mange senatorer fra hver stat, og repræsentanternes hus valgt af folket ved almindelig valgret. Den udøvende myndighed ligger hos præsidenten, som vælges af folket, ligeledes ved almindelig valgret. Hans stilling i forhold til kongressen er stærk, og han har en vis vetoret. Endelig udøves den dømmende magt af domstolene, som kan prøve loves overensstemmelse med forfatningen.

Amerikanernes frigørelse og oprettelsen af De Forenede Stater vakte begejstring mange steder i Europa. Der var blevet dannet en republik, som mindede om antikkens. Den var skabt af folket selv. Den hævdede, at alle var frie og lige, og den garanterede menneskerettighederne. Var det ikke Ame-

rika, der viste vejen? Burde man ikke efterligne disse ukunstlede nybyggere, »dette folk af filosoffer«, som virkeliggjorde oplysningsmændenes drømme om frihed og lighed?

Sådan spurgte man ikke mindst i Frankrig, som for øvrigt havde været de oprørske koloniers forbundsfælle under frihedskrigen. Her var situationen meget forværret. Den vigtigste årsag til uroen var statsfinansernes noget nær fortvivelde tilstand. De sociale forhold var dårlige. Under en gruppe af privilegerede, bestående af adel og præsteskab, og navnlig højadel og højere gejstlighed, levede et stadig mere selvbevidst borgerskab og den store masse af bønder, hårdt tyngede af skatter og pligter over for feudalherrerne. Ganske vist syntes landbefolkningens forhold at have bedret sig noget i den sidste periode af l'ancien régime, men man fandt sig ikke længere i uretfærdighederne med samme tålmodighed som før. Oplysningsmændenes tænkemåde var begyndt at gennemsyre den offentlige mening. Kongedømmet selv var heller ikke uberørt af oplysningsfilosoffernes lære. *Goethe* har med en vis ret sagt, at den franske konge begyndte at betragte sig selv som et misbrug.

Krisen blev akut i 1789, og den store franske revolution brød ud. Dens hovedkrav var frihed, social lighed og sikkerhed for person og ejendom. Dens valgsprog var: Frihed, lighed, broderskab. Det var først og fremmest de besiddende, uprilegerede klasser, der fra begyndelsen drev revolutionen igennem: borgerne og bønderne. Byernes, og navnlig Paris', proletariat spillede en rolle for revolutionens forløb, men blev ikke bestemmende for dens resultat. De ideer, de revolutionære hyldede, var oplysningens og naturretens. Rousseau var deres læremester fremfor nogen anden.

Revolutionen blev båret af en vældig bølge af begejstring og optimisme. De bestående samfundsinstitutioner betragtedes som forhindringer, som tidligere tiders fordomme og uforstand havde lagt i vejen for menneskets lykke. Hvis man bare fjernede disse forhindringer, ville menneskets naturlige godhed komme til udfoldelse. Folket var ædelt og mildt. Hvis det fik lov til at råde, ville et lykkelige skabes næsten af sig selv. Entusiasmen greb endog store dele af de privilegerede klasser.

Allerede i begyndelsen af revolutionen havde adelen givet afkald på sine privilegier. Den 14. juli 1789 – en dag som er blevet den franske nationaldag – stormede en folkemasse den gamle fæstning Bastillen, symbolet på kongemagtens »tyranni«. Man ville befri tyranniets ofre – og fandt 7 fanger, nemlig 4 falskmøntnere, 2 sindssyge, og 1 adelsmand, som holdtes indespærret på anmodning af faderen, som betalte for hans forplejning. I begyndelsen blev kongedømmets fortsatte beståen dog ikke gjort til genstand for diskussion.

Revolutionens vigtigste grundsætninger blev allerede i 1789 fastslået i en rettighedserklæring, som vedtoges af den indkaldte menneksforsamling, Déclaration des droits de l'homme et du citoyen. I indledningen står der bl. a. at

»da uvidenhed om menneskerettighederne, forglemmelse af dem eller foragt for dem må anses for de eneste grunde til staternes ulykke og regeringernes fordærvelse, har det franske folks udvalgte besluttet i en højtidelig erklæring at fremstille menneskets naturlige, uafhængelige og hellige rettigheder, for at denne erklæring, idet den stadig er alle samfundsmedlemmer for øje, kan minde dem om deres rettigheder og pligter, for at den lovgivende og udøvende magts handlinge, når de til enhver tid kan sammenholdes med vedkommende politiske institutions formål, kan vinde så meget større agtelse« etc.

Allerede denne indledning præges, ligesom den amerikanske uafhængighedserklæring og Jeffersons ovenfor gengivne udtalelse, af en typisk naturretlig tankegang. Ifølge indledningen findes der en ret, som er uafhængig af den statslige retsorden, og det gælder om at drage denne ret frem i lyset og insistere på at få den respekteret. I indledningen siges det i overensstemmelse med Lockes lære, at mennesket har visse uafhængelige rettigheder. Disse omtales nærmere i erklæringens to første artikler:

Art. 1. Menneskene fødes og forbliver frie og lige i rettigheder. Samfundsforskellighederne kan kun begrundes ved almenvellet.

Art. 2. Formålet for ethvert politisk samfund er bevarelsen af menneskets naturlige og umistelige rettigheder. Disse rettigheder er: frihed, ejendomsret, sikkerhed og modstand mod undertrykkelse.

I nogle af de følgende artikler går erklæringen over til at forkynde Rousseaus lære om folkesuveræniteten:

Art. 3 indeholder en udtalelse om, at al magt udgår fra folket. (Ordret: »Le principe de toute souveraineté réside essentiellement dans la Nation. Nul corps, nul individu ne peut exercer d'autorité qui n'en émane expressément.«)

Art. 6. Loven er udtryk for almenviljen (la volonté générale). Alle borgere har ret til personlig eller ved udvalgte at medvirke til dens tilblivelse. Den bør være ens for alle både som beskyttende og straffende. Da alle borgere i lovens øjne er lige, har de samme adgang til alle offentlige værdigheder, embeder og stillinger efter deres dygtighed uden anden forskel end den, der medføres af deres dyder og evner.

Retten til frihed indeholder frihed til at have meninger og til at ytre dem:

Art. 10. Ingen bør forulempes for sine meninger, end ikke i religionssager, forudsat at den måde, hvorpå han lægger dem for dagen, ikke forstyrrer den lovbestemte orden.

Art. 11. Den frie meddelelse af tanker og meninger er en af menneskets vigtigste rettigheder; enhver borger kan følgelig sige, skrive og trykke, hvad han vil, dog under ansvar for denne friheds misbrug i de lovbestemte tilfælde.

I art. 7 beskyttes retssikkerheden ved forbud mod fængsling og anden frihedsberøvelse uden lovhjemmel, og i art. 8 fastslås grundsætningen, at ingen kan idømmes straf uden hjemmel i loven. Det hedder i *art. 8*:

»Ingen kan straffes uden i kraft af en lov, givet og kundgjort forinden gerningen og lovmæssigt anvendt.«

Grundsætningen i art. 8, at ingen kan idømmes straf uden at der er lovhjemmel derfor, har fået stor betydning for straffetsplejen i hele den vestlige kulturverden. Tidligere ansås

domstolene for at være berettigede til i ikke ringe udstrækning at idømme straf for handlinger, som de anså for strafværdige, selv om der ikke fandtes nogen anvendelig straffebestemmelse i loven. Oplysningsfilosofferne gik som nævnt energisk ind for en nøje lovfæstet strafferetspleje, og deres opfattelse fik et autoritativt udtryk i rettighedserklæringens art. 8. I mange lande er grundsætningen nu lovfæstet, og i de vestlige kulturlande, hvor dette ikke er sket, anses den alligevel for at gælde. Man plejer at gengive den, sådan som den blev formuleret på latin af den tyske strafferetsprofessor *Feuerbach* i begyndelsen af 1800-tallet: *Nullum crimen, nulla poena sine lege* (= Ingen forbrydelse, ingen straf uden lov). I Sverige er grundsætningen ikke lovfæstet, men det anses dog nu for selvfølgeligt, at den bør overholdes. I Danmark er reglen fastslået i Straffelovens § 1.

Ordene i art. 8 indeholder også et forbud mod at give straffelove tilbagevirkende kraft til ugunst for en tiltalt. Det er let at se, at forbudet har nær forbindelse med reglen *nullum crimen sine lege*, hvorfor også dette betragtes som en umistelig del af individets retsbeskyttelse i de vestlige kulturlande. Forbudet er lovfæstet i Sverige såvel som i Danmark, hvor det i Straffelovens § 3 siges, at en ny straffebestemmelse kun må anvendes på ældre gerninger, når afgørelsen ikke derved bliver strengere, end den ville have været efter den ældre lov.

Ejendomsretten, der i art. 2 omtales som en naturlig rettighed, lå de sejrende samfundsklasser stærkt på sinde. Den beskyttedes i en særlig artikel, *art. 17*, som lyder:

»Da ejendomsretten er en hellig og ukrænkelig ret, kan den ikke beroves nogen, medmindre den offentlige nødvendighed, som på forsvarlig måde bevises at være til stede, øjensynlig kræver det, og kun mod en fuldstændig og forudgående erstatning.«

Forbeholdet tager sigte på muligheden af ekspropriation. En tilsvarende regel findes i Regeringsformen § 16 og i den danske grundlovs § 73.

Som det fremgår af det her citerede, lægges der i rettig-

hedserklæringen meget stor vægt på lighed for loven. Samfundsmedlemmerne betragtes som ligeberettigede borgere, og der tillægges dem lige ret til at beklæde embeder.

Efter ordlyden går rettighedserklæringen vidt med hensyn til at tillægge borgerne frihed og rettigheder og indflydelse på statens styrelse. På typisk oplysningsmanér er den dog for en stor del affattet i så abstrakte vendinger, at det er svært at fastslå dens virkelige indhold. Forfatterne gik sikkert i deres iver længere, end de egentlig havde tænkt sig. De var næsten alle overbeviste monarkister, omend ikke tilhængere af absolut monarki, og alligevel har erklæringen med dens stærke understregning af folkesuveræniteten en klar hældning over imod republikken.

Udviklingen kom også til at gå i den retning. Kongedømmet blev afskaffet og *Ludvig XVI* henrettet. Yderliggående revolutionære tog føringen, støttet af den lavere del af befolkningen i hovedstaden. Der indførtes et terrorregime, som slog al modstand ned. Det lykkedes rædselsregimentet at samle sig en magt mere uindskrænket end den enevældige konges. Den stærke centralisering af Frankrigs forvaltning skriver sig fra denne tid.

Mens dette foregik, bekendte man sig til læren om folkesuveræniteten og menneskenes naturlige godhed og deres umistelige rettigheder. Skrækherredømmets mænd var i almindelighed overbeviste tilhængere af Rousseau, men tvunget som de var til at kæmpe mod ydre og indre fjender, blev de drevet til stadig mere hensynsløst at hævde deres magtstilling. Det var tydeligvis ikke nok blot at afskaffe det bestående. Man håbede imidlertid, at vanskelighederne ville forsvinde, hvis blot man fik fjernet – ved hjælp af henrettelser – republikkens og frihedens fjender: i så fald ville der jo til sidst kun være gode mennesker tilbage. Revolutionens mænd ofrede hensynsløst deres medmennesker for et system, som de troede skulle gøre menneskene lykkelige.

Rædsel og afsky for terroren fremkaldte en reaktion, som skabte grobunden for Napoleons kejserdømme.

Under *Napoleon* herskede der rent militærdiktatur. I overensstemmelse med læren om folkesuveræniteten legitimeredes

diktaturet imidlertid ved hjælp af folkeafstemninger, oven i købet hele tre – de første i historien. Årsagerne til Napoleons magt over sindene må søges dels i den prestige han vandt ved sine sejrige krige, som franskmændene dog hurtigt begyndte at blive trætte af, dels deri at han bragte revolutionen til afslutning og genoprettede ordenen, og dels deri at han garanterede bevarelsen af visse af revolutionens resultater: afskaffelsen af privilegiersamfundet og gennemførelsen af lighed for loven og lige ret for alle til at besætte embeder, samt beskyttelsen af borgerens person og ejendom. Som nævnt i kap. 4 kodificeredes retsreglerne i nogle store lovsamlinger, først og fremmest code civil og code pénal.

11. DEN HISTORISKE SKOLE OG RETSPOSITIVISMEN

Revolutionen hilstes med jubel i vide kredse uden for Frankrig. Selv Napoleon havde i begyndelsen tilhængere i de lande han bekrigede. Man betragtede ham som revolutionens søn den der skulle viderebringe dens velsignelser. Der var endo, dem, der gik ind for oprettelsen af et napoleonsk universalmonarki, så at man kunne undgå opdelingen i forskellige stater, der ustandseligt bekrigede hinanden.

Revolutionens udskejelser skræmte imidlertid de fleste og vakte deres afsky. Sådan går det, sagde man, når man lader folket bestemme, og når alle skal være frie og lige. Napoleons dynastiske politik og hans udsugning af de erobrede lande vakte også skuffelse og harme.

Ikke blot fyrsterne, men også folkene rejste sig mod Napoleon. Nationalitetsfølelsen levede som aldrig før. I 1700-tallet havde de dannede været kosmopolitter. De følte sig hjemme i et hvilket som helst kulturland. De talrige krige havde snarere været fyrsternes sag end folkenes. Nu blev man patriot. Med foragt påstod man, at 1700-tallets slagord havde været: Ubi bene, ibi patria (Dér hvor jeg har det godt, dér er mit fædreland.) En overdreven nationalisme, chauvinisme, har siden begyndelsen af 1800-tallet været et fremtrædende træk i

europæisk kulturliv. Man støder således ofte på spekulationer over forskellige nationalkarakterer, spekulationer der som regel fører til, at folks egen nation tildeles smukke karakteregenskaber, andre nationer mindre smukke. Som slagord har følgende sætning været anvendt: *Right or wrong, my country.*

Efter revolutionstidens og Napoleonstidens stridigheder og omvæltninger længtes man efter fred og ordnede forhold. Den restauration, der fulgte efter Napoleons fald, prægedes af en reaktion mod revolutionens idealer, som havde vist sig snarere at bringe ulykke. I stedet ville man have autoritet, og den fandt man i religionen og i den legitime fyrstemat. Monarkerne sluttede sig sammen i en alliance, den såkaldte »Hellige alliance«. I traktaten udtales det, at de forbundne fyrster betragter sig som indsatte af Forsynet til at styre forskellige grene af samme familie, og at de i forhold til deres undersåtter betragter sig som fædre. Alliancen som sådan fik ikke større betydning. I en periode førte stormagternes interessefællesskab dog til et politisk samarbejde, som havde til formål at opretholde de bestående tilstande, og efter denne tid blev det almindeligt, at repræsentanter for europæiske stater samledes til kongresser for at søge at løse udenrigspolitiske stridsspørgsmål.

Under restaurationen fik læren om kongedømmet af Guds nåde en renaissance.

Allerede i Napoleonstiden var denne lære blevet udviklet, bl. a. af *de Maistre*, kongeriget Sardiniens ambassadør i Rusland. Ifølge ham hidrører den legitime magt fra Gud, men tiden, traditionen virker som Guds stedfortrædere, thi forhold og institutioner som har bestået i lang tid må antages at være godkendt af Gud. Det lange tidsrum legitimerer ikke blot det arvelige kongedømme, men også den sociale lagdeling i landet, sådan som den har bestået siden tidernes morgen, navnlig adelens stilling. Hver nation har sit særpræg: »Jeg har i min levetid set både franskmænd, italienere, russere o.s.v.; takket være Montesquieu ved jeg tilmed, at man kan være perser; men hvad mennesket angår, må jeg erklære, at jeg aldrig har truffet det.«

Kort efter Napoleons fald påvirkede schweizeren *v. Haller*

i høj grad de ledende kredses opfattelse med sit store værk »Genoprettelsen af statsvidenskaben, eller Teori om den naturlige samfundstilstand i modsætning til illusionen om det kunstlet borgerlige«. Efter hans mening er det slet ikke naturligt, at menneskene fødes lige og frie, sådan som det siges i den franske revolutions rettighedserklæring. Tværtimod, efter hvad vi ved, har menneskene alle steder levet i fællesskaber bestående af frie og tjenende, af herskende og undergivne. Dette har Gud utvivlsomt godkendt. Desuden mente han, at samfundene var opstået, ved at jordejere havde skaffet sig større og større besiddelser med flere og flere undergivne. Fyrsten har således skabt staten og har derfor også ret til den.

Efter Napoleons fald i 1814 (efterfulgt af de hundrede dage i 1815) genoprettedes det franske monarki under den gamle, legitime kongeslægt Bourbonerne. Kongemagten indskrænkedes dog dér som andre steder ved en forfatning, ofte givet af kongen selv. Det indskrænkede monarki blev afgjort det mest almindelige efter de revolutionsbevægelser, som rystede fler af Europas lande i 1848.

Både nationalismen og legitimitetsprincippet var reaktion på oplysningsideerne. I stedet for abstrakte ideer, som man ræsonnerede sig til, og som man anså for universelt gyldige, trådte forestillinger om noget konkret, såsom nationen og den legitime fyrste. Disse eksisterede jo virkelig, hver i sit land, og de kunne omfattes med kærlighed og ærefrygt af landets indbyggere. Man vendte sig bort fra oplysningstidens tro på fornuften. Oplysningstidens sidste periode var ganske vist præget af følsomhed, men de følelser, som man med stor veltalenhed havde givet udtryk for, knyttede sig til ideer. Nu rettedes følelserne mod konkrete ting. Oplysningstiden gik på denne måde over i en anden vældig kulturretning, ofte kaldet romantikken, som fik betydning på mange forskellige områder.

Den romantiske bevægelse kom til at præge retslæren og de discipliner, som grænser op til denne. Resultatet blev det, man plejer at kalde den historiske skole. Den afløste den naturlige skole i begyndelsen af 1800-tallet og blev derefter toneangivende i Europa. Forandringen kom ikke som følge af nogen overbevisende videnskabelig gendrivelse af naturretten.

Humes kritik vedblev med at være temmelig upåagtet. Det var derimod selve den nye indstilling til samfundslivet, som fremkaldte ændringen. Over for oplysningstidens abstrakte ideer og naturretens universelle regler opstillede man det historisk givne. Når oplysningsmændene ræsonnerede sig til, hvorledes forholdene burde ordnes, havde de ikke bekymret sig synderligt om den faktiske situation, og hvad der bestemte den. De ræsonnerede ligesom i et lufttomt rum, idet de abstraherede fra de historisk givne forhold. Deres vurdering af tingene bestemtes af, hvad de fandt fornuftigt. Nu så man, at hvert folk havde sit særpræg, afhængigt af de forhold hvorunder de levede, og ikke mindst de forhold hvorunder de havde levet. Man begyndte at understrege betydningen af traditionen. Man burde ikke se bort fra de forskellige folks forskellige traditioner. Den historiske udvikling tillagdes derfor stor betydning, hvilket kunne medføre en tilbøjelighed til uden videre at godtage det historisk givne. I sammenligning med oplysningsmændenes djærve reformånd var den historiske skole stærkt konservativ.

Montesquieu var en af forløberne for den historiske skole.

En af dens tidligste fortalere var den betydelige engelske filosof og politiker *Burke*, som, endnu mens den franske revolution stod på, udgav et meget bemærkelsesværdigt skrift imod denne. *Burke* understregede betydningen af traditionen og opponerede mod troen på, at man frit skulle kunne organisere samfundet, som man fandt det rigtigt. Skønt frihedsven kom han derved til at stå som forsvarer for det bestående, f. eks. de privilegerede klassers stilling; han sammenlignede de gamle adelsfamilier med store ege, som man ikke kunne fælde uden at skæmme landskabet. Han kritiserede læren om samfundspagten. Efter hans mening vokser samfundet langsomt frem. Reformen kan ganske vist være nødvendige, men de bør foretages med respekt for det historisk givne. Og staten er ikke udelukkende summen af de individer, der på et givet tidspunkt lever i den. Der består en organisk forbindelse med tidligere generationer og med kommende.

I Tyskland optrådte den historiske skole med lignende synspunkter, omend mere yderliggående. Dens leder var her pro-

fessor v. Savigny, som virkede i første halvdel af 1800-tallet. Man kan sammenfatte hans og hans meningsfællers lære i følgende teser. Der findes ingen retsregler, som er fælles for alle tider og alle folk. Læren om en naturlig ret og naturlige rettigheder forkastes. Det samme gælder læren om samfundspagten. Ethvert folk udvikler sin egen retsorden. Dette sker halvvejs ubevidst, ligesom ethvert folk ubevidst skaber sit eget sprog. Retten er ligesom sproget et udtryk for folkesjælen. For at forstå et lands retsorden er det derfor nødvendigt ved historiske undersøgelser at følge dets udvikling. Det er udtryk for et grænseløst hovmod at ville påtvinge et folk noget, som man anser for at være naturlig eller fornuftig ret. Der bør lovgives med stor tilbageholdenhed og forsigtighed.

Til syvende og sidst indeholdt den historiske skole ganske som den naturretslære, den opponerede imod, det synspunkt, at der findes en ret, der er mere rigtig, end den der anvendes i praksis, og at det tilkommer videnskaben at drage denne mere rigtige ret frem i lyset. Det var slet ikke fornuftbestemte, almengyldige retsprincipper, man søgte efter, mer derimod den ret, som var resultat af hvert enkelt folks udvikling. Men denne ret, som man forestillede sig ligesom naturligt fremvokset af folkets liv, betragtedes som fornemmere end den ret, der blot var skabt af lovgivningsmyndigheder. Altså ganske som en art naturret.

Den historiske skoles opfattelse fik et markant udtryk, da der stilledes forslag om skabelse af en tysk kodifikation efter code civiles mønster. Savigny bekæmpede denne tanke i sit lille skrift »*Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*«. Man burde ikke overtage et andet lands ret, og for at skabe en virkelig tysk lovbog krævedes der omfattende historiske undersøgelser, som endnu ikke var foretaget. Forslaget faldt bort og kom ikke på tale igen før henimod slutningen af 1800-tallet. En almindelig tysk borgerlig lovgivning trådte ikke i kraft før år 1900.

Savigny og andre jurister, som tilhørte den historiske skole, helligede sig i overensstemmelse med deres program udforskningen af den gældende tyske ret på grundlag af historiske undersøgelser. Nu bestod den gældende tyske ret hovedsageligt

af romerret. Hvad der fandtes af rent tysk ret, f. eks. Preussisches Allgemeines Landrecht, påkaldte mindre interesse. Romerretten var imidlertid blevet kodificeret af kejser Justinian i hans lovbog Corpus juris civilis. For Savigny blev det hovedopgaven at få fastslået, i hvilken udstrækning Corpus juris stadig burde anses for gældende, og i hvilket omfang dens regler måtte betragtes som ændrede under den senere udvikling, først og fremmest af retspraksis. Målet var at finde frem til den samtidige romerret, men denne var hovedsagelig at finde i den romerske lovbog.

Den periode, hvor den historiske skoles program var højeste mode, blev dog ikke lang. Det varede ikke længe, før den historiske skole i Tyskland umærkeligt glød over i en slags positivisme. Når det drejer sig om retsspørgsmål, anvendes dette udtryk til at karakterisere en retning, som udelukkende vil holde sig til, hvad den opfatter som den i samfundet faktisk gældende ret. Retningen vil være realistisk og vender sig skarpt imod naturretslæren, som den forkaster. Hvad den sætter i stedet, er temmelig varierende. Positivisme er nemlig en fællesbetegnelse for en række ret forskellige opfattelser, hvis indhold er afhængigt af den periode og det land, hvor de fremsættes. Fælles for al positivisme er blot dette, at den ikke anerkender nogen anden ret, end den der kommer til udtryk på mere eller mindre håndgribelig måde, det være sig i lov, domstolsafgørelser eller retsvidenskab. Positivismen blev den fremherskende anskuelse i 1800-tallets Europa.

I Tyskland opbyggedes et retsvidenskabeligt system på grundlag af Corpus juris. Den historiske interesse trængtes i baggrunden, og retsvidenskabens var først og fremmest optaget af at danne et system af regler og begreber med romerretten som udgangspunkt. Videnskaben skabte et retssystem, som gjorde krav på at være romerretten, konsekvent udbygget ved en videnskabelig bearbejdning af reglerne i Corpus juris, navnlig dennes pandekter. Herfra stammer systemets navn: Pandektretten. Skønt man tog afstand fra naturretslæren og nok indså, at retsreglernes indhold afhænger af folkenes levevilkår og udviklingsstadium, var man, i stolthed over det logisk sammenhængende system man havde udviklet, tilbøjelig

til at mene, at systemets begreber var den form, hvori al virkelig ret var støbt. Således talte man om f. eks. ejendomsretens begreb og forestillede sig, at dette skulle være det samme i alle retsordner, skønt man meget vel vidste, at reglerne om ejendomsret skifter fra periode til periode og fra land til land. På samme måde talte man om panteret, om fordringsret o.s.v., som om det var størrelser, der ville bestå ganske uafhængigt af, hvordan retsreglerne nærmere var udformet. Man hyldede det, man har kaldt en retsvidenskabelig positivisme.

Efter at Det tyske Rige var blevet grundlagt i 1871, blev lovgivningen efterhånden mere og mere omfattende. Den positivistiske anskuelse gik dermed over til at blive en lovpositivisme.

Oppositionen mod naturretslæren og oplysningsfilosofien nåede i visse henseender sin kulmination med den lære, som den tyske filosof *Hegel* udviklede i begyndelsen af 1800-tallet, og som havde berøringspunkter med den historiske skole. Hegel opstillede et omfattende filosofisk system, hvori hans retsfilosofi indgik.

Han forestiller sig historien som en udvikling, hvor hver led afføder sin modsætning, tesis og antitesis, hvorefter disse sammensmelter til en syntese, som igen afføder sin modsætning o. s. v. Dette er Hegels såkaldte dialektiske metode. Denne proces opfatter han som manifestationer af verdensånden. Hvad han mener med verdensånden er svært at sige. Han anser den imidlertid for at være fornuftig og udviklingen for at være en logisk proces. Dette er en sammenblanding af historisk udvikling og logik, som fører ham derhen, at han erklærer, at alt hvad der sker er fornuftigt. Påstanden kan tolkes som et forsvar for alt bestående, så længe det består, men også som et forsvar for enhver forandring, når det lykkes at gennemføre den.

Hegel forsvarede staten, navnlig den preussiske stat, som en manifestation af fornuften. Der er imidlertid ikke tale om nogen legitimation efter naturretlige principper. Ifølge Hegel findes der ingen naturlige rettigheder, ingen naturlig frihed eller lighed. Staten er i sig selv et fornuftigt væsen og indviderne dele af dette. Staten er en organisk enhed. Den er

»den selvtilstrækkelige, absolutte ånd, som ikke anerkender abstrakte regler for godt og ondt, for det skammelige og gemene, for list og bedrageri«. I en afhandling om Tysklands statsret siger Hegel: »Det er et almindelig anerkendt og velkendt princip, at statens interesse må gå forud for alt andet.« »Individets interesse er kun berettiget, såfremt den er afledt af den fælles statsinteresse.« »Staten er inkarnationen af konkret frihed.« Eftersom staten er et fornuftvæsen, har den naturligvis en vilje. Efter Hegels mening er monarki det bedste. Dér er monarkens vilje det samme som statsviljen. En parlamentsmajoritet er mindre egnet til at repræsentere statsviljen, thi den giver blot udtryk for tilfældige stemninger.

Bortset fra alle de andre indvendinger, der kan gøres mod Hegels lære, er det tydeligt, at man kan anføre det samme imod Hegels brug af ordene vilje og frihed, som man kunne mod Rousseaus. En af Hegels treledede udviklinger er: 1) hos de orientalske folk herskede despoti: kun én var fri; 2) grækerne og romerne havde aristokrati eller demokrati: kun nogle var frie; 3) i Tyskland er der monarki: alle er frie. Ja, for monarkens vilje er jo statsviljen, individet er en del af staten, og der er ingen grund til at regne med nogen afvigende vilje hos det.

En tvetydighed, som yderligere præger Hegels lære, er dette, at den opererer både med de virkeligt eksisterende stater og statens idé. Visse udtalelser refererer til denne sidste og kan fortolkes sådan, at de bliver mindre chokerende, hvis man tilkendegiver, at de ikke sigter til nogen bestemt bestående stat. Tilbage bliver det ejendommelige, at Hegel, når han forsøger at fremstille en filosofi, som skal forklare hele verdensudviklingen, havner i en forherligelse af hans egen stat, Preussen, sådan som denne stat var på hans tid.

Den nulevende filosof *Bertrand Russell* skriver med henblik på Hegel: »En mand må undskyldes, hvis logikken driver ham til slutninger, som han beklager, men ikke hvis han afviger fra logikken for at plædere for forbrydelser.«

Hegels lære har imidlertid, direkte eller i ændret form, haft stor betydning for opfattelsen af staten, først og fremmest i Tyskland. Det blev almindeligt at opfatte staten som et orga-

nisk væsen, en tanke som man som nævnt møder allerede hos *Hobbes*, men sådan at forstå, at dette væsen ligesom andre væsener i naturen må kæmpe for tilværelsen, mod konkurrenter, i dette tilfælde andre stater. En sund stat burde stræbe efter at udvide sin magt på naboernes bekostning. »Det sociale ideal er en sejrrig krig,« skrev en tysk retsvidenskabsmand under Første verdenskrig. Man var utilbøjelig til at anerkende, at der skulle gælde moralske regler for staternes opførsel. Folkeretten var lidet udviklet, og det blev draget i tvivl, om den overhovedet var en rigtig ret. I hvert fald mente man, at den burde vige, hvis den stod i vejen for statens interesser. »A scrap of paper«, en lap papir, sagde den tyske rigskansler *Bethmann Hollweg*, da den engelske ambassadør bebrejdede ham, at tyskerne var marcheret ind i Belgien trods tidligere afgivne løfter.

12. LIBERALISMEN

Den engelske filosof *Bentham*, som begyndte sit forfatterskabal allerede før den franske revolution og fortsatte sin virksomhed langt ind i 1800-tallet, opponerede mod naturretslæren på en anden måde end den historiske skole. I sin kritik støttede han sig på *Hume*.

Bentham ligner for så vidt oplysningsmændene derved, at han ikke lægger vægt på traditionen eller overhovedet dette, at retsreglerne må tilpasses efter de meget forskellige forhold i forskellige lande og til forskellige tider. Uden at være hæmmet af disse hensyn gør han betragtninger over, hvorledes et samfund bør ordnes. Oplysningsmændene accepterede imidlertid naturretslæren ganske kritikløst, og deres diskussioner gik ud på at få fastslået, hvad naturretten egentlig indeholder, og hvordan dens principper skal realiseres. I virkeligheden var de tilbøjelige til at mene, at naturretten netop indeholdt det, de ønskede at finde. Men spørgsmålet om, hvad naturretten indeholder, må være et spørgsmål om, hvad der er ret, og ikke et spørgsmål om hvad man vil opnå. Bentham stillede

netop dette sidste spørgsmål: Hvad vil man opnå, hvad er formålet med en retlig regulering?

Ja, hvad er formålet med menneskers handlen overhovedet? Bentham svarer, at det er at vinde lykke. Og opstillingen af retsregler danner ingen undtagelse. Retten bliver til, for at menneskene kan blive lykkelige. Lykke opfatter han som et overskud af lyst, et begreb han giver så vid en betydning, at det f. eks. dækker tilfredsstillelsen ved at hjælpe en ven.

En god lov bør imidlertid ikke gavne et fåtal på andres bekostning. Nej, ifølge Bentham bør princippet ved lovgivning være: størst mulig lykke for det størst mulige antal. Bentham ser sig ganske vist ikke i stand til at bevise, hvorfor dette bør være princippet, men han anfører grunde for, at det er et godt princip. Den sympati, vi føler for andre, hindrer os i at være lykkelige, hvis andre er ulykkelige. Endvidere: hensynsløs egoisme hos den ene skulle fremkalde tilsvarende opførsel hos den anden og derved reducere den førstes lykke. Som mål for al lovgivning bør man derfor opstille princippet om den størst mulige lykke for det størst mulige antal, derimod er der ikke tale om at følge nogen naturretlige principper. Der findes ingen naturlige rettigheder. *La volonté générale* er en fiktion. Der er heller ikke tale om, at staten er et organisk væsen.

Med det nævnte princip for øje undersøgte Bentham retstilstanden i England og foreslog en mængde reformer. Takket være sine indflydelsesrige tilhængere lykkedes det ham at påvirke den engelske lovgivning.

Man kan indvende mod Benthams princip, at det er for vagt. Menneskene vil alt muligt forskelligt – også meget som måske ikke er til deres eget bedste – og hvordan skulle man kunne veje den enes behovstfredsstillelse mod den andens, så at man finder, hvad der giver den maksimale behovstfredsstillelse? Behovene kan jo være af vidt forskellig art. Lad os sætte, at man stilles over for spørgsmålet om, hvorvidt fosterfordrivelse bør være strafbart: er det muligt at regne ud, om en straffebestemmelse mod fosterfordrivelse giver mere lykke end ulykke? Det tilsyneladende enkle i Benthams princip forsvinder, når man forsøger at anvende det på et lovgivningsspørgsmål, hvor der virkelig er tvivl om den bedste løsning.

Bentham og den retning, hvis grundlægger han anses for at være, den såkaldte utilitarisme eller utilisme, undervurderede i allerhøjeste grad vanskelighederne. Men det er dog klart, at Bentham har fremhævet noget meget værdifuldt og væsentligt. Ved lovgivning bør man – det er efterhånden den almindelige mening – overveje, hvilke virkninger den påtænkte lov kan komme til at få, og veje fordelene og ulemperne ved loven op mod hinanden. Man taler ofte om de interesser, som loven skulle kunne komme til at fremme eller tværtimod skade. Man foretager således en bedømmelse af nytten af lovgivningsforanstaltningen, sådan som Bentham anbefaler det; der er blot det beklagelige, at dette ikke, som Bentham troede, kan gøres ved hjælp af en kalkule. De lovgivende myndigheder har kun deres egne vurderinger at støtte sig til, når de skal afgøre, hvilke hensyn der bør betragtes som tungestvejende. En sådan afvejning har naturligvis været almindelig også før Benthams tid, men det er unægtelig hans fortjeneste, at han fremhævede, at opgaven ved lovgivning bør være den rent praktiske at tilgodese menneskelige behov. Det turde være et mere moderne og også et mere frugtbart syn på lovgivningens opgave, der her kommer til udtryk, end det der så det som opgaven at virkeliggøre abstrakte principper. Også i forhold til den historiske skoles konservatisme betegner Benthams synspunkt et fremskridt. Det kan ikke være lovgivningens opgave blot at udtrykke en retsopfattelse, som igennem tiden er vokset frem i samfundet.

Bentham var forløber for liberalismen. Han tænkte sig, som antydet ovenfor, at det ligger i alles klare interesse, at alles lykke fremmes. Denne tanke blev videreudviklet af den liberale retning, som fik stor indflydelse i 1800-tallet, navnlig i England og Frankrig. Med liberalisme sigtes der ikke til noget bestemt politisk parti. Liberale tendenser har gjort sig gældende i flere partier. De engelske filosoffer og samfundsvidenskabelige forfattere *John Stuart Mill* og *Spencer* var fremtrædende repræsentanter for liberalismen.

Liberalismen betragter individet som det afgørende, ligesom Bentham. Ifølge det konsekvent gennemførte liberale standpunkt er der stort set harmoni mellem den enkeltes inter-

esse og alles interesse. Hele samfundets velfærd fremmes nemlig bedst ved, at hver enkelt tilgodeser sine egne interesser. Denne tanke udvikledes først og fremmest med henblik på det økonomiske liv. Man forestillede sig, at samfundets produktion ville blive størst, hvis enhver beskæftigede sig med det, der var mest indbringende for ham selv. Man anså den frie konkurrence for at være nyttig, fordi den udskilte de mindre levedygtige foretagender og koncentrerede produktionen på felter, der var mere lønnende. En naturvidenskabelig bekræftelse på denne samfundsteori fandt man i *Darwins* udviklingslære, hvori han fremhæver, at der i kampen for tilværelsen finder en naturlig udvælgelse sted. Derfor ville statsindgreb i det hele taget være af det onde. Man hyldede princippet »laissez faire« eller »laissez aller« (= lade ske, lade gå). Statens opgave burde indskrænkes til blot at omfatte det, der var absolut nødvendigt for ordenens opretholdelse.

Denne opfattelse tilfredsstillede repræsentanterne for næringslivet, som i løbet af 1800-tallet havde undergået en forandring efter industrialismens gennembrud. Forandringen var så gennemgribende, at man ligefrem taler om den industrielle revolution. Denne begyndte først i England, hvor den satte ind allerede i 1700-tallet. Den regulering, som næringslivet fra gammel tid var underkastet, lå som en hindring for denne udvikling. Man krævede næringsfrihed. Lavsvæsenet og adskilligt andet afskaffedes. Også frihandel, d.v.s. toldfrihed, blev mere almindeligt. Samtidig med at staten således stort set undlod at blande sig i næringslivets forhold, gjorde dette vældige fremskridt. 1800-tallet prægedes desuden af en voldsom befolkningsvækst.

Frihed på det økonomiske område var imidlertid kun en del af liberalismens program. Liberalisterne kæmpede for individets frihed i det hele taget. Selv om man ikke direkte bekendte sig til en naturrelig anskuelse, gik man i sine ræsonnementer ud fra en idé om individets frihed, som lå nær op ad naturretstilhængernes opfattelse af individets naturlige ret til frihed. Ifølge det liberale samfundssyn er friheden selve kulturens næring. Respekten for individets personlighed er et af grundtrækkene i liberalismen.

For denne er det en fremmed tanke, at individet kun skulle have værdi som en del af et fællesskab. Endnu mere fremmed er den idé, at staten er et væsen, som bør stræbe efter at udvide sit magtområde ved hjælp af krig. Liberalismen er fredsvendig. Man håbede, at kræfternes frie samspil ville skabe fortsatte økonomiske og kulturelle fremskridt.

Man betragtede det som noget næsten selvfølgeligt, at kulturudviklingen ville fortsætte. Man så, hvorledes den civiliserede verdens ressourcer øgedes som aldrig før, og forestillede sig en fortsat udvikling præget af fred, frihed og opgang.

Ved siden af liberalismen trivedes imperialistiske tendenser, selv i lande hvor en liberal holdning var fremherskende. Dette var også tilfældet i England, som var liberalismens hjemland par *préférence*. Det britiske verdensrige, som var blevet opbygget uden større målbevidsthed – ligesom i distraktion, har man sagt – begyndte i 1800-tallets sidste halvdel at indtage en større plads i englændernes bevidsthed end tidligere. Mange følte sig stolte over at tilhøre et verdensomspændende rige og så i dette en dyrebar arv, som burde værnes og udbygges. Der fandtes dog en vågen kritik over for overdrevne ambitioner i denne retning.

Ved 1800-tallets slutning var den dannede opinion de fleste steder præget af liberalismens idealer, og det i en sådan grad, at udbruddet af Første verdenskrig kom som et chok i vide kredse.

13. MARXISMEN

Den økonomiske udvikling i 1800-tallet havde imidlertid også en mørk side. Den industrielle revolution skabte et stort proletariat af fabriksarbejdere. Inden da var fattigdom og elendighed ganske vist forekommet i stor udstrækning. Det var almindeligt, at folk døde i massevis af sult, når høsten slog fejl, hvad den ofte gjorde. Men selv om fattigdommen ikke skulle have vokset under industrialiseringen – hvad der er omtvistet – så blev den i hvert fald mere synlig, da man skabte de store nye fabrikssamfund, som prægedes af den største ar-

mod. Denne iøjnefaldende elendighed fik mange til at ud-tænke systemer, hvorefter man kunne afskaffe fattigdommen. Det skulle ske ved en afskaffelse af den private ejendomsret. I midten af 1800-tallet fremsatte franskmænd *Proudhon* den berømte udtalelse: »Ejendom er tyveri«. En hel række af socialistiske og kommunistiske systemer blev foreslået.

Størst betydning fik den tyske jøde *Marx*. Hans berømteste arbejder er det ganske korte skrift: »Det kommunistiske manifest«, som han skrev sammen med sin ven, tyskeren *Engels*, og som blev trykt i revolutionsåret 1848, samt bogen »Das Kapital«, hvis første del udkom ca. tyve år senere. Marx var tysk dr. phil., men tilbragte det meste af sit liv i udlandet, hovedsageligt i England, ivrigt optaget af økonomiske studier og politisk virksomhed. Marx' lære viste sig at være i stand til at samle talrige tilhængere. En kolossal bevægelse ser i ham sin fornemste teoretiker og lærefader. Denne bevægelse er nu splittet i to skarpt adskilte retninger, socialisme og kommunisme.

Marx fremsatte en videnskabelig teori, som skulle forklare, hvorfor udviklingen havde ført til den herskende situation, og give mulighed for at forudse den kommende udvikling. Hans udgangspunkt var hegelianismen. Udviklingen foregår i trin, som naturnødvendigt udvikler sig af hinanden. Den drivende kraft er ifølge Marx økonomiske faktorer. Han er ophavsmand til den materialistiske historieopfattelse.

Efter hans mening herskede der på hans egen tid et kapitalistisk produktionssystem, som var karakteristisk derved, at produktionsmidlerne tilhørte et mindretal, kapitalisterne, som udbyttede de andre, proletarerne. Dette forhold ville naturnødvendigt blive mere og mere udpræget. Man ville nå til et punkt, hvor kapitalisternes stilling blev uholdbar. Der ville ske en revolutionær omvæltning, hvorved produktionsmidlerne ville tilfalde alle og udbytningen derved ophøre. Klassekampen ville ophøre og et klasseløst samfund opstå. Staten skulle overtage produktionsmidlerne, men lidt efter lidt ville den visne bort, thi staten er kun et instrument, som den herskende klasse benytter til at udbytte de øvrige med. Det samme gælder retsordenen. Denne er blot et resultat af det økonomiske

system. Når det kapitalistiske system bryder sammen, må også den kapitalistiske retsorden bryde sammen. Også herefter vil der nok være behov for en vis organisation, men Marx forestiller sig tydeligvis, at retsordenen vil komme til at spille en langt mindre rolle end tidligere.

Marx' syn på retten hænger sammen med hans materialistiske historieopfattelse. Ifølge denne er det materielle, først og fremmest økonomiske fænomener, som sætter udviklingen i gang. Ideerne fungerer ikke som drivkræfter i udviklingen, men er tværtimod en følge af den på ethvert tidspunkt herskende situation og en afspejling af denne. Der ligger uden tvivl megen sandhed i denne opfattelse, og man kan ikke nægte, at Marx har bidraget til en rigtigere forståelse af den historiske udvikling. Det er rigtigt, at hver tidsperiodes anskuelser er betinget af de forhold, der hersker på det pågældende tidspunkt, ikke mindst de økonomiske og dermed også de sociale. I det foregående er der således også gjort forsøg på at belyse de materielle forhold, som har dannet baggrunden for de her behandlede teorier. Men man har svært ved at se det rimelige i at nægte, at disse teorier har haft indflydelse på menneskenes handlemåde og dermed på de materielle forhold. Marx' egen lære har givet påvirket den politiske og sociale udvikling. Der foregår utvivlsomt en vekselvirkning mellem faktorer af den ene og den anden slags. Strengt taget kan vel alt, hvad der er gået forud for en bestemt begivenhed, antages i nogen grad at have haft betydning for, hvorledes begivenheden formede sig. Selv det, der tager sig ud som tilfældigheder, turde ind imellem på klar og betydningsfuld måde have påvirket udviklingen.

Hvad angår Marx' påstand om, at retten tjener som et instrument for den herskende klasse, kan dette næppe gælde alle retsregler. Der findes retsregler, som ikke med rimelighed kan påstås at have noget med udbytning at gøre, eller med interessekonflikter overhovedet, f. eks. trafikregler. Men man bør være opmærksom på, at love er menneskeværk, og at de grupper, der har magten i samfundet, bestemmer lovenes indhold. Mennesket har en udpræget evne til at opfatte sine egne interesser som synonyme med almenvellet, ofte helt ubevidst.

5. Ifølge læren om interessernes harmoni skulle der ikke være noget farligt i dette, thi, mener læren, stort set er det jo virkelig sådan, at de, som stræber efter eget vel, automatisk fremmer andres.

Denne lære har man imidlertid ikke kunnet fastholde. Tilsyneladende findes der tværtimod interesse modsætninger i samfundet, og endda stærke. Det er blevet klart, at statsmagten ikke kan forholde sig så passiv, som den outrerede liberalisme ønskede det. Det har vist sig nødvendigt med en sociallovgivning for at beskytte de svagere i samfundet. Selv liberalistiske kredse gik tidligt ind for arbejderbeskyttelseslovgivning. I England oprettedes allerede i 1830'erne et statsligt fabriktilsyn, og der indførtes visse begrænsninger i anvendelsen af børnearbejdskraft i fabrikkerne. En anden foranstaltning til beskyttelse af arbejderne var indførelsen af social forsikring. Noget sådant fik man først i Tyskland, hvor der i 1880'erne gennemførtes obligatorisk syge- og ulykkesforsikring for arbejdere.

Marx stillede sig afvisende over for den slags bestræbelser for at forbedre arbejderklassens kår. Efter hans mening går udviklingen ubønhørligt hen imod en revolution. Han interesserede sig ikke for reformer, som højst kunne tjene til at udrette den ønskede revolution. I de vestlige lande er socialismen imidlertid blevet reformvenlig. Der foregår i stor udstrækning et samarbejde med de borgerlige partier.

I de nordiske lande er sociallovgivningen mere udviklet end de fleste andre steder. Vi har fjernet os langt fra den stat, som var de yderliggående liberalisters ideal – efter modstandernes mening en »natvægterstat«. Vi har lovgivning om arbejderbeskyttelse og arbejdstid, arbejdsløshedsforsikring, ulykkesforsikring, folkepensionering og meget andet. De nordiske samfund går langt i deres omsorg for borgerne. Man har kaldt dem velfærdsstater.

De moderne stater har, til dels tvunget af den situation som to verdenskrige har skabt, opgivet den tilbageholdenhed, som liberalismen ønskede med hensyn til indblanding i næringslivet. Hos os som hos de fleste andre dirigeres næringslivet nu i ikke ringe grad af de offentlige myndigheder.

Skabelsen af talrige og stærke organisationer betegner yderligere et skridt bort fra den situation, som herskede i liberalismens glansperiode. Arbejderne, som før var økonomisk og politisk magtesløse, har gennem fagforeningerne skabt sig en indflydelsesrig stilling på begge disse felter. Også arbejdsgiverne har organiseret sig. I det hele taget dirigeres samfundet for en stor del af organiserede interessegrupper, hvis indflydelse den enkelte ikke kan unddrage sig.

Den enkeltes handlefrihed begrænses yderligere derved, at mange aftaler ikke kan indgås på anden måde, end ved at man accepterer en standardiseret aftaleformular. Dette er f. eks. i stor udstrækning tilfældet med leje- og forsikringsaftaler.

Alt dette har medført, at den private ejendomsret ikke spiller så stor en rolle som før. Den udbytning, som efter Marx' mening foregik i samfundet, er sværere at tro på, når priser og lønninger ikke fastsættes frit af de enkelte ejere af produktionsmidlerne, men ved beslutninger truffet af store organisationer og offentlige myndigheder. Ved lovgivning er ejendomsretten, navnlig til fast ejendom, i mange henseender blevet stærkt begrænset til fordel for almene interesser. Modsætningen mellem privatejendom og offentlig ejendom er derved blevet mindre skarp. En kraftig beskatning af indkomst og formue har yderligere bidraget til at svække privatejendommens betydning.

Der er sket en ændring i opfattelsen af ejendomsrettens indhold. Den franske professor *Duguit* har i begyndelsen af 1900-tallet gjort gældende, at ejendomsretten, og rettighederne i det hele taget, nu ikke længere opfattes som rettigheder i almindelig forstand, men som funktioner: indehaveren af en rettighed skal anvende denne, så at den tjener et nyttigt formål. Samme tanke kom til udtryk i den forfatning, som Tyskland fik efter Første verdenskrig, Weimarforfatningen, hvor det hedder: »Eigentum verpflichtet. Seine Ausübung soll zugleich Dienst sein zum allgemeinen Besten« (= Ejendomsret forpligter. Dens udøvelse skal tillige tjene det fælles bedste).

Forholdene har altså ikke udviklet sig, som Marx spåede.

En revolution, fremkaldt af mere og mere utålelige økonomiske forhold, har ikke fundet sted.

Det er dog sket, at proletariatet har gennemført en revolution, men ikke, som Marx havde tænkt sig, der hvor kapitalismen havde udviklet sig længst, men derimod i Rusland, hvor zaren blev styrtet i slutningen af Første verdenskrig, og en sovjetrepublik, eller rettere en føderation af sovjetrepublikker, oprettedes under ledelse af *Lenin* i 1917-18.

I Rusland mener man at have afskaffet kapitalismen og i stedet indført et marxistisk system, som dér kaldes kommunisme. Staten ejer produktionsmidlerne. Derimod forekommer privat ejendomsret til bl. a. forbrugsartikler, bolig og opsparede midler. Der er altså plads til retsregler, som regulerer forholdet mellem borgerne, en privatret som anvendes af domstole. Ifølge forfatningen har borgerne også rettigheder i forhold til staten, såsom ret til arbejde og ret til en løn, som er tilstrækkelig til opretholdelse af livet. Disse rettigheder kan dog ikke gøres gældende ved en domstol. Det økonomiske liv er stort set underkastet offentlig forvaltning. Selv den almindelige arbejder er en art tjenestemand. Borgerens stilling er således i høj grad afhængig af forvaltningsmyndighedernes beslutninger. Der findes desuden et effektivt politi.

Det, man i den vestlige verden hæfter sig mest ved, når der tales om de retslige forhold i Sovjetunionen, er sikkert den ringe beskyttelse borgerne har i forholdet til statsmagten. En lang og smertelig erfaring har vist, hvilket behov der er for en sådan beskyttelse, hvorfor man i den vestlige verden har skabt garantier for borgernes frihed for person og ejendom i form af beskyttelse mod vilkårlig fængsling, reglen *nullum crimen sine lege*, trykkefrihed og folkerepræsentation. Som svar på kritikken kan sovjettilhængerer bl. a. anføre, at de vestlige landes frihed er illusorisk, så længe kapitalisterne har den faktiske magt. I Sovjetunionen anses den loyale borger derimod for at være virkelig fri, thi han vil det samme som myndighederne.

14. FASCISMEN OG NAZISMEN

Ud af den ødelæggelse, som Første verdenskrig forvoldte, voksede ikke alene det kommunistiske sovjetstyre, men også fascismen og nazismen. Alle tre udgør de reaktioner mod og kontraster til liberalismen.

Den italienske fascisme fremtrådte som et forsøg på at skabe orden i efterkrigstidens forvirring, hvor myndighederne ikke kunne få bugt med kommunistiske uroligheder. Den stod også for en national reaktion mod de andre partiers påståede lunkne holdning til de nationale værdier. Fascismen sejrede med den såkaldte march mod Rom i 1922, over for hvilken modstanden gav op.

Ifølge fascismens lære er staten et organisk væsen, individet en ubetydelig og tilfældig del af dette. Statens fornemste mål er at gøre sig gældende blandt andre stater, at opnå en stor kraftudvikling, en så stærk og ærfuld position som muligt. Individet er i hovedsagen kun statens redskab. Når staten gør en indsats for at fremme individernes velfærd, er det derfor ikke for individernes egen skyld, men fordi den individuelle velfærd under visse omstændigheder tjener statens formål. Folket skal gøres til en »ensartet armé, disciplineret, stærk, rolig og tavs«. Den almenvilje, som besjæler staten, genfindes i virkeligheden i ethvert individ; det er den »etiske stats« mål gennem opdragelse at befri individerne for de egenskaber og begær, som ikke er forenelige med denne almenvilje, og således skabe »moralske« individer, som kun er besjælede af almenvilje. Først når dette mål er nået, »først når individet føler almeninteressen som sin egen og derfor vil det samme som almenviljen«, først da bliver den enkelte i virkelig forstand fri. Magten bør overlades til mænd, som er i stand til at hæve sig op over deres egne interesser og virkeliggøre samfundsorganisationens stræben. Folket i almindelighed er endnu ikke i stand til at skille deres egne interesser fra statsinteressen. En folkerepræsentation bliver således blot stedfortræder for en række indbyrdes uenige særinteresser. »De bedste bør herske, fordi de har ret dertil, ikke fordi de har mandat dertil fra den uvidende majoritet.«

Magten koncentreredes hos det fascistiske parti, som lededes af *Mussolini*. I virkeligheden udøvede han diktatorisk magt. Kongedømmet og parlamentet bibeholdtes, men forvandlede til dekorationer. Næringslivet organiseredes i korporationer under statslig ledelse. Trykkefriheden afskaffedes.

Da vanskelighederne under Anden verdenskrig blev større og større, styrtedes regimet uden synderligt besvær.

Nazismen adskilte sig om muligt endnu mere fra liberal indstilling. At der opstod nazisme i Tyskland skyldtes dels forholdene efter Første verdenskrig og dels tyskeres manglende evne til at skabe et brugbart demokrati, noget der hang sammen med deres kulturtraditioner. Kort efter Versaillesfreden stiftedes et nationalsocialistisk, nazistisk parti under ledelse af *Hitler*. Et af partiets vigtigste programpunkter var en revision af denne fred, som man mente var uretfærdig over for Tyskland. I begyndelsen vandt partiet navnlig tilslutning blandt den lavere middelklasse, hvis forhold var meget vanskelige. Det bejlede også til arbejderklassen, som var hårdt ramt af en voldsom arbejdsløshed. Forholdene i Tyskland var i det hele taget af en sådan karakter, at de frembød en glimrende robund for en opposition. I partiets navn lå dels, at det var ationalistisk, dels at det henvendte sig til de økonomisk forordelte.

Nazismen opstillede adskillige teorier. En af dem var teorien om racen. Menneskene er ifølge denne delt i forskellige racer af forskellig værdi; tyskerne tilhørte naturligvis en særlig værdifuld race. Tyskerne samledes imidlertid ikke blot i racefællesskabet, men også i den fælles samhørighed med den tyske jord. Man opstillede altså også en lære om Blut und Boden, en lære som tiltalte nationalfølelsen. Over for parlamentarismen, som fremstilledes som et misregimente, hævdedes Führerprincippet. Der burde findes en leder for hver eneste organisation i samfundet og i toppen hele rigets Führer udstyret med uindskrænket magt. Man mente, at en sådan organisation var bedre egnet til at styre end en demokratisk ordening. Der Führer repræsenterede den virkelige folkevilje, og systemet realiserede den virkelige frihed, altså omtrent de samme tanker, som allerede *Rousseau* og *Hegel* havde fremsat.

Det er givet, at nazismen stod den sidste nærmere end den første, men man nøjedes dog ikke med blot at dekretere, at der Führer udtrykte folkeviljen eller statsviljen. Efter at partiet var kommet til magten, lod man i flere tilfælde foretage folkeafstemning, for i bedste Rousseau-stil at legitimere regimet som godkendt af folket.

I 1933 kom nazistpartiet til magten i Tyskland, og det beholdt den indtil nederlaget i Anden verdenskrig.

Efter magtovertagelsen åbenbarede nazismen sig som et hæmningsløst diktatur. Den drog de yderste konsekvenser af Hegels lære om staten som et organisk væsen, der skulle stræbe efter magt. Al magt samledes, på formelt lovlig vis, hos der Führer. Borgerne betød intet i forhold til staten, thi de havde kun værdi som dele af statsorganisationen. Sætningen »Gemeinnutz geht vor Eigennutz« (= Almennytte går forud for egennytte) mentes at give ret til at indespærre uønskede i koncentrationslejre uden dom. Man afviste princippet om lighed for loven. Under krigen gav der Führer justitsministerer fuldmagt til at sætte enhver lov ud af kraft, som stod i veje for den nazistiske politik. I forholdet til andre folk ansås enhver form for hensynsløshed for at være på sin plads. Man opstillede den teori, at Tyskland var berettiget til at herske over nabofolkene, eftersom disse tilhørte samme »storrumsordning« som det tyske herrefolk. Jøderne søgte man systematisk at udrydde i de områder, hvor man havde magten.

I den nazistiske teori indgik adskillige fænomener, som var hentet fra den tidligere idéudvikling: nationalisme, opfattelsen af staten som en organisk enhed, folkeviljen som legitimation af regimet og regimet som en legemliggørelse af denne. Men tankerne blev drevet til sådanne yderligheder, at de ikke længere var i stand til at besmykke den hensynsløse magtudfoldelse. Fra den tyske retsvidenskab mødte man imidlertid kun ringe modstand. Ifølge den positivistiske opfattelse, som helt beherskede den tyske retsvidenskab, betragtedes retten som en kendsgerning, når den blot var skabt ved lovgivning på behørig måde.

15. AMERIKAS FORENEDE STATER

En skarp kontrast til fascismen, nazismen og den sovjetiske kommunisme er USA. Her søgte man straks fra begyndelsen at skabe et demokrati. Den demokratiske tanke fulgtes konsekvent: ingen konger, ingen privilegier, ingen statskirke. Dette program øvede en stærk tiltrækning på de brede befolkningslag i Europa. En svensk skillingsviser taler om »det store land i vest, hvor der ingen konger findes og ingen besværlige præster«.

Man nærede også modvilje mod embedsmandsvælde. *Jackson*, som var præsident omkring 1830, indførte det såkaldte spoilssystem: Efter en valgsejr afskediges embedsmænd tilhørende det besejrede parti i store mængder, og embederne besættes med det sejrende partis tilhængere. Embederne bliver sejrherrens bytte, spoil. Systemet, som stadig bruges, om end i mindre omfang end tidligere, motiveredes af Jackson på følgende måde:

»Der findes sandsynligvis kun få mænd, som i længere tid kan besidde embede og magt uden i større eller mindre grad at komme under indflydelse af følelser, der er skadelige for den trofaste opfyldelse af deres pligter ... De pligter, som er forbundet med embederne, er, eller kan i det mindste gøres, så enkle, så lidet indviklede, at personer med en god forstand uden vanskelighed kan gøre sig skikkede til at opfylde dem ... I et land, hvor embederne udelukkende er oprettet med tanke på folkets velfærd, har det ene menneske i grunden ikke større ret til et offentligt hverv end det andet.«

Det hører med til billedet, at dommere i stor udstrækning vælges på bestemt, ofte ganske kort, tid.

Man taler om den amerikanske drøm: et frihedens og lighedens land. Denne drøm har fået et berømt udtryk i nogle ord fra en tale, som præsident *Lincoln* holdt over de faldne på slagmarken ved Gettysburg i 1860'erne: »government of the people, by the people and for the people« (= regering af folket, ved folket og for folket).

Om USA's forfatning er der givet nogle oplysninger i kapitel 10.

Et af principperne i forfatningen er, at unionsdomstolene, hvis medlemmer indsættes af præsidenten på livstid, kan prøve loves overensstemmelse med forfatningen. Hvis spørgsmålet aktualiseres ved en proces, kan domstolene nemlig se bort fra enhver forfatningsstridig bestemmelse, det vil i realiteten sige: erklære den ugyldig. Efterprøvelsen af loves overensstemmelse med forfatningen optager en stor del af højesterets, Supreme Courts, tid. Endog enkeltstaternes domstole har prøvelsesret.

Denne beføjelse får særlig betydning derved, at forfatningen i dens oprindelige skikkelse, og navnlig de mange senere amendments, indeholder bestemte rettigheder, som hverken unionens eller enkeltstaternes lovgivning må gøre indgreb i. Bl. a. fastslås religions-, trykke-, ytrings- og forsamlingsfrihed. Af de mange bestemmelser af denne art er den vigtigste bestemmelsen om, at ingen må berøves liv, frihed eller ejendom uden »due process of law«. Det for amerikansk ret karakteristiske begreb »due process of law« indeholder ikke blot, sådanne som ordlyden lader antyde, et krav om overholdelse af visse lovlige former, men desuden et krav om, at selve loven skal have et bestemt indhold og ikke må stride mod bestemte retlige grundsætninger.

Hvad dette er for grundsætninger fremgår ikke tydeligt af bestemmelsen. Domstolene har ganske naturligt søgt at finde holdepunkter i forfatningens almindelige ånd. I en dom tales der således om »de frihedens og retfærdighedens fundamentale principper, som danner grundlaget for vore borgerlige og politiske institutioner«. I Amerika som andre steder er den moderne udvikling inden for lovgivningen gået i retning af en indskrænkning i den enkeltes aftalefrihed og frihed til at forvalte sin ejendom. Derfor er domstolenes prøvelsesret for en stor del blevet præget af en konservativ fastholden af en liberal tænkemåde, hvilket har medført, at domstolene længe gjorde modstand mod en moderne sociallovgivning. Typisk er en dom fra 1905, hvor Supreme Court erklærede en lov om ti timers arbejdsdag for bageriarbejdere for stridende mod unionsforfatningen. Det hedder i dommen, at »love som den netop

behandlede, som begrænser den tid, i hvilken fuldvoksne og fornuftige mænd må arbejde for at tjene til føden, kun udgør irriterende indgreb i individets rettigheder«.

Når forfatningsbestemmelserne er så vagt affattet, må dommernes personlige opfattelse nødvendigvis komme til at spille en stor rolle ved fortolkningen af bestemmelserne. Dommernes opfattelse ændres imidlertid med tiden. Da præsident *Franklin D. Roosevelt* i trediverne havde drevet et kompleks af sociallove igennem, blev vigtige dele heraf erklæret for ugyldige af Supreme Court, men det varede ikke længe, før domstolens sammensætning var blevet ændret ved dødsfald og nyansættelser af folk med en mere liberal indstilling, hvorefter dens praksis blev mindre restriktiv.

I de seneste år har Supreme Court i en del sager underkendt love, som har begrænset negrenes stemmeret eller påbudt raceadskillelse i skoler og offentlige trafikmidler. Domstolen er ligeledes gået imod foranstaltninger, som kongressen eller dens udvalg har vedtaget, angående opsporing af kommunister eller kommunistisypatisører.

Trods sin stærke politiske position hverken kunne eller ville Roosevelt bryde Supreme Courts magtstilling. Domstolen betragtes af amerikanerne som et umisteligt værn for borgernes frihed i forhold til folkerepræsentationen.

16. FOLKERETTEN

Middelalderens opfattelse af kristenheden som et fællesskab, hierarkisk opbygget under et åndeligt og et verdsligt overhoved, paven og kejseren, blev ødelagt, da den nyere tid begyndte. Man søgte at erstatte den med en fornuften iboende, naturlig ret, medfødt hos alle mennesker, forpligtende for alle, også for staterne. Den moderne folkeret opstod. Den byggedes på naturretlig spekulation, men blev drevet frem af det stærke behov for en regulering af forholdet mellem de mange stater, som gjorde fordring på at være suveræne og ganske uafhængige af hinanden. Den franske revolution og Napoleonskrigene

svækkede i høj grad de naturretlige ideers prestige. Over for den kosmopolitiske holdning, som havde kendetegnet den dannede opinion i 1700-tallet, stod nationalitetsideen, ofte drevet ud i chauvinisme eller imperialism. Krigene, der jo havde været talrige i den foregående periode, var blevet til krige mellem folkene, udkæmpet af værnepligtige. Folkeretten, som ikke var særligt udviklet, og som efter den hidtidige opfattelse havde bygget på eviggyldige principper, bestod i realiteten af et antal traktater og sædvaner, hvis overholdelse afhang af de enkelte staters villighed til at holde givne løfter eller følge skik og brug. Den udbredte liberale tænke måde, som på sin vis videreførte oplysningstidens kosmopolitiske holdning, var ikke i stand til at hindre, at nationer kom til at stå over for hinanden, rustet til tænderne, skinsygt vogtende på hinanden og uvillige til at give efter, hvis dette kunne udlægges som svagbed. Denne spændte atmosfære udløstes med udbruddet af Første verdenskrig i 1914.

Under denne krig, hvis omfang, længde og ødelæggende virkning ingen havde forudset, kom længslen efter fred til udtryk i et løsen, som vandt stadig større tilslutning: Aldrig mere krig. Forhåbningerne samledes om den amerikanske præsident *Wilsons* plan om et Folkenes Forbund. Dets statutter optoges i Versaillestraktaten af 1919. Med freden ville man gøre verden »safe for democracy«.

I overensstemmelse med forbundspagten oprettedes en mellemfolkelig domstol i Haag i 1920.

Folkeforbundet kom imidlertid ikke til at indfri forventningerne. Vanskelighederne begyndte allerede, da det ikke lykkedes Wilson at overtale sit eget land til at gå ind i forbundet; her frygtede man for at blive inddraget i de europæiske forviklinger. I Tyskland var man desuden tilbøjelig til at betragte forbundet som et redskab til undertrykkelse af den slagne. Efter at nazismen havde sejret i Tyskland og fascismen i Italien, fandt disse lande hinanden i et forsøg på at ændre de bestående magtforhold. Folkeforbundet manglede midler til at løse de politiske konflikter.

Tysklands forsøg på at forbedre sin magtstilling førte til udbruddet af Anden verdenskrig i 1939. Da denne var bragt

til afslutning efter Tysklands kapitulation i 1945, dannedes De Forenede Nationer i San Francisco. FN afløste Folkeforbundet og har som opgave opretholdelsen af international fred og sikkerhed. De Forenede Stater er medlem, derimod ikke Tyskland. Man oprettede en ny mellemfolkelig domstol i Haag, ligesom den foregående en voldgiftsdomstol, idet dens kompetence er afhængig af, om parterne ved aftale eller frivillig tilslutning har indvilliget i at lade sig dømme.

FN har sæde i New York. Til organisationen er knyttet en række faglige organer, hvoraf nogle bestod i forvejen. Der kan bl. a. nævnes Den internationale Arbejdsorganisation, Verdenssundhedsorganisationen og Unesco (United Nations educational, scientific and cultural organization).

I FN's pagt finder man grundtrækkene i en international retsorden. Således skal organisationen påse, at selv stater, der ikke er medlemmer af FN, handler i overensstemmelse med pagtens grundsætninger.

Som FN's formål nævner pagten bl. a. tilvejebringelse af mellemfolkeligt samarbejde til fremme af respekten for menneskerettigheder og fundamentale frihedsrettigheder.

Disse rettigheder fastsættes nærmere i en Universal declaration of human rights, som vedtoges af FN's generalforsamling i 1948.

Rettighedsserklæringen begynder med en indledning, hvori det hedder:

»Da anerkendelse af den mennesket iboende værdighed og af lige og ufortabelige rettigheder for alle medlemmer af den menneskelige familie (the human family) er grundlaget for frihed, retfærdighed og fred i verden,

Da tilsidesættelse af og foragt for menneskerettighederne har ført til barbariske handlinger, der har oprørt menneskehedens samvittighed, og da skabelsen af en verden, hvor menneskene nyder tale- og trosfrihed og frihed for frygt og nød, er blevet forkyndt som folkenes højeste mål,« etc.

De sidste ord hentyder til en tale af præsident Roosevelt om de fire friheder: freedom of speech and belief and freedom of fear and want.

Erklæringen indeholder endvidere et antal på én gang vage og detaljerede artikler:

Art. 1. Alle mennesker er født frie og lige i værdighed og rettigheder. De er udstyret med fornuft og samvittighed, og de bør handle mod hverandre i en broderskabets ånd.

Art. 2. Enhver har krav på alle de rettigheder og friheder, som nævnes i denne erklæring, uden forskelsbehandling af nogen art, f. eks. på grund af race, farve, køn, sprog, religion, politisk eller anden anskuelse, national eller social oprindelse, formueforhold, fødsel eller anden samfundsmæssig stilling . . .

Art. 3. Enhver har ret til liv, frihed og personlig sikkerhed.

Art. 7. Alle er lige for loven . . .

Art. 9. Ingen må underkastes vilkårlig anholdelse, tilbageholdelse eller landsforvisning.

Art. 10. Enhver har under fuld ligeberettigelse krav på en retfærdig og offentlig behandling ved en uafhængig og upartisk domstol, når der skal træffes en afgørelse med hensyn til hans rettigheder og forpligtelser og med hensyn til en hvilken som helst mod ham rettet strafferetlig anklage.

Art. 11, 2. Ingen må anses for skyldig i noget strafbart forhold på grund af nogen handling eller undladelse, der ikke i henhold til national eller international ret var strafbar på det tidspunkt, da den blev begået. Der skal heller ikke kunne idømmes strengere straf end fastsat på den tid, da det strafbare forhold blev begået.

Art. 17. Enhver har ret til at eje ejendom såvel alene som i fællesskab. Ingen må vilkårligt berøves sin ejendom.

I art. 18–20 proklameres tankefrihed, samvittighedsfrihed, religionsfrihed, ytringsfrihed og forsamlingsfrihed.

Art. 21, 1. Enhver har ret til at deltage i sit lands styre enten direkte eller gennem frit valgte repræsentanter.

2. Enhver har ret til lige adgang til offentlige embeder og hverv i sit land.

3. Folkets vilje skal være grundlaget for regeringens myndighed; denne vilje skal tilkendes gives ved periodiske og virkelige valg med almindelig og lige valgret og skal udøves gen-

nem hemmelig afstemning eller tilsvarende hemmelige afstemningsmetoder.

Art. 23, 1. Enhver har ret til arbejde, til frit valg af beskæftigelse, til retfærdige og gunstige arbejdsvilkår og til beskyttelse mod arbejdsløshed.

I de følgende artikler proklameres lige løn for lige arbejde, retfærdigt og gunstigt vederlag, ret til hvile og ret til hjælp i tilfælde af arbejdsløshed, sygdom m. m.

Meningen med rettighedserklæringen er at bevæge staterne til i deres lovgivning og retspleje at følge de grundsætninger, som udtales i erklæringen. Gennem internationale overenskomster søger man nærmere at præcisere grundsætningernes indhold og forpligte staterne til at overholde dem.

Som det vil ses, ligner rettighedserklæringen i ret høj grad erklæringerne fra 1700-tallet, om end adskilligt nyt er føjet til, det sidste bl. a. nødvendiggjort af den moderne samfundsudvikling og af erfaringerne fra mellemkrigstiden og Anden verdenskrig. En nyhed er den vægt, som erklæringen lægger på social beskyttelse af samfundsmedlemmerne.

Da man oprettede FN, var det tanken at skabe et verdensomspændende samfund af stater, ganske som det var tilfældet med Folkeforbundet. Organisationens svaghed ligger imidlertid i vanskeligheden ved at udstyre den med tilstrækkelige magtmidler. Dette skyldes dels, at staterne er uvillige til at opgive deres selvbestemmelsesret – de er suveræne – dels at staterne er meget forskelligt stillet med hensyn til faktisk magt. Samtidig er modsætningerne mellem staterne meget stærke. Som bekendt er verden delt i to magtgrupper, som betragter hinanden med udpræget mistro.

Da man har forstået, hvor vanskeligt det er at gøre en verdensomspændende organisation virkelig effektiv, har en række europæiske lande oprettet Europarådet. Formålet er at skabe en fastere sammenslutning af demokratisk styrede stater. Rådet har sæde i Strasbourg. I en konvention fra 1950 om beskyttelse af menneskerettighederne og de fundamentale frihedsrettigheder har de stater, som har tilsluttet sig konventionen, nærmere udbygget FN-deklarationens rettigheder og for-

pligtet sig til at værne dem i overensstemmelse med konventionens statutter. Konventionen nøjes ikke med at proklamere rettigheder for individet, men stiller bestemte krav til medlemstaternes lovgivning og retspleje. Det fastslås f. eks., at ingen må berøves sin frihed undtagen i visse nærmere bestemte tilfælde, og der stilles bestemte krav til processen mod den, der bliver tiltalt for en forbrydelse. Der er oprettet en international kommission, som modtager klager over overtrædelser af konventionen.

Samarbejdsbestræbelserne har også ført til økonomiske sammenslutninger mellem forskellige europæiske stater, således grupperne de Seks og de Syv.

17. RETTENS NATUR

I de foregående kapitler, som har ført os frem til vor egen tid, har fremstillingen i nogen grad tabt de spørgsmål af syne som blev stillet i indledningen: Hvad er ret? Og hvorledes opstår ret? Det er nu på tide at vende tilbage til dem og søge at finde et svar, der harmonerer med vor tids opfattelse. Det er dog ikke muligt at give et svar, der kan regne med tilslutning fra alle sider. Når det drejer sig om den almindelige retslære, er synspunkterne højst forskellige. Forfatteren må nøjes med at fremføre en anskuelse, som på nogle punkter svarer til den, der er almindelig i Sverige i øjeblikket, men som på andre punkter må stå helt for hans egen regning.

At Gud selv gennem direkte befalinger har givet bestemte retsregler, f. eks. De ti bud, eller har indstiftet bestemte retlige institutioner, f. eks. et kongedømme af Guds nåde, er en trossag og falder uden for denne fremstilling.

Der er derimod grund til her at diskutere den opfattelse, som gang på gang dukker op i kulturhistorien, at der findes bestemte naturgivne, retlige principper. Denne såkaldte naturretlige anskuelse har nu næsten ingen tilhængere blandt svenske jurister. I udlandet derimod har den ikke så få tilhængere.

Det, der kan anvendes imod en naturretlig anskuelse, synes i hovedsagen at være følgende.

En fordomsfri gennemgang af de retsordener som eksisterer, og som har eksisteret, støtter ikke den antagelse, at der skulle findes nogen evige, almengyldige retlige principper. Tværtimod viser indholdet af de forskellige retsordener sig at være afhængigt af de herskende forhold. Dette er en iagttagelse, som allerede *Montesquieu* gjorde, om end han ikke drog den konklusion, at man bør afvise eksistensen af naturretlige principper. Man behøver jo for øvrigt heller ikke at nå til en sådan konklusion, thi det er ikke umuligt at forestille sig, at retlige principper har gyldighed, selv om de ikke efterlevs.

Det er en mere alvorlig indvending mod naturretten, at den ikke er i stand til at drage en klar grænse mellem ret og moral. Hvis vi antager, som mange gør, at der findes bestemte, i menneskets natur givne etiske normer, melder spørgsmålet sig, om disse er retsregler. Noget sådant vil naturretslæren ikke indrømme, thi disse normer er efter dens opfattelse ikke virkelig ret. I overensstemmelse med almindelig sprogbrug er retten også for naturretslæren noget, som kommer til udtryk i love og retspraksis. For naturretslæren er retten på én gang noget faktisk og noget ideelt. Men den hævder også, at love og retspraksis kan stride mod naturretten. Ellers havde den jo ingen selvstændig betydning ved siden af lov og retspraksis. Med dette udgangspunkt bliver det svært at se, på hvad måde de naturretlige regler adskiller sig fra moralregler.

Kritikken kan føres et skridt videre. Allerede *Hume* fremhævede, at man ved hjælp af fornuften nok kan finde midler til at nå et bestemt mål, men ikke bestemme selve dette mål. Hertil kræves en stillingtagen, som er afhængig af følelser. Fornuften giver ikke efter Humes mening forskrifter på noget som helst.

Denne tankegang er blevet videreført af den filosofiske og retsfilosofiske retning, som kaldes Uppsalaskolen. Dens grundlægger er *A. Hägerström*, professor i filosofi i Uppsala (†1939). Skolens retsfilosofiske og retsvidenskabelige lære er blevet yderligere udviklet af *V. Lundstedt*, professor i Uppsala (†1955), og *Karl Olivecrona*, professor i Lund.

I overensstemmelse med almindelig opfattelse foretager Uppsalafilosofien en klar sontring mellem teoretiske sætning-

ger og praktiske sætninger. De første kan være sande eller usande. De sande teoretiske sætninger kan enten være logisk sande (f. eks.: en trekant har tre sider) eller være i overensstemmelse med erfaringer (f. eks.: der findes heste). Omvendt kan teoretiske sætninger være usande, idet de enten strider mod logikken (f. eks.: en trekant har fire sider) eller mod erfaringen (f. eks.: der findes kentaureer). De praktiske sætninger kan derimod ikke være sande eller usande. Praktiske sætninger kan f. eks. være udråb og spørgsmål. Det er meningsløst at spekulere over sandhedsindholdet i en sådan sætning. Til de praktiske sætninger henregner Uppsalaskolen værdidommene, f. eks.: dette er godt, dette er dårligt. En sådan dom kan altså ikke være sand, men heller ikke falsk. Efter Uppsalaskolens opfattelse kan den derfor ikke bevises eller modbevises.

Det må imidlertid bemærkes, at en dom, som udtaler, at noget er godt, anvendeligt til opnåelse af et bestemt mål, ikke er en værdidom, men derimod en teoretisk sætning. Et midtels anvendelighed kan man ifølge denne lære godt bevise eller modbevise.

I virkeligheden er det i vore dage en ganske almindelig opfattelse, at det ikke med objektiv gyldighed kan bevises, at dette eller hint er værdifuldt, men at alle værdidomme derimod er subjektive, ganske i overensstemmelse med den gamle sentens: »de gustibus non est disputandum« (= om smag og behag kan man ikke disputere). En opfattelse som ikke føres videre end hertil, plejer man at kalde værdirelativisme. Det er en sådan opfattelse, der er tale om, hvis eksempelvis sætningen »Denne handling er moralsk god« blot betyder »Denne handling vækker en følelse af moralsk billigelse hos mig«.

Uppsalaskolen går imidlertid videre. Man plejer at kalde dens anskuelse for værdinihilisme. Ifølge denne er værdidomme ikke rigtige domme, men blot følelsesudtryk, som sprogligt har form som domme. Der er, for at tage et banalt, men i diskussionen ofte benyttet eksempel, når det kommer til stykket ingen forskel mellem at sige: Det er godt at have en tønde kartofler, og at sige: Ak, gid jeg havde en tønde

kartofler. I den første sætning vildleder den sproglige form, idet det lyder, som om man udtalte sig om en egenskab ved objektet, i eksemplet en tønde kartofler. Ifølge Uppsalaskolen gør man i virkeligheden ikke dette. Man udtrykker blot sin egen følelse. Værdien er altså ikke-eksisterende. Der er imidlertid ikke noget, der kan hindre én i at fælde værdidomme, d.v.s. synes sådan eller sådan. Man kan oven i købet gøre krav på, at andre skal synes det samme som én selv, men man kan ikke bevise, at de bør gøre det.

Lad os eksemplificere læren. At sige, at sukker er sødt, eller at det er nærende, eller at det koster så og så meget, er alt sammen teoretiske sætninger og følgelig ikke værdidomme; enten forholder det sig sådan, eller også forholder det sig ikke sådan. Ligeledes udtaler man en teoretisk sætning, fælder en virkelig dom om noget, når man siger, at en bestemt person kan lide sukker. Siger jeg derimod, at jeg selv synes om sukker, er det sandsynligvis ikke for at konstatere, at jeg gør dette, hvilket ifølge Uppsalaskolen ville være en teoretisk sætning, men derimod at fælde, hvad den anser for at være en værdidom. Det er også en værdidom, hvis man generelt siger, at sukker er godt, men hvis meningen er, at sukker er godt til syltning, er sætningen teoretisk, thi den udgør da en, sand eller usand, påstand om sukkers anvendelighed som middel.

Uppsalaskolen bruger denne lære på moralske forestillinger. Disse er ifølge skolens opfattelse værdidomme, altså blot udtryk for følelser. Det er derfor meningsløst at tale om moralske forestillingers sandhed eller usandhed. Der findes med andre ord ingen objektive, etiske forpligtelser, kun pligtfølelse. Hvis man påstår, at en bestemt moralsk forestilling er sand, henfalder man efter skolens mening til metafysik, thi i den i tid og rum givne virkelighed finder man lige så lidt det moralsk gode som værdier overhovedet.

Uppsalaskolen bruger også sin lære på retten. Den mener ikke, at der findes nogen retlige pligter, og heller ikke nogen dertil svarende rettigheder. Retsbevidsthed, retsfølelse og forestillingen om retfærdighed er blot følelser. Hvor udbredte og

samstemmende de end måtte være, kan de ikke stifte nogen virkelige pligter og rettigheder.

Den, som hylder denne anskuelse, må afvise en naturretlig opfattelse. De pligter og rettigheder, som efter naturretslæren skulle ligge i menneskets natur, findes ikke. Efter Uppsalaskolens mening drejer det sig blot om værdidomme hos mennesker, i realiteten følelser.

Uppsalaskolens opfattelse af ret og moral strider mod forestillinger, som har været almindelige blandt mennesker langt tilbage i tiden. Den er i stand til at chokere på samme måde, som Copernicus' lære gjorde det. Copernicus brød med den forestilling, at Jorden er verdens midtpunkt, og derfra sluttede man snart, at Jorden svævede frit i rummet. Samtiden må have gyst ved denne tanke. Den meget gamle og dengang endnu udbredte tro på menneskeskæbnernes afhængighed af stjernernes evige gang fik dødsstødet ved denne lejlighed. Det hævdedes dog stadig med stor styrke af filosoffer og retslærde, at menneskene var underkastet evig gyldige etiske og retlige principper. Uppsalaskolen, som hermed fortsætter l-nien fra den relativistiske verdensopfattelse, siger, at sådanne principper ikke eksisterer: det gode og det rigtige er ikke andet end det, vi føler er godt og rigtigt. Læren er dog ikke fuldstændig ny. Den har en slående om ikke fuldstændig lighed med sofisten Protagoras' sætning: Mennesket er altings mål.

Hvis vi af de her nævnte eller af andre grunde forkaster naturretslæren, vil det være rimeligt at hæfte sin opmærksomhed ved den opfattelse, som i begyndelsen af 1800-tallet fortrængte naturretslæren fra dens dominerende stilling, nemlig den historiske skoles. Den tanke, at retten ligesom sproget halvt ubevidst skulle have udviklet sig af folkets liv, er imidlertid opgivet for længst og kunne for øvrigt ikke engang opretholdes fuldstændigt af den historiske skoles førende mand i Tyskland, *Savigny*. Som omtalt i kap. 11, gik den historiske skole umærkeligt over i en retsvidenskabelig positivisme. Det blev da almindeligt at opfatte retten som et *udtryk for vilje*. Dette tiltalte dem, der i staten så et organisk væsen udstyret med vilje: retten ville i så fald være et tydeligt udtryk for sta-

tens vilje. Opfattelsen forekom også realistisk, thi det kan ikke nægtes, at retten skabes af lovgiverne og de dømmende myndigheder. Da Det tyske Rige var blevet grundlagt og havde fået en omfattende lovgivning, først og fremmest Bürgerliches Gesetzbuch, som trådte i kraft år 1900, syntes det endnu mere naturligt at opfatte retten som et udtryk for vilje.

Også i Frankrig, hvor man allerede under Napoleonstiden havde fået omfattende lovkomplekser, faldt det naturligt at opfatte retten som et udtryk for vilje, nemlig lovgiverens vilje. I lang tid efter udsendelsen af Napoleons love var retsvidenskaben optaget af at fortolke disse. Man troede at kunne finde svar på praktisk taget alle vigtige retsspørgsmål i de befalinger, som lovgiveren havde givet i lovene.

I England udviklede *Austin* en lignende lære i første halvdel af 1800-tallet. Ifølge ham er al engelsk ret befalinger, som i sidste instans stammer fra den højeste myndighed i staten, nemlig parlamentet.

I 1800-tallet blev det i det hele taget almindeligt at opfatte retten som et udtryk for vilje, og det er det for så vidt den dag i dag.

Mod denne tanke retter Uppsalaskolen med *Hägerström* i pidsen en sønderlemmende kritik. Der er almindelig enighed om, at retsregler kan opstå gennem retspraksis, men det er en fiktion, at dommerne i deres domme giver udtryk for en statsvilje; domstolene dommer jo så godt de kan efter givne regler. Det er også en fiktion, omend mindre åbenbar, at lovgivningen giver udtryk for statens vilje. Selve lovgivningshandlingen er jo ikke andet end en aktivitet, hvori forskellige organer deltager efter bestemte regler. Forestillingen om statsvilje er i det hele taget en fiktion.

Men hermed er naturligvis ikke sagt, at lovgivning og retspraksis ikke skabes ved menneskers handlinger, altså viljesakter. Det er også givet, at mange af de deltagende personer virkelig ønsker, at forholdene skal reguleres på den måde, der nu er tale om. Men både lovgivning og domstolsafgørelser skabes ved en aktivitet, som nok skal foregå på en bestemt måde, men uden at det overhovedet er nødvendigt, at de deltagende personer ønsker det ene eller det andet resultat. I

mere udviklede lovgivningsspørgsmål kan alle medvirkende personer for øvrigt heller ikke sætte sig ind i alle detaljerne, f. eks. alle folketingsmænd.

Efter en nærmere analyse er opfattelsen af retten som udtryk for vilje således ikke så realistisk, som den i første øjeblik kan synes. Ønsket om at være realistisk har i den senere tid fremkaldt en anden opfattelse af rettens natur, nemlig den, at ret ikke er andet end en *faktisk regelbundethed i menneskets adfærd*, eller måske snarere: ikke selve regelbundetheden, men de regler som kan udledes af den.

En sådan opfattelse har navnlig vundet tilslutning i USA, hvor retssystemet ligesom i England for en stor del bygger på retspraksis, for øvrigt i ikke ringe grad på den engelske retspraksis, som skabtes, før De Forenede Stater løsrev sig fra England. Den opfattelse, at retten i sidste instans stammer fra parlamentet, må i USA forekomme mindre nærliggende. At betragte retten som udtryk for kongressens vilje passer heller ikke særlig godt. Domstolene kan jo prøve loves overensstemmelse med forfatningen. Dette forklarer, hvorfor der USA kunne danne sig den mening, at retten ganske simpelt er det, domstolene bestemmer. Dommer *Holmes* har således udtalt: »The prophecies of what the courts will do in fact, and nothing more pretentious, are what I mean by the law« (= Forudsigelser af, hvad domstolene faktisk vil gøre, og ikke noget mere prætentivt, det er, hvad jeg forstår ved ret. Law betyder ret; lov hedder statute).

Det kan ikke nægtes, at det i visse forbindelser kan forekomme rimeligt at give ordet ret en betydning, som svarer til den, der kommer til udtryk i ovennævnte opfattelse. Hvis en mand henvender sig til en advokat for at få at vide, hvad der er gældende ret på et bestemt område, ville advokaten med rimelighed kunne opfatte hans spørgsmål som et spørgsmål om, hvorledes en domstol ville dømme, hvis sagen blev forelagt den. Advokatens påstand om, hvad der er gældende ret, bliver da en forudsigelse af, hvorledes en domstol ville dømme, og han lader ret betyde netop de regler, hvorefter domstolene faktisk dømmer.

I andre forbindelser kan der imidlertid ikke lægges dette

indhold i ordet ret. Domstolene dommer efter gældende ret, men de kan ikke godt mene, at de dømmer efter, hvad de selv dommer; i så fald ville retten ikke vejlede dem syndeligt. De må forstå noget andet ved ret. Dette gælder navnlig den højeste domstol. Selv om man antog, at de lavere domstole rettede sig efter, hvad de mente, der ville blive dømt ved den højeste domstol, så kan den højeste domstol naturligvis ikke selv gøre dette. Og når de lovgivende myndigheder udfærdiger en lov, kræver de, at domstolene bringer den i anvendelse. Det sker også. Loven tjener som vejledning for domstolene. Den anvendes, fordi den gælder. Det er ikke sådan, at den gælder, fordi den anvendes.

Læren om, at retten er regelbunden adfærd, er imidlertid også blevet udformet sådan, at man ikke – eller ikke udelukkende – tænkte på, hvordan domstolene faktisk dommer, men på hvordan samfundsmedlemmerne faktisk opfører sig. Når man er kommet ind på denne tanke, hænger det sikkert sammen med den interesse, der vises studiet af de faktiske forhold i samfundet.

Man kan stort set sige, at man først i 1800-tallet for alvor begyndte at interessere sig for sådanne studier. Den videnskabelige nationaløkonomi begyndte ganske vist i midten af 1700-tallet, og *Montesquieu* var foregangsmand med hensyn til samfundsstudier, men før 1800-tallet koncentrerede man sig i virkeligheden om at *spekulere* over, hvad der var ret. Efter at naturretslæren havde lidt nederlag og oplysningsideerne var trængt i baggrunden, blev der ganske vist stadig fremsat stærkt spekulative tanker om samfundsforholdene, men man begyndte at få øjnene op for det værdifulde i at gøre de faktiske samfundsforhold til genstand for videnskabelige undersøgelser. Den franske filosof *Comte*, som virkede i sidste halvdel af 1800-tallet, udviklede et filosofisk system, ifølge hvilket bl. a. samfundslivet burde gøres til genstand for empiriske undersøgelser. Det ligner den tidligere nævnte retspositivisme derved, at det udelukkende vil holde sig til, hvad der kan konstateres som virkeligt eksisterende. Naturvidenskabens fremskridt opfordrede også til at gøre en indsats med hensyn til undersøgelse af samfundslivet. Der skabtes lidt ef-

ter lidt en ny videnskab, sociologien, som med tiden har fået større og større betydning.

Det er sociologiens opgave at studere de faktiske samfundsforhold, og den interesserer sig derfor navnlig for de regler, som virkelig følges. Ud fra et sociologisk synspunkt er det derfor naturligt at opfatte retsregler som regler, der udledes af regelbunden adfærd. Under denne synsvinkel får love og domstolsafgørelser kun betydning i det omfang, de er bestemmende for menneskers handlen. Sociologerne kalder årsagerne til menneskers handlinger for stimuli og henregner love og domstolsafgørelser blandt disse.

I de senere år er retsvidenskabsmænd begyndt at interessere sig mere for sociologiske undersøgelser. Man har indset, hvor vigtigt det er, at lovgiverne har kendskab til de faktiske forhold, som lovene skal regulere. Selv i retsplejen tillægges kendskab til de faktiske forhold i samfundet større betydning end tidligere. Som det nærmere skal belyses i næste kapitel, er man i det hele taget blevet mere opmærksom på, at retsordens regulering af samfundets forhold er af største praktisk betydning for borgerne, og at juristen ikke må undlade at tage de praktiske følger af sin virksomhed i betragtning.

Dette betyder ganske givet et fremskridt, men det bør ikke føre til en sammenblanding af sociologi og jura. Ud fra et sociologisk synspunkt er det naturligt at mene, at love og domstolsafgørelser er årsager til, at mennesker handler på en bestemt måde. De er imidlertid mere end dette, idet de også tjener som vejledning for dem. Som netop omtalt må domstolene opfatte retsreglerne på denne måde, og sådan opfattes de også af borgerne.

I det foregående har vi afvist en række af de opfattelser, man har haft af rettens natur, endog sådanne som endnu har tilhængere. Det vil være rimeligt, om vi til sidst forsøger at danne os vor *egen opfattelse* af spørgsmålet.

Den kritik, der er fremført i det foregående, afviser ikke at retten, i den betydning som dette ord i almindelighed har i juraen, består af regler for menneskelig handlen. Vi kan konstatere, at der ved lovgivning og domstolsafgørelser opstilles regler for, hvorledes mennesker bør handle. Uppsalskolen

siger, at disse regler ikke kan skabe nogen virkelig pligt, eftersom en sådan ikke eksisterer, efter skolens mening. Lad os imidlertid tage ordet bør i dets vageste betydning og opfatte disse regler som rene adfærdsmønstre. For at adskille dem fra blotte beskrivelser af menneskelige handlemåder i det fortidige, nutidige og fremtidige vil det være hensigtsmæssigt at kalde dem for normative adfærdsmønstre. Regler som ikke indeholder blotte beskrivelser, men angiver hvad der bør gøres, plejer man nemlig at kalde normer.

Der er ingen tvivl om, at det er muligt at opstille normative adfærdsmønstre. Der findes nemlig mange af den slags. For at tage et banalt eksempel: opskrifterne i en kogebog er af denne art. De anviser, hvorledes man bør gå frem, hvis man vil lave den ene eller den anden madret. Nu indeholder en opskrift ganske vist intet om, at man skulle være afskåret fra at lave madretten på en anden måde end den anførte, og er allerede derved forskellig fra en retsregel, som jo anviser en bestemt handlemåde med automatisk udelukkelse af andre. Men der findes adskillige normative adfærdsmønstre, som i denne henseende ligner retsreglerne. Spilleregler er et eksempel: hvis man vil spille det pågældende spil, må man rette sig efter dets regler. Moralens gaver andre eksempler på sådanne mønstre for, hvorledes mennesker bør handle.

Eftersom der findes mange forskellige slags adfærdsmønstre, er det ikke tilstrækkeligt at karakterisere retsreglerne som adfærdsmønstre. For at udelukke det, der ikke er retsregler, burde man tilføje noget, som kunne give en nøjagtigere begrebsbestemmelse.

Dette støder imidlertid på vanskeligheder, fordi grænsen omkring det, der kaldes retsregler, ikke er skarp. Heri er der intet mærkeligt, thi tingenes benævnelser er i almindelighed, måske altid, vage: hvor mange hår skal der til, før der er tale om et skæg? Hvor går grænsen mellem prosa og vers? I almindelighed har det heller ikke større interesse at forsøge at præcisere sprogbrugen nærmere. Hvad angår ordet retsregel, så er det klart, at det ikke kan antages at have nogen større grad af præcision, når man tager i betragtning, at det er blevet brugt til at betegne foreteelser i vidt forskellige lande og

til vidt forskellige tider. I virkeligheden klarer man sig jo udmærket endda.

Man kan synes, at det ville være af betydning at kunne fastslå i det mindste, hvad der er ret i et bestemt land, f. eks. Sverige, på nuværende tidspunkt. Og det skal indrømmes, at dette i visse situationer kan være rigtigt. Således er det uægtelig vigtigt for en svensk domstol at vide, hvilke regler den skal dømme efter. Dette er imidlertid helt klart: en svensk domstol dømmer, groft sagt, efter svenske love og præjudikater, og med hensyn til fortolkningen af disse har man skabt en teknik, som i almindelighed løser problemerne på bedste måde. Derimod er det ikke så vigtigt, om man kan beskrive de regler, som bør betegnes som gældende svenske retsregler, sådan at udtrykket får en skarpt afgrænset betydning. Det ville ikke være i overensstemmelse med almindelig sprogbrug, hvis man kun betegnede de regler, som kan anvendes af en svensk domstol, som svenske retsregler. I den offentlige forvaltning findes der eksempelvis mange regler, som man plejer at kalde retsregler, selv om der aldrig kunne blive tale om at en domstol skulle anvende dem.

Det ville snarere være rigtig sprogbrug, hvis man til gældende svensk ret henregnede de regler – normative adfærdsmønstre – som er skabt ved svensk lovgivning eller ved domstolsafgørelser. Disse er i hvert fald de typiske retsregler. Vi behøver ikke at bekymre os om, at der findes grænsetilfælde, hvor sprogbrugen er vakkende.

I typiske tilfælde kan vi med denne begrebsbestemmelse skelne mellem på den ene side ret og på den anden side moral eller sæd. Vi ved, at moralen altid byder os at tale sandhed, men at retten kun gør det i visse tilfælde, f. eks. når vi vidner i retten. Vi ved, at det er sæd og skik, at man hilser på bekendte, men at en retsregel med dette indhold kun gælder for militærpersoner under bestemte forhold etc.

Det siges ret ofte, at en regel ikke er en retsregel, hvis den ikke er kombineret med en eller anden form for magt, hvorved overholdelse af reglen mere eller mindre effektivt kan gennemtvinges. Mange af reglerne i den nugældende svenske retsorden er af en sådan karakter, at det, der foreskrives i

dem, kan gennemføres tvangsmæssigt ved hjælp af andre regler i retssystemet; for at tage et eksempel: en lejer som ikke flytter, når han ikke længere har ret til at blive boende, kan således sættes ud af en offentlig myndighed. Der er endvidere magt bag de allerfleste nugældende svenske retsregler i den forstand, at der ved hjælp af en anden retsregel kan eller skal gribes ind over for ham med straf, krav om skadeserstatning e. l.

Der kan imidlertid rettes alvorlige indvendinger mod det synspunkt, at kun sådanne regler, som er kombineret med magtmidler, skulle kunne kaldes retsregler. Logisk set er synspunktet angribeligt, fordi virkningen bagud er uendelig: reglerne om tvangsindgreb må, for at være retsregler, være garanteret af andre retsregler om tvangsindgreb o.s.v. Det stemmer heller ikke med sprogbrugen. Man vil normalt betegne folkeretten som en retsorden, skønt der er meget ringe mulighed for at gennemtvunge, at den bliver efterlevet. Også på statsrettens område forekommer der regler, hvis lighed med retsregler ikke kan nægtes, skønt der ikke er anordnet nogen magtmidler til gennemtvungelse af deres overholdelse. Når statsorganer begår fejl eller forsømmelser, kan også de i almindelighed blive gjort til genstand for reaktion fra sideordnede eller overordnede statsorganer, men når det gælder de højeste organer, må man afstå fra en sådan kontrol. Kongen kan således ikke tiltales, hans person er fredhellig, og heller ikke rigsdagen kan tiltales for sine beslutninger. Ministre og Højesteret kan derimod stilles for en til formålet nedsat domstol, Rigsretten, men Rigsretten kan ikke stilles til ansvar for sine beslutninger.

Det er imidlertid klart, at retsordenens praktiske virkning for en meget stor del afhænger af den magt, der ligger bag reglerne. Ret uden magt kommer let til kort. At vi lever i et fredeligt og velordnet samfund, beror tydeligvis på, at her ikke blot findes regler for, hvorledes borgerne skal opføre sig, men også myndigheder, som kan sætte magt bag ordene.

På den anden side er det klart, at selve forestillingen om, hvad der er ret, er en betydelig magtfaktor. Selv en militærdiktator som Napoleon lagde vægt på, at hans styre ikke frem-

trådte som den rene magtudfoldelse, hvorfor han lod foretage folkeafstemninger for at legitimere sin magt i overensstemmelse med læren om folkesuveræniteten. Det er tydeligt, at magt og ret er meget afhængige af hinanden.

Når retsregler efterleves, beror det derfor også på andet end den blotte magt, der ligger bag dem. Man kan først og fremmest nævne borgernes loyalitet og deres retsfølelse. Enhver vil jo kunne forstå, at det er til gavn for samlivet mellem menneskene, når retsordenen respekteres, og retsordenen er i almindelighed også af en sådan karakter, at den i det store hele harmonerer med borgernes retsfølelse.

Fra et sociologisk synspunkt er det naturligvis af interesse at finde ud af årsagerne til, at retsregler efterleves eller ikke efterleves. Og også for lovgivningspolitikken er dette af betydning, thi lovgiveren bør betænke, at der er grænser for, hvad man ved lov kan få mennesker til at gøre eller undlade. For den almindelige jurist melder der sig derimod ikke noget problem med hensyn til disse årsager. For en svensk domme er det f. eks. indlysende, at han skal dømme efter svensk love og præjudikater, og han behøver ikke at ofre tanker på, hvorfor han skal gøre det.

Men selv om årsagerne til, at retsregler efterleves, ikke behøver at interessere den, som spørger om, hvad der er gældende svensk ret, må en retsregel så alligevel ikke bygges på et eller andet for at kunne anses for gældende? At en retsregel gælder, må vel betyde, at den er forpligtende eller forbindende, og det kan den vel ikke være, medmindre der findes en begrundelse for forpligtelsen. Med denne tankegang havner man imidlertid let i en naturretlig anskuelse. Det er ganske vist sandt, at de love, som udfærdiges, og de domme, som idømmes, er gældende ifølge den svenske retsorden og således også forpligtende ifølge denne, men deraf følger ikke, at også retsordenen er forpligtende. Hvis man søger at aflede den ene retsregel af den anden, kommer man under denne vandring tilbage igennem historien altid til et sidste punkt, hvor videre afledning er umulig. Den vigtigste af de svenske grundlove, Regeringsformen, blev til ved et statskup i 1809. Man kan derfor ikke anse en retsorden – og det gælder ikke blot den

svenske, men alle retsordener – for at være forpligtende, uden at støde på noget som ligger uden for retsordenen. Men hvad skulle det så være? Naturretslæren har straks et svar: et i naturretten hvilende princip. Det fremgår af det foregående, hvorledes man har forklaret, at det er et i menneskets natur hvilende princip, at aftaler skal holdes: *pacta sunt servanda*. I 1600- og 1700 tallet mente naturretslæren, at det fremgik af dette princip og af samfundspagten, at retsordenen var forpligtende, i det omfang den kunne udledes af pagten.

Den, som forkaster naturretslæren, kan betragte det som et etisk princip, at man bør rette sig efter sit lands retsorden. Ifølge Uppsalaskolen findes der imidlertid ingen etiske principper med objektiv gyldighed. Dette forhindrer dog ikke, at mennesker kan føle sig forpligtet til at følge rettens bud. Lykkeligvis er en sådan pligtfølelse i virkeligheden meget udbredt. Men den som hylder Uppsalaskolen, kan ikke anse retsordenen for at være forpligtende i dette ords almindelige betydning.

At en retsregel gælder, f. eks. i Sverige i dette øjeblik, betyder efter den her fremførte opfattelse ikke andet, end at det er en retsregel anvendelig på nutidige svenske forhold. Det lader sig ikke gøre at påvise noget almengyldigt kriterium, som skulle kunne sætte os i stand til at afgøre, hvilke regler der er gældende retsregler i Sverige. Men dette er heller ikke nødvendigt. Det er tilstrækkeligt, at man i hvert enkelt tilfælde med nogenlunde sikkerhed kan sige, hvilke regler der skal anvendes. Man kan ligesom udpege dem, ganske som man kan udpege ting i naturen. Fælles for dem er, at de udgør den gældende svenske ret, men dette begreb får naturligvis flydende grænser, og spørgsmålet om, hvilke regler der skal regnes med, er et spørgsmål om terminologi.

Hvis man opfatter retten på denne måde, kan det se ud, som om retten blev produceret af staten gennem dens lovgivningsmyndigheder og domstole, og at retten derfor skulle forudsætte eksistensen af en stat. Det er imidlertid omtrent lige så svært at fastslå, hvad der er en stat, som hvad der er ret. Også med hensyn til begrebet stat forekommer der overgangsformer, mellem hvad der med sikkerhed kan betegnes som en

stat, og hvad der med sikkerhed kan siges ikke at være en stat. Den svenske stat turde imidlertid kunne beskrives som det i retlige former organiserede samfundsliv i Sverige. Hvis dette er en rigtig beskrivelse, må man imidlertid spørge, om det virkelig forholder sig sådan, at staten er en forudsætning for retten. Er staten ikke tværtimod et produkt af retten, som jo indeholder regler om, hvorledes lovgivning og domsafsigelse skal foregå? Det rigtige svar på spørgsmålet om forholdet mellem stat og ret må være, at de har udviklet sig parallelt, gensidigt påvirkende hinanden. Staten er efter dette synspunkt det organiserede samfund, retten statens organiseringsform.

Den opfattelse af rettens natur, som her er kommet til udtryk, er enkel. Den består hovedsagelig af det, der bliver tilbage, når man har gjort sig fri af forestillinger, som, efter forfatterens mening, savner virkelighedsgrundlag. Retten fremtræder da som menneskenes eget værk, skabt ved deres lovgivning og retspleje. Det kan være, at retten dermed er stærk noget af den nimbus, som omgiver den, hvis den opfattes som en i naturen given orden. Den får ikke af den grund mindre betydning for menneskenes velfærd. Betydningen af, at menneskene gør sig umage for at udvikle og værne retsordenen, bliver snarere mere indlysende, hvis man betragter den som menneskeværk.

18. RETTENS OPGAVE

Hvis det er rigtigt, som det er blevet sagt i foregående kapitel, at retten er menneskeværk, er der for menneskene al mulig grund til at stræbe efter at udforme den sådan, at den opfylder deres ønsker. Hvis man opfatter retten på denne måde, kan man sige, at det er dens opgave at tilfredsstille menneskenes behov. Hvori disse så består, er et andet spørgsmål. Ordet behov tages her i dets videste betydning, sådan at alt, hvad mennesker ønsker at opnå, betragtes som behov. Meningen er blot at fremhæve, at man kan tildele retten en

bestemt, praktisk opgave, lade den være et middel til opnåelse af praktiske mål.

Det kan synes indlysende, at retten har en *praktisk opgave*. Lad os imidlertid prøve at undersøge, i hvilken grad de forskellige måder at opfatte retten på har været forenelige med denne målsætning. Det vil være naturligt at begynde med naturretslæren i 1600- og 1700-tallet.

Det er i disse år ganske almindeligt at se ned på naturretten som en vildfarelse, man er kommet over. Det må også være rigtigt, at den problemstilling, som i naturretslærens glansperiode dominerede diskussionerne om samfundsspørgsmål, bør anses for at tilhøre et overvundet stadium. I så fald kan man nemlig ikke, som man dengang troede, vurdere den gældende ret ved at spørge, hvad der er den rigtige ret. Der gives intet svar på dette spørgsmål, medmindre man i ræsonnementet indskyder et mål for, hvordan retten burde være, og altså lader spørgsmålet gælde, ikke hvad der er rigtig ret, men hvordan retten bør reformeres for at tilfredsstille menneskelige behov.

Det var ikke desto mindre det, man gjorde. I talen om hvorvidt den naturlige ret indeholdt det ene eller det andet, gemte der sig ønsker om, hvorledes samfundsproblemerne burde løses, ønsker som ofte var dikteret af en stræben efter at komme meget uheldige forhold til livs. At naturretstilhængerne ræsonnerede, som om det gjaldt om at finde en rigtig, i naturen given ret, ændrede ikke, at de i virkeligheden stræbte efter at skabe en ret, som bedre var i stand til at tilfredsstille menneskenes behov, end den der fulgte af lovgivningen og domstolenes praksis.

I denne henseende betød fremkomsten af den historiske skole en forværring. Naturretstilhængerne havde undervurderet rettens afhængighed af de faktiske forhold i hvert enkelt land, og den historiske skole betød derfor en vis besindelse oven på de overdrevne forhåbninger om hurtigt at få skabt grundige reformer. Men skolen glemte samtidig, at retten er et praktisk fænomen. I stedet for oplysningsmændenes stræben efter reformer til menneskets bedste fik man en tilbageskuende videnskab, som ønskede at regulere menneskets

liv på grundlag af, hvad historiske undersøgelser afslørede om det forgangne. I Tyskland blev det romerretten, således som den forelå i *Corpus juris*, der blev genstand for skolens interesse: en lovbog samlet mere end 1000 år tidligere, skrevet på et dødt sprog og omhandlende forhold, der var i den grad forskellige fra vore, at den i sine regler om køb ofte bruger eksempler, som drejer sig om køb af slaver. Det gik så vidt, at man tillagde fundet af Gajus' tidligere omtalte lærebog betydning for, hvorledes tvister mellem 1800-tallets tyskere skulle afgøres.

Den retsvidenskabelige positivisme, som i Tyskland afløste den historiske skole, var heller ikke tilbøjelig til at opfatte retsreglerne som midler til at skabe menneskelig behovstilfredsstillelse. Den stræbte efter at udvikle et logisk sammenhængende system af retsregler. Den tyske professor *Windscheid*, som virkede i sidste halvdel af 1800-tallet, og hvis værk »*Pandekten*« markerer retningens kulmination, har udtalt: »Etiske, politiske eller socialøkonomiske overvejelser angår ikke juristen som sådan.«

En helt anden tænkemåde møder man hos *Bentham*. Ligesom den historiske skole afviste han oplysningstidens naturretlige ideer, men arvede deres reformvenlighed. Mod hans formel, at retten bør skabe størst mulig lykke for det størst mulige antal, kan ganske vist indvendes, at den er for vag, men det er hans fortjeneste, at han opfattede retten som et middel til at tilfredsstille menneskenes behov, og at han åbent proklamerede, at dette var rettens opgave.

Den tanke, at retten har et formål, fik i Tyskland først klarhed og autoritet, da professor *Ihering* i 1880 udgav sit værk »*Der Zweck im Recht*«. Bogens motto er »*Der Zweck ist der Schöpfer des ganzen Rechts*«. Bogen, hvis indhold ganske vist er temmelig dunkelt, synes at gå ud på at vise, at en årsag til at retten udvikler sig er den, at retten ændres for hele tiden at svare til de faktiske forhold i samfundet, og at retsreglerne motiveres af de krav disse forhold stiller. Forfatteren forestiller sig en udvikling af retten omtrent sådan, som *Darwin* havde forestillet sig arternes udvikling: det uhensigtsmæssige forsvinder, det hensigtsmæssige træder i dets sted.

Dermed kom den sociale virkelighed ind i den tyske retsvidenskabs synsfelt. Man fandt, at retsvidenskaben burde tage hensyn til det faktum, at løsningen af retslige spørgsmål ofte betyder afgørelsen af en konflikt mellem modstridende interesser. Der opstod en videnskabelig retning, som kaldes interessejurisprudensen, som ville søge at løse konflikterne ved at vurdere og sammenligne de modstridende interesser. Efter denne tænkemåde bør eksempelvis reglerne om køb altså udformes på grundlag af en afvejning af køberens og sælgerens interesser. Interessejurisprudensen betød utvivlsomt et fremskridt, og betragtningsmåden er stadig almindelig i retsvidenskaben.

I Sverige har den førnævnte Uppsalaprofessor *Lundstedt* med styrke hævdet, at samfundsnyttens må være det afgørende princip både ved lovgivning og i retspleje. Som tilhænger af Uppsalaskolens værdilære mente han ganske vist, at forskellige mennesker kan have forskellige opfattelser af, hvad samfundsnyttens kræver, men han gjorde gældende, at menneskene dog i almindelighed er enige om visse af retsordenens mål, såsom retssikkerhed, fremme af næringslivet o. l. Hvad *Lundstedt* navnlig ville fremhæve var, at man bør være opmærksom på, at retsreglerne dirigerer samfundslivet, ikke blot menneskers opførsel i de specielle tilfælde, hvor en regel kommer til anvendelse, og at de derfor bør udformes sådan, at deres virkninger bliver så gunstige som muligt.

Det er givet, at formålssynspunkter må gøre sig gældende ved lovgivning. I Sverige f. eks. udfoldes en intensiv lovgivningsvirksomhed. Der har reformkrav lettere ved at vinde lovgivernes bevågenhed end mange andre steder, og det er sikkert for de fleste en selvfølgelig ting, at man gennem nye love eller ændringer i gamle bør søge at tilgodese menneskelige behov.

Også i retsplejen kan sådanne synspunkter gøre sig gældende. Der må man ganske vist rette sig efter lovbestemmelser og præjudikater, hvorfor der levnes forholdsvis ringe plads til en retsskabende virksomhed, men dog nogen, idet der kan forekomme tilfælde, hvor lovbestemmelser og præjudikater ikke giver nogen klar vejledning. Dette er man ble-

vet mere og mere opmærksom på, og man er blevet mere tilbøjelig til i retsplejen at hæfte sig ved formålssynspunkter. At søge at veje modstående interesser mod hinanden, sådan som jurisprudensen gjorde det, eller at udforske hvorledes de faktiske forhold i samfundet er, eller hvorledes de ville blive påvirket af den ene eller den anden løsning af et retsspørgsmål, har ikke megen mening, hvis man ikke har et udgangspunkt for bedømmelsen. Et sådant finder man, hvis man stiller krav om, at retsreglerne skal opfylde bestemte formål. Man kan ofte af loves forarbejder, f. eks. kommissionsbetænkninger og referater af forhandlingerne i folketinget, se, hvad der har været formålet med lovene. Hvis love og præjudikater kan fortolkes på flere måder, vælger man den fortolkning, hvis resultat bedst opfylder det eller de formål, som man mener, at retsreglerne har på det pågældende område. Det karakteristiske ved en sådan såkaldt teleologisk metode er, at man i det omfang, lovens ord og eventuelle præjudikater tillader det tager hensyn til resultatet af retsanvendelsen.

Sådan har man nu sikkert altid i nogen grad måttet g. frem. Helt at lukke øjnene for resultatet af retsanvendelsen ville være det samme som at hylde sætningen: *Fiat justitia, pereat mundus* (= Retfærdigheden må ske fyldest, selv om Jorden skulle gå til grunde). Men fremgangsmåden stemmer f. eks. ikke med opfattelsen hos den historiske skole eller den retsvidenskabelige positivisme. Derimod er det i god overensstemmelse med de dommerregler, som Olaus Petri*) forfattede: »Menigmands bedste er den ypperste lov.«

Hvad er da menigmands bedste? Hvad er det for menneskelige behov, som retten ifølge det foregående har til opgave at tilfredsstille? Man kan finde det indlysende, at lovgivning og retsanvendelse bør have et praktisk formål. Hvad man vil vide er, hvad det er for formål.

Dette spørgsmål kan videnskaben ikke give noget svar på, hvis det forholder sig sådan, at man ikke kan bevise, at værdidomme er rigtige eller urigtige, hvad der er en udbredt opfattelse i Sverige. Thi mennesker har mange forskellige øn-

*) Olaus Petri (1493-1552), Sveriges reformator. Digterisk behandlet af Strindberg i dramaet *Mäster Olof*. O. a.

sker, og efter denne opfattelse lader det sig ikke bevise, at det ene er bedre eller værre end det andet. I princippet kan viden­ skaben klarlægge, hvad følgerne vil blive af den ene eller den anden foranstaltning, og derved kan den måske påvirke menneskenes værdidomme, men det ligger uden for viden­ skabens rækkevidde selv at opstille målsætningen for menne­ skers stræben.

Ifølge denne lære er det umuligt at fastslå, at retsordenen skal være indrettet på den ene eller den anden måde. Hvilken retsorden der er den bedste afhænger af, hvad det er, man ønsker at opnå gennem retsordenen, og dette beror på vurde­ ringer.

Lad os som et eksempel på den praktiske anvendelse af denne tanke tage den del af retsordenen, som fastsætter styre­ formen. Kan man påstå, at en bestemt styreform er den bed­ ste? Det forekommer usandsynligt, at en bestemt styreform skulle være den bedste til alle tider og for alle folk, alene i betragtning af de store forskelle i vilkår og forhold. Ifølge den her fremstillede værdiopfattelse er det ikke engang mu­ ligt at påstå, at en bestemt styreform skulle være den bedste for et bestemt folk på et bestemt tidspunkt. Hvis man accep­ terer de demokratiske idealer, er det derimod naturligvis mu­ ligt at hævde, at en demokratisk styreform er bedst, eftersom den tilgodeser disse idealer.

Det er også umuligt at påstå, at en bestemt styreform er den rette, såfremt man ikke har en naturretlig anskuelse. Hvor tiltalende det end kan forekomme, at folket selv skal bestemme i sine egne anliggender, så er det ikke desto min­ dre en naturretlig tanke, at folket skulle have en ret hertil, som ikke hviler netop på styreformen. Hvis man opgiver na­ turretslæren, må man opgive folkesuveræniteten, thi man sø­ ger i så fald efter en retsregel uden for styreformen, som skulle sige, at folket er suverænt.

Men findes der da ikke en norm, som retten bør følge? Har man ikke i det foregående overset, at menneskene faktisk har en *retsbevidsthed*, og bør retten ikke være sådan, at den tilfredsstiller denne?

Mange er glade for denne tanke. Den historiske skoles op-

fattelse af retten som udsprunget af folkets liv hentede sin overbevisende kraft fra det faktum, at den kunne opfattes, og meget ofte blev opfattet, som om den gik ind for, at retten burde være i overensstemmelse med folkets retsbevidsthed. Denne tanke spiller stadig en stor rolle.

Nogle gør gældende, at retten ikke er nogen egentlig ret, hvis den ikke så at sige er legitimeret af den almindelige retsbevidsthed. I Tyskland har man særlige grunde til at tænke på denne måde, i betragtning af de erfaringer man har fra den nazistiske epoke, hvor lovgivningen til dels fik et oprørende brutalt indhold. Man har spurgt, om sådanne lovregler virkelig skulle anerkendes som retsregler, og har ment at kunne bruge retsbevidstheden som kriterium for, hvorledes ret adskiller sig fra uret.

Hos os er det ganske vist ikke almindeligt, at man således ophøjer retsbevidstheden til dommer over lovgivningen, men det forekommer, at man i lovgivningsarbejdet eller i retspraksis henviser til den almindelige retsbevidsthed som et motiv til en vis løsning. Når der bruges ord som retsopfattelse, retsfølelse eller retfærdighed, er det som regel det samme, man sigter til. Man forestiller sig, at borgerne i almindelighed finder den ene eller den anden løsning på et retligt spørgsmål tiltalende, ikke fordi resultatet tjener et værdifuldt formål, men fordi de finder, at løsningen er tiltalende i sig selv.

Der er grund til at advare mod overvurdering af retsbevidstheden. Denne er uden tvivl et produkt netop af de retsregler, som anvendes i landet. Derfor er den konservativ, idet den har en tendens til ureflekteret at holde fast ved det tilvante, men den er også tilbøjelig til at tilpasse sig nye lovregler, hvis lovgivningen ændres. Den er endvidere udsat for påvirkning fra mange sider. Hvad som helst kan jo påvirke den offentlige mening i disse som i andre ting. Man behøver blot at tænke på lynchjustitsen for at se, hvilke skændselsgerninger retsfølelsen kan føre til. Det må yderligere understreges, at den, som påstår, at den almindelige retsbevidsthed kræver den ene eller den anden løsning af et retligt spørgsmål, ofte bygger sin påstand på et yderst svagt grundlag. Denne opfattelse er måske kun fremherskende i hans egen samfundsklasse

eller i hans omgivelser. Måske er det blot hans egen opfattelse, som han, muligvis i god tro, fremstiller som almindeligt gældende.

Lovgivningsmyndighederne gør imidlertid klogt i at tage hensyn til en blandt borgerne udbredt retsbevidsthed, såvel som til den offentlige mening overhovedet. At tilfredsstille retsbevidstheden er også at tilfredsstille et menneskeligt behov. Omvendt er det betænkeligt at negligere borgernes ønske om, at retsordenen skal være sådan, at de finder den retfærdig, betænkeligt bl. a. fordi det er lettere at få retsordenen respekteret, hvis den harmonerer med borgernes retsfølelse. Men hensynet til en udbredt retsbevidsthed må vejes mod andre hensyn. Helt at lade lovgivningspolitikken ledes af retsbevidstheden ville være det samme som at gøre sig døv for den mangfoldighed af menneskelige behov, som i praksis gør krav på at blive hørt ved rettens udformning.

For at illustrere det, der her er blevet sagt, kan det være nyttigt at tage erstatningsretten som eksempel. I midten af 1800-tallet hævdedes det i toneangivende juristkredse, at ingen burde kunne pådrage sig erstatningsansvar, medmindre man forsætligt eller ved uagtsomhed havde forvoldt skaden. Ingen erstatningspligt uden skyld, mente man, og det var et princip, som sikkert harmonerede med mange menneskers retsbevidsthed. Men de moderne kommunikationsmidler og den industrielle udvikling gjorde det nødvendigt med regler, efter hvilke den skadelidte i en vis udstrækning har ret til skadeserstatning også af den, som ikke direkte har forvoldt skaden. Det var ganske simpelt nødvendigt, for at skadelidte ikke skulle risikere at stå uden erstatning. At det stred mod det omtalte princip, kom ikke til at udgøre nogen hindring. Og retsbevidstheden tilpassede sig sikkert også hurtigt den nye situation og de nye love.

Kan der da slet ikke være tale om principper, efter hvilke vi bør forme vor retsorden? Jo, det kan der ganske sikkert.

Det er givet, at vi har idealer, som vi vil virkeliggøre i vor retsorden. Disse er for en meget stor del de samme som dem, oplysningstiden udformede i sin naturretslære. At denne ikke, sådan som den selv gjorde gældende, indeholder evige

sandheder, udelukker ikke, at den gav udtryk for idealer, som har dannet sig i vort kulturmiljø. Der er intet i kritikken af naturretslæren, som hindrer os i at hylde idealer som frihed til at have meninger, ytringsfrihed, beskyttelse af person og ejendom og lighed for loven. Frihedens og retssikkerhedens idealer står os så meget nærmere, fordi begivenhederne under og omkring Anden verdenskrig har understreget deres betydning.

Hvis det er en illusion at tro på en i naturen givne, almen-gyldig ret, så må denne del af naturretslæren unægtelig opgives. Ud fra en praktisk synsvinkel betyder dette ikke noget særligt. Thi naturretslærens krav på almen-gyldighed har altid været temmelig betydningsløst. Hver tid og hvert miljø sørger for, at de, som det påstås, almen-gyldige principper får et indhold, der passer til dem. Og at principperne skal have forret fremfor den positive ret er en fordring, som er svær at gennemføre i praksis. Når man tager erfaringerne fra Anden verdenskrig i betragtning, er der mere grund til at beklage sådanne princippers magtesløshed, end at frygte for de skal skulbe lovgivning og retspraksis til side.

Vi har set, hvorledes oplysningstidens rettighedserklæringer gentoges efter Anden verdenskrig. Endog ordene er næsten de samme. I den franske revolutions rettighedserklæring hedder det, at menneskene fødes og forbliver frie og lige i rettigheder. Omtrent det samme forkyndes i De forenede Nationers rettighedserklæring: »Alle mennesker er født frie og lige i værdighed og rettigheder.« Efter ordlyden er dette en klart naturretlig anskuelse. I virkeligheden er naturretlige forestillinger ret almindelige i udlandet. Den, som ikke er i stand til at dele en sådan anskuelse, kan opfatte FN's rettighedserklæring som en proklamering af idealer, som lovgiverne opfordres til at virkeliggøre.

Med denne synsmåde overvinder man den vanskelighed, der ligger i, at de i erklæringen nævnte rettigheder ikke er nærmere præciseret. Når det f. eks. i art. 3 hedder, at enhver har ret til frihed, kan det jo ikke være meningen, at det skal tages bogstaveligt. Det må være tilladt at idømme frihedsstraf, at anbringe alkoholikere på hjem o.s.v. Den ret til frihed, som

erklæringen taler om, er altså begrænset, men det siges ikke nærmere hvorledes. Når der i en lov tales om en rettighed, er indholdet langt klarere. I lovgivningen angives det nøje, under hvilke omstændigheder der foreligger en rettighed, og hvilke retsvirkninger dette har. Rettighedsbøgrebet fungerer i lovgivningen som en betegnelse for visse forudsætninger, som må være til stede, for at de og de nøje bestemte retsvirkninger kan indtræde. Rettighederne i erklæringen må forstås på en anden måde, nemlig som idealer, nødvendigvis vagt formulerede, for den retlige regulering af samlivet mellem mennesker.

Efter Anden verdenskrig er der blandt jurister opstået visse bevægelser, som søger at udvikle og styrke idealer som de omtalte. Der er dannet en international organisation, The International Commission of Jurists, som har til formål at virke for retssikkerhed og frihed i alle lande, idealer som man plejer at sammenfatte under betegnelsen the Rule of Law eller retsstaten. På strafferettens område er der dannet en bevægelse for social sikkerhed. En af dens bærende tanker er, at bekæmpelsen af kriminaliteten bør foregå med respekt for det, man plejer at kalde menneskeværdigheden. Sådanne bevægelser har en stor mission i en tid, hvor troen på en naturlig ret kritiseres sønder og sammen. Det er vigtigt at søge at undgå den brutalisering, som erfaringsmæssigt kan følge efter noget sådant.

De krav, som rettighedserklæringerne stiller til retsordenerne, går først og fremmest ud på at beskytte menneskene mod deres medmennesker. I den franske revolutions rettighedserklæring er dette det fremherskende tema. Også i de nordiske landes ældste ret var det hovedsageligt dette, retsordenen gik ud på. I disse primitive samfund gjaldt det først og fremmest om at sikre et fredeligt samliv mellem mennesker. De konflikter, som opstod, skulle bilægges uden strid, og hertil behøvede man dels retsregler, som fortalte, hvorledes konflikten skulle løses, dels en organisation, som autoritativt kunne fastslå denne løsning og, om nødvendigt, gennemtvinge den med magt.

Det er stadig retsordenens hovedfunktion at bilægge tvi-

sterne mellem de stridende parter og dermed opretholde freden. Staten anvender magt for at gennemtvinge overholdelsen af den rettlige regulering, men derudover er magtudførelsen i det hele taget forsvundet fra samfundslivet; den er monopoliseret af staten.

I højtudviklede samfund som de nordiske har retten imidlertid også en anden meget vigtig opgave, nemlig at organisere samarbejdet mellem samfundsmedlemmerne. At der opkræves skatter til finansiering af den statslige organisation, er det klareste eksempel herpå. Når retsordenen stilles over for en sådan opgave, er det ikke tilstrækkeligt, at den giver løsninger på konflikterne, løsninger som i og for sig tiltaler f. eks. retsfølelsen, eller som stemmer med et eller andet hævdvundet princip. Af betydning er også virkningen af løsningen, for de nærmest berørte og for andre. Målet er ikke udelukkende, som den romerske retsvidenskabsmand *Ulpianus* erklærede, »*sum cuique tribuere*«.

De to opgaver kan imidlertid ofte falde sammen. For at belyse dette kan vi vælge retsreglerne om køb. Hvor det drejer sig om køb, kan det i første øjeblik være nærliggende at mene, at rettens opgave må være at mægle mellem køber og sælger. Sådan så også den typiske jurisprudens på det. Som før nævnt er dette en alt for snæver betragtningsmåde. Det er nemlig i lige så høj grad vigtigt, at reglerne om køb bliver hensigtsmæssige for forretningslivet og omsætningen i det hele taget.

Til rettens opgaver i selve staten svarer lignende opgaver for retten mellem staterne: fred og samarbejde. Desværre er den internationale retsorden, folkeretten, kun svagt udviklet. I al for høj grad minder forholdene mellem staterne om den tilstand, der herskede i mange primitive samfund. Det er en svaghed, at der ikke findes en overstatslig organisation, som har haft held til at monopolisere magtudøvelsen. Hvad der i selve staterne ville blive betragtet som røveri, er stadig tolereret i forholdet mellem dem. At afskaffe magtudførelsen, også staterne imellem, har længe stået som et mål af største betydning.

Historien anviser to veje, ad hvilke man kan nå dette mål.

Den ene er den, romerne brugte, nemlig skabelsen af et stort rige. I visse perioder herskede der i Romerriket, d.v.s. praktisk taget hele datidens kulturverden bortset fra fjerne lande som Kina, en fred, som man ikke tidligere havde haft, og som gik tabt med Romerrikets forfald. I vor tid har det britiske imperium opretholdt fred i store dele af verden. De kolonikrige, som englænderne har ført, har været bagateller i sammenligning med de ufredstilstande der herskede, før de kom til. Den fred, som kan opnås ved en erobringspolitik, kan imidlertid være dyrekøbt og resultatet usikkert. De mongolske erobrere fra 1200- og 1300-tallet, de største der nogen sinde har eksisteret, skabte fred i en meget stor del af Asien. Men prisen var høj: blomstrende kulturlande blev ødelagt. Og de mongolske riger brød hurtigt sammen.

Man kan gå en anden vej ved at skabe en overstatslig, retlig organisation. Middelalderens kristne fællesskab var i teorien, og i nogen grad også i praksis, et eksempel på en sådan organisation, som desuden var en teologisk præget naturret. Organisationen blev slået i stykker, da reformationen blev indført og de moderne nationalstater dannet. Behovene for at begrænse staternes anvendelse af magt over for hinanden fremkaldte da en ny naturretslære, ikke en teologisk lære, men en lære hvis principper, efter hvad man mente, lå i den menneskelige natur. Da man manglede en organisation, som kunne gennemtvinge overholdelsen af disse principper, blev dette forsøg på at dæmme op for magtudfoldelsen om muligt endnu mindre virksomt end det foregående, og endelig blev selve naturretsideen forkastet i 1800-tallet af de toneangivende.

Efter Første verdenskrig, hvor krigens uhygge havde vist sig med større tydelighed end nogen sinde før, var man ivrig efter at hindre en gentagelse af denne ulykke, ved oprettelsen af en international retlig organisation. Med dette formål for øje stiftede man Folkeforbundet, som dog ikke kunne forhindre en ny verdenskrig. Efter afslutningen af denne har man dannet en verdensomspændende organisation, De forenede Nationer, med samme formål. Det er et åbent spørgsmål, om den vil have held til at løse sin opgave.

INDHOLD

FORORD	5
<i>Indledning</i>	7
1. Babylonien	9
2. Jøderne	12
3. Grækerne	13
4. Romerne	21
5. Den ældste kristne opfattelse	29
6. Middelalderen	31
7. Renæssancen	40
8. Naturretslærens genoplivelse i 1600-tallet	45
9. Oplysningstiden	55
10. Rettighedserklæringerne	64
11. Den historiske skole og retspositivismen	71
12. Liberalismen	79
13. Marxismen	83
14. Fascismen og nazismen	89
15. Amerikas forenede Stater	92
16. Folkeretten	94
17. Rettens natur	99
18. Rettens opgave	113